

TIGHT BINGING BOOK

जगाचे प्रवासी

भाग ३ रा

श्री हेमल.वाचत.भांडार

लेखक

प्रो. श्रीपाद महादेव माटे, एम. ए.

किंमत १। रुपया

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192382

UNIVERSAL
LIBRARY

जगाचे प्रवासी

भाग ३ रा

लेखक

प्रो. श्रीपाद महादेव माटे, एम्. ए.

श्री लेखन वाचन भांडार,
लक्ष्मी रोड, पुणे २.

आवृत्ति पहिली, इ. स. १९५१.

किंमत सव्वा रूपया

: प्रकाशक :

ग. ल. ठोकळ, बी. ए., बी. टी.

श्री लेखन वाचन भांडार,

लक्ष्मी रोड, पुणे २.

: मुद्रक :

मा. ध. गुर्जर

आयुर्विद्या मुद्रणालय,

२६१/२ सदाशिव, पुणे २.

प्रास्ताविक

‘ जगाचे प्रवासी ’ या मालेचे हें तिसरें व शेवटचें पुस्तक आहे. ही तीनही पुस्तके जर विद्यार्थ्यांनी काळजीपूर्वक वाचली, तर माकोपोलो, ह्युएनत्संग यांच्यापासून तों अमुंडसेन आणि पीरी यांच्या पर्यंतच्या सर्व प्रमुख संशोधकांची व प्रवाशांची ओळख त्यांना होईल. या सर्वांच्या संगतीत आपला कांहीं वेळ आपण घालविला, या जाणिवेने त्यांना बरें वाटेल. यांनी केलेल्या प्रवासांची मूळ वृत्ते इंग्रजी भाषेत फार विस्तारानें लिहिलेली आहेत. तीं वाचणें प्रौढ विद्यार्थ्यांच्या सुद्धां आवाक्याच्या बाहेरचें आहे. अर्थात् तीं वाचून त्यांचा मुख्य मतलब आपल्या विद्यार्थ्यांच्या आटोक्यांत आणून सोडणें हें काम मी हातीं घेतलें; आणि या तिसऱ्या पुस्तकानें तें आतां पूर्ण झालें आहे. कांहीं कांहीं प्रवाशांचीं नांवां यांत सांपडणार नाहीत; पण सर्वांचाच संग्रह करूं म्हटलें तर, योजनेचा विस्तार फार झाला असता आणि कदाचित् त्यांचें वाचन कंटाळवाणेंही झालें असतें. म्हणून केलेली निवड सामान्यपणें बरोबर आहे, असें मला वाटतें.

पेकिंगपासून आरंभ केला आहे असें धरलें तर तेथून थेट पश्चिमेकडे कॅस्पियन समुद्रापर्यंत आपण गेलों व तेथून दक्षिणेकडे उतरून भरतखंडांत आलों. वाटेनें आपल्याला केवढी तरी वाळवंटें लागलीं; किती पर्वत भेटले; आपण किती तरी गुहा पाहिल्या; नद्या पोहून गेलों; भरतखंडांतील राजेरजवाड्यांच्या दरबारांची शोभा पाहिली; विद्वानांचीं मंडळें चर्चा करीत असलेलीं पाहिलीं; आणि संत-महंतांचे मठही पाहिले. मध्य

प्रास्ताविक

आशियातील निरनिराळ्या जातींच्या आणि जमातींच्या चालीरीतीही आपण पाहिल्या; आणि चिनी समुद्रांतून जलमार्गानें यवद्वीप, मलयद्वीप अशी यात्रा करीत करीत आपण सिंहलद्वीपांत आलों. तेथून प्रत्यक्ष भारतांत येऊन प्राचीन महाराष्ट्रातील लोकांची ओळख आपण करून घेतली. मग पश्चिम समुद्र ओलांडून आपण आफ्रिकेच्या किनाऱ्याला लागलों. झांब्रेजी नदीच्या मुखांतून आपण आंत शिरलों; आणि वर जाऊन टांगानिका सरोवर, मध्य आफ्रिकेतील दलदलीचे प्रदेश, हें सर्व पहात पहात आपण आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्याला जाऊन लागलों. तेथून परत फिरून काँगो नदीच्या कांठाकांठानें आपण बरेच दिवस फिरलों; आणि नायगर नदीचें अवलोकन करून, थेट दक्षिणेकडे केप ऑफ गुड होपपर्यंत आलों. मग आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यानें हिंडत हिंडत अनेक वादळांतून आणि संकटांतून नीभावून आपण स्पेन-पोर्तुगालला जाऊन पोहोंचलों.

पुढें इंग्लंडची आणि हॉलंडची हवाही आपण पाहिली; आणि तेथून नॉर्वे देशांत शिरलों. मग नॉर्वेच्या उत्तर किनाऱ्यानें आर्कटिक् समुद्राच्या थंडाव्यांत आपण गेलों आणि आर्केंजलवर मुक्काम करून, सरकगाड्यांत बसून मॉस्कोला आलों व तेथून बुखारापर्यंत येऊन पोहोंचलों. पुन्हां उत्तरेकडे जाऊन नोव्हाझेम्ला इत्यादी बेटांत जाऊन उत्तर-ध्रुवाकडे आपण धूम ठोकली. ग्रीनलंडचा बर्फाचा विस्तार आपण पायांखाली घातला आणि मग कॅनडाच्या उत्तरेला जीं अनेक लहान मोठीं द्वीपकल्पे आहेत, त्यांच्या पोटांतील पाणवाटांनीं किती तरी वेळ फिरत राहिलों. तिकडील एस्किमो लोकांच्या ओळखी आपण करून घेतल्या; सोन्याचांदीच्या खाणी पाहिल्या; आणि मग दक्षिणेकडे येऊन अमेरिका खंडाच्या पूर्वे किनाऱ्याला लागलों.

तेथल्या येरझारा पुऱ्या झाल्यानंतर, वादळानें व्याप्त झालेल्या अटलांटिक-मधून आपण ब्राझीलच्या किनाऱ्याला लागलों. खाली जातां जातां आपण

फ्लॉकलंड बेटांपर्यंत जाऊन पोहोचलो; आणि मग तेथून पूर्वेकडे प्रदीर्घ जलप्रवास करून ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंड या बेटांची रुक्ष हवा आपण पाहिली. तेथे फार वेळ न थांबतां, मोठमोठ्या साहसी नावाड्यांच्या संगतीत, आपण दक्षिण-ध्रुव प्रदेशांत शिरलो आणि शेवटीं प्रत्यक्ष दक्षिण ध्रुवाकडे धूम ठोकली. तेथून परत वळून आपण पुन्हां अमेरिकेच्या दक्षिण टोकाला आलो; आणि मग प्रशान्त महासागरांत म्हणजे पॅसिफिक महासागरांत शिरलो. या सागराची उदास शोभा पहात पहात आपण मसाल्यांच्या बेटांत येऊन ठेवलो; आणि फिलिपाइन्स बेटांत उतरून अनेक रानटी लोकांची ओळख करून घेतली. तेथून आपण पुन्हां भारताकडे परत आलो. याचा अर्थ असा की, आपण बहुतेक सर्व पृथ्वीभर फिरलो.

ज्या लोकांच्या संगतीत ही पृथ्वी-प्रदक्षिणा आपण केली ते लोक केवढे साहसी होते पहा ! सध्यांच्या काळीं पृथ्वी-प्रदक्षिणा करणे किती सोपें काम झालें आहे. दळणवळणाचीं आणि प्रवासाचीं साधनें सुलभ आणि विपुल झालेलीं आहेत, आणि प्रवासांत कसलीही संकटें उरलेलीं नाहींत. उलट सर्व प्रकारच्या सुखसोईनीं तो मोठा रुचकर आणि मौजेचा बनलेला आहे. पण प्राचीन काळच्या ज्या लोकांच्या संगतीत आपण फिरलो, त्याच्यावर केवढी तरी संकटें आलीं होती ! त्यांना किती हाल सोसावे लागले होते; आणि त्यांच्या जिवावरही कितीदां बेतलें होतें. पृथ्वी सपाट आहे कीं गोल आहे, समुद्राला अंत आहे कीं नाहीं, समुद्राच्या पलीकडे सैतानाची भूमि आहे कां माणसांनीं वस्ती केलेली घरणी आहे, यासंबंधीची सुद्धां निश्चित कल्पना लोकांना नव्हती. आणि ज्यांना शास्त्रज्ञ म्हणावयाचें त्यांचें ज्ञान सुद्धां अगदींच तोटकें होतें. तेव्हां आपल्या या प्रवाशांनीं केवळ जिज्ञासा म्हणून आपले जीव धोक्यांत घातले; आणि अज्ञात पृथ्वीचीं ठिकाणिकाणचीं कवाडें त्यांनीं मोकळीं करून टाकलीं.

प्रास्ताविक

उत्तर ध्रुवाचा किंवा दक्षिण ध्रुवाचा शोध करणारांच्या संगतीत आपण जात असताना, आपल्या मनांत असा विचार सहज येऊन गेला असेल की, इतके हाल सोसून, आणि इतके जीव संकटांत घालून प्रवास करीत राहण्यांत काय तात्पर्य आहे ? पण दर वेळीं, आपण घ्यानांत ठेवावयास हवें कीं, जिज्ञासा ही एक विलक्षण प्रभावी शक्ति माणसाच्या मनांत विधात्यानें खोवून ठेवलेली आहे. ती त्याला स्वस्थ बसू देत नाही. जें माहीत नसेल, तें माहीत करून घेतलेंच पाहिजे ही उत्कंठा माणसाला सारखी लागलेली आहे. अत्यंत प्राचीन कालापासून तों तहत आतांपर्यंत या उत्कंठेनें माणसाला वेडे बनविलें आहे; आणि म्हणून, भूपृष्ठाचेंच काय पण भूगर्भाचें आणि अंतरिक्षाचे केवढे तरी प्रवास माणसानें केलेले आहेत. भौतिक शास्त्रांचे सर्व शोध यामुळेच लागलेले आहेत. आणि सृष्टिकर्त्यानें पेरून ठेवलेलीं निरनिराळीं गूढ सामर्थ्ये माणसानें उघडकीस आणलीं आहेत. तो एवढ्यावरच संतुष्ट राहिल असेही दिसत नाही. ज्ञानाचा ओळखीचा झालेला परगणा जेवढा आहे, त्याच्या लाखपट मोठा ओळखीचा न झालेला ज्ञानाचा परगणा आहे आणि त्यांत मोठमोठाले संशोधक लोक मोठ्या ईर्ष्येनें शिरत आहेत.

ज्या मोठमोठ्या संशोधक-शास्त्रज्ञांना आज आपण मनोभावे वंदनें करतो ते मोठे आहेतच. पण त्यांच्या मोठेपणाचीं उगमस्थाने कोठे आहेत म्हणून पहात पहात तुम्हीं भूतकाळांत गेलांत तर असें दिसेल कीं, ज्या निर्भय आणि साहसी प्रवाशांनीं आणि नावाड्यांनीं अखिल भूपृष्ठ मोठ्या हिमतीनें शोधून पाहिलें, त्यांच्या जिज्ञासेतून आणि साहसांतून सध्यांची शास्त्र-शोधाची प्रवृत्ति उत्पन्न झालेली आहे. त्या प्रवाशांची आणि नावाड्यांची पराक्रमाचीं कृत्ये या तीन पुस्तकांत विद्यार्थ्यांना व इतर वाचकांना वाचावयास सांपडतील.

पण हीं पुस्तकें विद्यार्थ्यांनीं किंवा प्रौढ माणसांनीं केवळ करमणूक म्हणून वाचतां कामा नये. त्यांची जिज्ञासा तीव्र व्हावी; आपल्या पूर्वजांपैकीं ज्ञानाचे खरे खरे मित्र कोण होऊन गेले हें त्यांना कळावें; आणि त्यांच्या ठिकाणींही ज्ञान-संपादनाची स्फूर्ति उत्पन्न व्हावी यासाठीं, 'जगाचे प्रवासी' ही छोटीशी पुस्तकमाला लिहिली आहे.

श्री. गजाननराव ठोकळ यांनीं या पुस्तकाच्या प्रकाशनाचें काम अंगावर घेतलें व मूळ संकल्पाप्रमाणें त्यांना व मला ठरलेल्या मुदतींत हें तडीस नेतां आलें, याचा फार आनंद वाटतो. हीं सर्व पुस्तकें माझ्या सांगण्या-प्रमाणें लिहून काढण्यांत श्री. पांडुरंग बर्वे या हुषार व रसिक विद्यार्थ्यांनीं अतिशय मेहनत घेतली, हें मला मुद्दाम सांगितलें पाहिजे. श्री. बाळासाहेब गुर्जर, श्री. देशपांडे व श्री. मुळगांवकर यांनीं छपाईचें व चित्रांचें काम उत्कृष्ट केलें याबद्दल आम्हीं दोघे त्यांचेही फार आभारी आहों.

श्रीपाद महादेव माटे

अनुक्रमणिका

फर्डिनंड मॅगेलन्	...	...	...	१
फ्रॅन्सिस् ड्रेक	...	...	...	१५
बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा	...	...	...	२५
अमेरिगो व्हेसपुक्सी	...	...	...	३८
चॅम्सेलर व जैकिनसन्	...	...	...	४२
फ्रोबिशर, डेव्हिस् व हडसन्	...	...	...	५६
जॉन् डेव्हिस्	...	...	...	६१
हेन्री हडसन्	...	...	...	६५
मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध	...	...	...	७३
बर्क व विल्स	...	...	...	८९
उत्तर-ध्रुवाचें संशोधन	...	...	...	९९

फर्डिनंड मॅगेलन्

पहिली पृथ्वीप्रदक्षिणा

मॅगेलन् या पोर्तुगीज नावाड्यानें पृथ्वीच्या भोंवतीं पहिली सफर केली. म्हणून भूपृष्ठसंशोधकांत त्याचें नांव अजरामर झालेलें आहे. स्वतः मिळविलेलें हें अद्भुत यश भोगावयास तो जिवंत राहिला नाहीं; तथापि त्यानें पोर्तुगाल देशाला हा मोठा मान मिळवून दिला. आजपर्यंत जे मोठे धाडसी नावाडी होऊन गेलेले आहेत त्यांत या दर्यावर्दी माणसाचें नांव कदाचित् पहिल्या ठिकाणींही घालवें लागेल. याच्या मनाला भीति कधीं शिवलीच नाहीं आणि हातीं घेतलेलें काम यशस्वी करण्यासाठीं वाटेल तें साहस करण्यास तो कधीं कचरला नाहीं.

फर्डिनंड मॅगेलन् हा १४८० या वर्षी पोर्तुगालमध्ये एका खानदानीच्या घराण्यांत जन्माला आला. लहानपणापासूनच राजाच्या घरीं त्याची ये जा सुरू झाली. पोर्तुगालच्या राजघराण्याला भूपृष्ठसंशोधनाचें केवळ वेडच लागलेलें असे. स्वाभाविकपणेंच मॅगेलन् याच्या कानावर या संशोधनाच्या हकीकती लहानपणापासून पडूं लागल्या होत्या आणि तो पंचवीस एक वर्षांचा झाला, तेव्हां समुद्रपर्यटनाच्या आकांक्षेनें त्याचें मन केवळ

फर्डिनंड मॅगेलन्

भारून गेलें होतें. १५०८-०९ या वर्षी, पोर्तुगालमधून मलाका आणि लंका इकडे एक सफर निघाली; तेव्हां मॅगेलन तिकडे गेला. जावें तेंयें जिवावर बेतावें, असा त्याच्या नशिबाचा योगच होता. लंका बेटांत आपल्या जहाजावर मसाल्याच्या मोठमोठाल्या गोण्या त्याचे लोक भरत होते. तों इतक्यांत, तेथल्या काहीं लोकांनी त्यांच्यावर अचानक हल्ला केला. मॅगेलनच्या जहाजावरील कित्येक लोक मरण पावले. हा स्वतः मात्र, नशीब शिकंदर म्हणून या अरिष्ठांतून कसाबसा बचावला !

हिंदी महासागरांत हिंडत असतांनाच त्याच्या मनांत अशी एक कल्पना येऊन चुकली की, पूर्व दिशेला जावयास पश्चिमेच्या वाजूनेंच वाट सांपडेल. स्वदेशांत परत जातांच त्यानें ही कल्पना स्पेनचा राजा पांचवा चार्लस् याच्यापुढें मांडली. वास्तविक पाहतां पोर्तुगालचा राजा मॅन्युअल याला त्यानें ही कल्पना सांगावयास हवी होती, पण त्यानें ती सांगितली नाहीं; कारण या राजाच्या नोकरींत असतांना आठदहा आणे पगारवाढीबद्दल मॅगेलननें रद्दबदली केली असतां मॅन्युअलनें त्याला नकार दिला होता. असल्या कट्टु राजापुढें पुन्हां तोंड वेंगाडावयास नको, म्हणून त्यानें आपली कल्पना स्पेनच्या राजाला सांगितली. चार्लस्नें होकार दिला आणि त्याची सर्व तऱ्हेची तरतूद करून देऊन त्याला सांगितलें की, अमेरिकेच्या पलीकडे असलेल्या समुद्रांत प्रवेश करण्यासाठीं एकादी सामुद्रधुनी तूं हुडकून काढली पाहिजेस. ही काढलीस तर, आपल्याला मोल्युकाज बेटांकडे एकदमच जातां येईल. ठरल्याप्रमाणें १५१९ च्या ऑगस्ट १० रोजी, पांच जहाजांचा तांडा घेऊन मॅगेलन सिव्हिली बंदरांतून निघाला. बरोबर सुमारे अडीचशें लोक होते. त्यांपैकी बरेचसे पोर्तुगीज होते. बाहेर पडतांच त्याच्या सासऱ्याकडून त्याला निरोप आला की, तुम्हीं स्पेनच्या राजाकडे आश्रयार्थ गेलांत म्हणून राजे मॅन्युअल

फर्दिनंड मॅगेलन्

फार रागावले आहेत आणि तुमची ही संशोधनाची सफर अपेक्षी करण्या-
साठी ते नाना प्रकारचे इलाज योजीत आहेत. तुमच्या संगर्तीत जी
पोर्तुगीज माणसें आहेत, त्यांच्यावर नीट नजर ठेवा; कारण, मॅन्युअल-
कडून कानमंत्र घेऊन आलेले बरेच लोक त्यांत आहेत.

राजा मॅन्युअल यानें खरें पाहतां याच्या आधींही एक कपट रचलेलें
होतें. मॅगेलन आणि चार्लस् यांचें जमत आहे असें ऐकतांच मॅगेलन
याला जिवें मारून टाकावें, असाही वेत त्यानें केलेला होता. पण तो
सिद्धीस गेला नाहीं. मॅगेलन भला धट्ट मनुष्य होता. आपल्या संगर्तीत
कोण कोण आहेत, ते काय बोलतात, काय करतात, यावर चांगली
पाळत ठेवून त्यानें पर्यटनाचें काम जोरानें सुरू केलें.

सरळ दक्षिणेकडे आफ्रिकेच्या कांठाकांठानें बराच दूरपर्यंत तो गेला.
मग अनुकूल वारा पाहून तो पश्चिमेकडे निघाला. जातां जातां तो ब्राझिलच्या
किनाऱ्याला लागला. रिओ डि जेनिरो या बंदरांत सामानसुमानाचा नवा
पुरवठा त्यानें करून घेतला; आणि जहाजें पुन्हां हांकारून, ब्राझिलच्या
कांठानें दक्षिणेकडे जाऊन १५२० च्या जानेवारी १० च्या सुमारास तो
रिव्हर ला प्लाता येथें पोहोंचला. त्याला वाटलें कीं, या नदीच्या मुखाच्या
आसपासच कोठें तरी, आपल्याला हवी असलेली सामुद्रधुनी असावी. परंतु
जावें तेथें जमीनच लागू लागली ! म्हणून शेवटीं या खंडाच्या दक्षिणेच्या
किनाऱ्यानें तो चालला. मार्च महिन्याच्या शेवटीं पोर्ट सेंट ज्युलियन
येथें तो येऊन पोहोंचला. आतां सारा हिंवाळा येथेंच घालवावा असें
त्यानें ठराविलें.

लवकरच लहान मोठ्या अधिकाऱ्यांची त्यानें एक सभा भरवली
आणि सफर पुढें चालवावी कीं कसें, याविषयीं त्यांची सल्ला मसलत
घेतली. बहुतेक सगळे अधिकारी आणि कर्णधार यांचें मत असें पडलें

फर्डिनंड मॅगेलन्

की, झालें आहे एवढें संशोधन पुरें करावें आणि आपण तडक स्पेनला परत जावें. हिंवाळा सुद्धा येथें घालवूं नये. कारण ही भूमि म्हणजे एक भयंकर रेंताडच आहे. मॅगेलन्ला हा सल्ला बिलकूल मानवेना. तो म्हणाला ' मग आपण घरून निघालों कशाला ? आतांपर्यंत संशोधन असें कांहींच झालेलें नाही. म्हणून तुमचा सल्ला मला बिलकूल मान्य नाही. मी असाच पुढें जाणार ! ' हे त्याचे निकराचे शब्द ऐकतांच ते अधिकारी आणि ते कर्णधार अगदीं खवळून गेले; आणि तीन जहाजांच्या कप्तानांनी उघड बंड केलें व मॅगेलन् याला निरोप घाडला की, सर्व कप्तानांची बैठक एकदम भरवावी. मॅगेलन् यानें हें पत्करलें, पण अट एवढीच घातली की, ही बैठक आपल्या स्वतःच्या जहाजावर भरली पाहिजे. ते बंडवाले कप्तान म्हणाले, ' ही अट आम्हांला बिलकूल मान्य नाही. ' मॅगेलन् अतिशय संतापून गेला. पण गप्प बसून त्यानें एक निराळाच क्रूर इलाज योजला.

कानमंत्र देऊन त्यानें आपले कांहीं लोक मॅडोझा कप्तानाच्या जहाजावर घाडले. त्यानें त्यांना येऊ दिलें. ते म्हणाले की, ' तुम्हांला मॅगेलन् यांनीं बोलाविलें आहे. ' मॅडोझानें मॅगेलन्च्या जहाजावर जाण्याचें साफ नाकारलें. यावर, त्या आलेल्या लोकांपैकी एकजण हातांत सुरा घेऊन त्याच्या अंगावर धांवला; आणि तो त्यानें त्याच्या नरड्यांत खुपसला. मागोमाग मॅगेलन्च्या जहाजावरची आणखी एक तुकडी तेथें येऊन पोहोंचली. मॅडोझाच्या हत्येमुळें झालेल्या गोंधळांत शिरून या नव्या आलेल्या माणसांनीं अधिकच गोंधळ माजवून दिला आणि थोड्याच वेळांत तें जहाज त्यांनीं आपल्या ताब्यांत घेतलें. आणखी एका जहाजाचा कप्तान मॅगेलन्ला अनुकूल होता. याचा अर्थ असा झाला की, त्याचें स्वतःचें एक, मॅडोझाचें दुसरें आणि या अनुकूल मतवाल्याचें तिसरें, अशीं

फर्डिनंड मॅगेलन्

तीन जहाजें त्याच्या अंगाला झालीं. येवज्यानिशीं उरलेल्या दोन बंडखोर जहाजांवर तो तुटून पडला. त्याचे कांहीं मित्र त्याच्यासारखेच अतिशय निर्भय लढवय्ये होते. सर्वांनीं मिळून बंड साफ मोडून टाकलें. वचक बसावा म्हणून त्यांनें मेंडोझाचें शीर तोडलें आणि ज्या कांहीं खलाशांनीं विशेष गडबड केलेली होती, त्यांच्याही माना त्यांनें कापून टाकल्या. अशा प्रकारें बंडाचा पूर्ण विमोड झाला आणि तो सारा हिंवाळा या लोकांनीं ठरल्याप्रमाणें तें घालविला.

पॅटागोनिया नांवाच्या या प्रदेशाच्या लोकांशीं मॅगेलन्च्या खलाशांची ओळख झाली. हे तद्देशीय लोक मोठे धिप्पाड दिसले. म्हणून हे स्पॅनिश लोक त्यांना राक्षस असेंच म्हणूं लागले. त्या लोकांचा एकंदर रुबाव असा ऐटदार होता कीं, यांतले कांहीं लोक आपल्यापाशीं ठेवून घ्यावे असें मॅगेलन्ला वाटूं लागलें. पण त्यांना घरावयाचें कसें हा प्रश्न होता. म्हणून या लोकांनीं एक हिकमत योजली. मित्र-भावाची बतावणी करून यांनीं त्या लोकांना जवळ बोलाविलें; आणि नाना प्रकारच्या वस्तू त्यांना नजर केल्या. हें खावें, तें पांघरावें, हा जोडा पायांत घालावा, तें सलकडें हातांत घालावें, असें त्यांना होऊन गेलें. पण असें करतां करतां, जणू काहीं अलंकारच वाटावा अशा वेतानें मॅगेलन्च्या लोकांनीं त्यांच्यापैकीं कांहीं लोकांच्या हातापायांत दागिन्यासारख्या दिसणाऱ्या वेड्या ठोकून टाकल्या ! ज्यांना गमतीदार वस्तु मिळाल्या होत्या, ते हसत खेळत निघून गेले. त्यांच्या मागोमाग हे वेड्या ठोकलेले लोकही जाऊं लागले, तो त्यांना समजून आलें कीं, आपल्याला हलतां येत नाही. इतक्यांत मॅगेलन्नें आपलीं जहाजें समुद्रांत दूरवर नेलीं. अशा रीतीनें त्यांना हवे असलेले पॅटागोनियाचे देखणे रहिवासी त्यांच्या हातांत सांपडले.

फर्डिनंड मॅगेलन्

ऑगस्ट महिन्यापर्यंत या देशांतलें जें सेंट ज्यूलियन बंदर, तेथेंच मॅगेलन् राहिला; आणि मग पुन्हां एकदां दक्षिणेच्या रोखानें तो निघाला.

मधून मधून सारखा प्रतिकूल वारा भेटे; पण हा साहसी मनुष्य तसाच पुढें पुढें चालला. ऑक्टोबरच्या शेवटीं त्याचीं जहाजें केप व्हर्जिन्स येथें पोहोचलीं, अमेरिका खंडाच्या दक्षिण टोंकांजवळील समुद्राचा मोठा नकाशा वाचकांनीं नीट पाहून ठेवला तरच त्यांना मॅगेलन्च्या या साहसाची बरोबर कल्पना येईल. या ठिकाणाहून पुढें जातांना, त्याला मोठें थोरलें रुंद पाणी लागलें तेव्हां त्याला वाटलें कीं, आपल्याला पाहिजे

फर्डिनंड मॅगेलन्

असलेली सामुद्रधुनी ती हीच असावी. हीच जर सामुद्रधुनी असली, तर ती संपल्याबरोबर पुढें लागणाऱ्या विशाल सागरांत म्हणजे पॅसिफिक महासागरांत ते शिरणार होते. अर्थात् पुन्हा एकदा प्रश्न येऊन पडला की, त्या सागरांत शिरण्याचें साहस करावें का नाही. मॅगेलननें सर्व कप्तानांना बोलाविलें. तेव्हां बहुतेकांनीं मत दिलें की, 'आपलीं जहाजें आतां जीर्ण झालीं आहेत; अन्नपाणी आणि इतर सामानसुमान संपत आलें आहे, म्हणून परत वळावें; आणि हवी असलेली सामुद्रधुनी आम्ही शोधून काढली आहे, असें प्रतिवृत्त स्पेनच्या राजाला कळवावें. पण मागल्या खेपेप्रमाणेंच याही प्रसंगीं मॅगेलननें नकार दिला. तो म्हणाला, 'मेलों तरी बेहत्तर, पण मी पुढें जाणार. भाकरी कमी पडूं लागली तर, म्यानाचें कातडें चघळीन, पण मागें फिरणार नाही.' तथापि ते इतर कप्तान एकेनात. शेवटीं सर्व अधिकार आपल्याकडे घेऊन मॅगेलननें हुकूम सोडला की, 'सर्वांनीं आपलीं जहाजें पश्चिमेकडे हांकारावीं. कारण इकडूनच पुढें गेलें असतां आपण शेवटीं पूर्वदिशेला जाऊन पोहोंचूं. सामुद्रधुनी शेकडों मैल लांब होती. तिच्या दुसऱ्या टोंकाला जावयास त्याला कित्येक आठवडे लागले. ती कोठें फार रुंद असे, तर कोठें फार चिंचोळी असे. आणि दोन्ही बाजूच्या भूमीवर बर्फानें भरलेलीं पर्वतांचीं शिखरें दिसत. डाव्या बाजूची भूमि अगदींच उजाड होती. मात्र रात्रीच्या वेळीं तिच्यावर मधून मधून जाळ झालेले दिसत. म्हणून मॅगेलन यानें या भूमीला टेराडेलफ्यूगो अग्निभू असें नांव दिलें. वाचकाला या नांवाचें बेट दक्षिण अमेरिकेच्या दक्षिणेला सांपडेल.

नावाड्यांना उपास पडूं लागले आणि आसपासच्या प्रदेशांत चिट्-पाखरूं सुद्धा दिसत नसल्यामुळें ह्या सर्वांनाच या सफरीचा कंटाळा येऊन गेला. शेवटीं हे असंतुष्ट जीवांमे बंड करून उठले. बंडखोरांचा पुढारी

फर्डिनंड मॅगेलन्

गोमेझ नांवाचा माणूस होता. त्यांनी आपल्या जहाजाच्या कप्तानाला कैद केले; आणि सुकाणू गोमेझ याने आपल्या हाती घेतले. रात्रीच्या वेळी गोमेझने आपल्या जहाजाचे तोंड परत वळविले आणि मोठ्या जलदीने ते लोक पूर्वेच्या रोखाने निघाले. संशोधन वगैरे काहीं नको; आतां थेट घरचा मार्ग सुधारला पाहिजे, असे त्यांनी ठरविले होते. त्यांनी हा कारभार जरी गुपचुप केला होता तरी त्यांचे कवसाल उघडकीला आले आणि त्यांना पकडण्यासाठी मॅगेलनने त्यांचा पाठलाग सुरू केला. पण घराच्या ओढीने गोमेझच्या अनुयायांनी आपले जहाज इतक्या वेगाने हाणले की, हे लोक हाती लागतील असे मॅगेलनला दिसना. म्हणून तो परत वळला. आतां त्याच्यापाशी तीनच जहाजे शिल्लक राहिली होती. कारण सांतगो नांवाचे एक जहाज मध्येच कोठे तरी आपटून फुटले होते. तथापि बिलकुल धैर्य न सोडतां मॅगेलनने त्या सामुद्रधुनीतून पुन्हां वाटचाल चालू केली.

१५२०, नोव्हेंबरच्या २७ तारखेला, या सामुद्रधुनीच्या पश्चिम टोंकाला तो येऊन पोहोचला आणि एका विशाल महासागराच्या दाराशी आपण येऊन ठेपलो आहो, असे त्याला दिसून आले. हीच वाट शोधून काढण्यासाठी राजाने त्याला इकडे घाडलेले होते. धैर्य धरून आपण हे काम यशस्वी करून दाखविले. यामुळे मॅगेलनला आणि त्याच्या बरोबरच्या लोकांना पराकाष्ठेचा आनंद झाला. त्याच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रु वाहू लागले. पुढे दिसणारा सागर अतिशय गंभीर आणि शांत असा दिसला. म्हणून त्याने या सागराला 'पॅसिफिक' म्हणजे 'प्रशान्त महासागर' असे नांव दिले. आणि ज्या ठिकाणाहून त्याला त्याचे हे घोर गंभीर रूप दिसले त्या ठिकाणाला त्याने कॅपो डेझिडरेटो असे नांव दिले.

कोलंबसाच्या काळानंतर एवढा नवा शोध दुसऱ्या कोणी लावलेलाच नव्हता. अटलांटिक महासागर ओलांडून कोलंबस हा अमेरिकेंत येऊन

पोहोंचला, तेव्हां मानवी कर्तृत्वाची आणि साहसाची केवळ सीमा झाली, असें लोकांना वाटलें. पण या खंडाचा दक्षिण किनारा खाली खाली जातांना जेव्हां त्यांनी पाहिला, तेव्हां हा कोठें तरी संपत असला पाहिजे; आणि त्याला वळसा घातला तर, पलीकडच्या समुद्रांत आपल्याला जाता येईल अशी अंधूक आशा अनेक साहसी खलाशांच्या मनांत वागत असे. ही आशा मॅगेलन यानें सफळ करून दाखविली, आफ्रिकेच्या किनाऱ्याला वळसा घालून हिन्दी महासागरांत उतरणें हें जर एकपट अवघड असलें, तर दक्षिण अमेरिकेच्या दक्षिण टोंकाला वळसा घालून पॅसिफिक्मध्ये उतरणें हें दसपट अवघड होतें. हिंदी महासागरांत असलेल्या निरनिराळ्या भूविशेषांची माहिती युरोपांत पुष्कळ लोकांना आधींच झालेली होती. फक्त आफ्रिकेला वळसण्याचें काम कोणी केलेलें नव्हतें, शिवाय आफ्रिकेचें दक्षिण टोंक हें शीत काटिबंधाच्या फारसें जवळ गेलेलें नव्हतें, अमेरिकेच्या पलीकडे एक महासागर आहे एवढा शोध बाल्बोआ यानें आधीं लावला होता. पण या समुद्रांत कोणचे भूविशेष आहेत, हा दर्या किती मोठा आहे, याला वाट कोणीकडून आहे आणि अमेरिकेचें दक्षिण टोंक शीत काटिबंधाकडे कोठपर्यंत गेलें आहे याची माहिती कोणालाही नव्हती. असा हा अज्ञात परगणा मॅगेलन यानें जगाला खुला करून दिला, हें त्याचें स्वतंत्र वैभव होय.

पण मॅगेलन् येवढ्यावरच थांबला नाहीं. राजानें सांगितलेलें काम आपण बजावले आहे, तर आतां परत फिरावें, असें त्याचे मित्र म्हणूं लागले. पण तो म्हणाला कीं, 'तुम्हीं म्हणतां हें खरें आहे. पण आपल्या समोर दिसणारा हा प्रचंड महासागर आपण ओलांडलाच पाहिजे. हें पुढें वाढून ठेविलेलें काम अर्धवट टाकून जाणें बरोबर नाहीं. आपण असेच पुढें पुढें गेलों, तर शेवटीं आपण मसाल्याच्या बेटांना पोहोंचूं. हिंदी

फर्डिनंड मॅगेलन्

महासागरांत जाऊं आणि तेथून आफ्रिकेला वळसा घालून अटलांटिकमध्ये शिरून परत आपल्या देशीं जाऊं.' त्याच्या या आकांक्षेचा पत्ता आणि त्याला झालेले साहसाचें स्फुरण याची कल्पनाच बरोबरच्या लोकांना येईना ! ते केवळ स्तिमित होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागले. त्यांनीं आपलीं जहाजे त्याच्या आशेप्रमाणें पश्चिमेकडे हांकारलीं.

वाटेच्या श्रमानें बरोबरचे किती तरी लोक मेले. त्यांनीं पकडलेल्या त्या धिप्पाड लोकांच्यापैकींही एक माणूस मेला. उरलेल्या लोकांच्या हातून वल्हवण्याचें कामसुद्धा आतां नीट होईनासें झालें, पण त्यांतल्या त्यांत एक गोष्ट बरी होती. समुद्र अगदीं शांत होता. तीन महिने आणि वीस दिवसपर्यंत वर आकाश आणि खालीं पाणी असा त्यांचा प्रवास चालला होता ! जवळचें सर्व अन्न संपून गेलें, तेव्हां त्याचा खालीं सांठलेला भुगासुद्धा त्यांनीं खाल्ला. जहाजावरचें गोडे पाणी नासलें आणि पिवळें दिसूं लागलें. जहाजाच्या दोरखंडांना मधून मधून कातड्याचीं वेष्टणें असत; तीं कापून काढून, अक्षरशः त्यांनीं चघळून खाऊन टाकलीं ! अशा रीतीनें मॅगेलन्नें केलेले दुर्दैवी भाकित खरें ठरलें !

१५२१ च्या मार्च महिन्याच्या ६ व्या तारखेला या खलाशांच्या आंसावलेल्या डोळ्यांना जमीन दिसली. पॅसिफिक् महासागरांत लॅड्रोनस् या नांवानें जीं लहान लहान बेटें मोडतात, तीच ती भूमि होय. मॅगेलन् येथें उतरला. तेव्हां दिसून आलें कीं, बेटावरचे लोक अतिशय चोरटे आहेत. म्हणूनच त्यानें या बेटांना चोरांचीं बेटें अथवा लॅड्रॉन्स असें नांव दिलें. चोरट्यांना शिक्षा करावी म्हणून त्यानें त्यांच्यावर बाण सोडले; पण हे चोरटे असे खमंग कीं, अंगांत घुसलेले बाण, ते हुसकून बाहेर काढीत आणि बाहेर वहात असलेल्या रक्ताकडे बघत बसत. जखमेच्या दुःखापेक्षा त्यांना या शस्त्राचेंच मोठें आश्चर्य वाटूं लागलें ! या बेटावर

फर्डिनंड मॅगेलन्

या खलाशांना नाना तऱ्हेचीं फळें खूप सांपडलीं आणि समुद्राच्या काठीं चांगले मासेही घरतां आले. उपासमारीनें गाजलेल्या या लोकांना हें खाऊं कां तें खाऊं असें झालें. थोडे दिवसपर्यंत सुग्रास अन्न खात ते तेथें राहिले आणि स्वस्थ पडून त्यांनीं झोपाही काढल्या.

सफर पुग्हां सुरू झाली; आणि मार्चच्या १६ तारखेला ते दुसऱ्या एका मोठ्या बेटाला येऊन लागले. ज्यांना आपण सध्यां फिलिपाइन्स बेटें म्हणतो, त्याच द्वीपसमूहांत मॅगेलन आलेला होता. आपण केवढें महत् कृत्य केलेलें आहे, याची कल्पना त्याला स्वतःलाच या ठिकाणीं आली. कारण या बेटांवर आशिया खंडांतील अनेक व्यापारी जहाजे आहेत आणि मसाल्याचीं बेटेंही याच्या आसपासच आहेत, असें त्याला येथें कळलें. ज्या मोल्यूकाज बेटांविषयीं त्यांनीं इतकें ऐकलें होतें, त्याच्यापासून उत्तरेस कांहीं अंतरावर तो येऊन लागलेला होता. पण मोल्यूकाजकडे जावें असें आतां त्याला वाटेच ना. कारण हीं लहान मोठीं बेटें म्हणजे मसाले आणि सोनें यांचें एक आगरच होतें.

या ठिकाणीं मॅगेलनच्या हातून एक चूक झाली. अटलांटिक महासागरांत शिरतांना केवळ हिंदुस्थानाला पोहोचणारा एक नवा मार्ग शोधून काढणें येवढाच कोलंबसाचा हेतु नव्हता, तो मनांत म्हणत असें कीं, हा मार्ग शोधून काढीन, रगड पैसा जमा करीन, आणि मोठालीं सैन्यें तयार करून, जेरुसलेम नगरी मुसलमानांच्या हातून सोडवीन. म्हणजे धर्माची बाब त्याच्या मनाच्या तळाशीं कोठें तरी होती. मॅगेलनच्या मनांत सुद्धां अशी एक धार्मिक वासना असे कीं नवी भूमि सांपडली तर तेथील लोकांना ख्रिस्ती करावें. झेबू बेटावरील लोकांशीं या पाहुण्यांचें दळणवळण पहिल्यानें सुरू झालें. एका अरब दुभाष्याच्या द्वारां मॅगेलननें या लोकांची मर्जी संपादन केली. पुढें या लोकांना कळलें कीं, हिंदुस्थानांत

फर्डिनंड मॅगेलन्

ज्या पोर्तुगीज लोकांनी येवढे पराक्रम केले आहेत आणि त्या देशाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर ठिकठिकाणी आपली ठाणी घातली आहेत, त्या देशाच्या शेजारच्याच देशांत राहणारे हे लोक आहेत. बोलणें चालणें होतां होतां, झेबू बेटाचा राजा सुद्धां ख्रिस्ती धर्म स्वीकारण्यास तयार झाला. राजाच्या बरोबर अनेक प्रजाजनांनी ख्रिस्ती धर्म स्वीकारला. या कार्मी आलेल्या पाहुण्यांनी या लोकांचें मन कसें वळवले याची अटकळ करतां येत नाहीं. पण अंदाज असा आहे कीं, बहुधा ज्वरदस्तीचा प्रयोग झाला असावा. राजा आणि प्रजा असे शब्द योजले तरी, सारे लोक रानटीच होते ! झेबू बेटांत हा विजय मिळविल्यावर मॅगेलन् हा माथन् बेटांत गेला आणि तेथील राजाला त्यानें धर्मांतराचा हुकूम केला. राजा हें मान्य करीना. म्हणून पाहुण्यांनी राजाशीं कडाक्याचें युद्ध सुरू केलें. बेटावरचे लोक चांगले शूर होते. त्यांनीं या स्पॅनिश लोकांचा पराभव केला. स्वभावांतला हट्टीपणा मॅगेलन् याला येथें नडला. आपले पराभूत सैनिक रणावरून पळत आहेत असें दिसलें तरी मॅगेलन् जागचा हल्लेना. शत्रूंनीं त्याच्यावर झडप घातली आणि त्यांच्या आघातांनीं घायाळ होऊन मॅगेलन् ताबडतोब मरण पावला. त्या रानटांनीं त्याचें प्रेत सुद्धां या खलाशांच्या हातीं लागूं दिलें नाहीं. या शूर आणि निर्भय माणसाचा अंत अशा रीतीनें झाला. ही गोष्ट १५२१, एप्रिल २७ रोजीं झाली.

खलाशांनीं आपले पुढारी म्हणून मॅगेलन्च्या दोन दुय्यमांना निवडलें आणि आतां पुढें काय करावयाचें याचा विचार ते करूं लागले. इतक्यांत झेबू बेटांतून ख्रिस्ति झालेल्या राजाकडून या लोकांना जेवणाचें आमंत्रण आलें. आमंत्रण करणाऱ्यानें सांगितलें कीं, 'आपण फार थोर लोक आहां. आपल्या उपदेशाप्रमाणें आम्हीं ख्रिस्ती झालों आहों. आपल्याला मेजवानी द्यावी असा राजेसाहेबांचा हेतु आहे.' पाहुणे मंडळी

फर्डिनंड मॅगेलन्

आमंत्रणानें खूप झाली. खरी गोष्ट अशी होती की, आपल्याला घर्मांतर करावें लागलें, ही गोष्ट त्या राजाच्या मनाला लागून राहिली होती आणि मायन् बेटांतील लोकांनी या स्पॅनिश लोकांचा पराभव करून त्यांच्या नायकालाही ठार मारलें आहे, हें त्यानें प्रत्यक्ष पाहिलें होतें. आपणही असेंच कांहीं करावें अशा हेतूनें त्यानें आमंत्रण रवाना केलें होतें. जेवणाच्या वेळीं पाहुणे मंडळी शेवू बेटावर जमा झाली. तों इतक्यांत आजूराजूला दडून बसलेले लोक त्यांच्यावर वेगानें तुटून पडले. उडालेल्या चकमकींत स्पॅनिश लोकांचे हे नवे अंमलदार आणि कांहीं खलाशी मरण पावले. उरलेल्या लोकांनी विचार केला की, आतां जहाजांवर पळून जाण्यांतच शहाणपणा आहे. ते जहाजांवर येऊन पोहोचले आणि क्षणभरही न थांबतां त्यांनीं आपलीं जहाजे हंकारलीं.

बोर्निओ बेटाला जाऊन तेथून ते मोत्यूकाजला गेले. याच बेटाचें नांव मसाल्याचें बेट म्हणून सगळ्या युरोपांत दुमदुमत राहिलें होतें. तेथे त्यांनीं मसाल्याच्या गोण्याच्या गोण्या जहाजावर भरल्या आणि केप ऑफ गुडहोप्च्या रोखानें ते हिंदी महासागरांतून निघाले. त्यांचा अंदाज चुकला आणि या भूशिराला ते लागलेच नाहींत. पण आफ्रिकेला वळसा घालून ते उत्तरेकडे वळले. त्यांनीं केलेल्या पराक्रमाची वार्ता कांहीं पोर्तुगीज लोकांच्या कानीं गेलेली होती. मत्सरानें प्रेरित होऊन त्यांनीं या लोकांना गाठले आणि कांहींजणांना कैद केलें. उरलेल्यांनीं जहाजे जोरानें हंकारलीं आणि १९२२ च्या सप्टेंबरच्या ६ तारखेस ते स्पेन देशाला येऊन पोहोचले. सुमारे तीन वर्षेपर्यंत हे लोक समुद्रावर हिंडत होते. मॅगेलन मेला, कांहीं खलाशांचीही वाताहत झाली, हें सारें खरें; पण एक गोष्ट सिद्ध झाली की, स्पेन देशांतून पश्चिमेच्या बाजूनें बाहेर पडलेले हे लोक सारखे पश्चिमेकडे जातां जातां शेवटीं पूर्वेच्या बाजूनें

फर्दिनह मॅगेलन्

स्वदेशाला परत आले. म्हणजे पश्चिमेला गेले असतांना आपण पूर्वेकडील हिंदुस्थानाला जाऊन पोहोचू हा कोलंबसाने केलेला अंदाज मॅगेलन्च्या या साहसाने खरा ठरला. जहाजे परत आल्यावर स्पेनच्या राजाने या खलाशांचे मोठेच कौतुक केले असेल, हे सांगण्याची आवश्यकताच नाही ! सर्व देशभर हा एकच विषय होऊन राहिला आणि एक नवे भौगोलिक प्रमेय प्रत्यक्ष खरे करून दाखवल्याचा मान ज्या घाडसी तांडेलाच्या द्वारां स्पेन देशाला प्राप्त झाला, त्याचे-मॅगेलन्चे-नाव लौकरच सर्वतोमुखी झाले.

मॅगेलन् याने धर्मप्रसाराचाही हेतु मनांत धरला होता हे जरी खरे असले, तरी त्याने दाखविलेले शौर्य आणि केलेले साहस यांची किंमत बिलकुल कमी होत नाही. कोलंबसापेक्षाही याचे साहस मोठे होते. जमिनीचे दर्शनही न होतां सतत तीन महिने वीस दिवसपर्यंत हा तांडेल पाण्यावर फिरत राहिलेला होता. पॅसिफिक महासागरासारखा अफाट सागर सामान्य प्रतीच्या जहाजांत बसून ओलांडून जाणे ही गोष्ट केवळ अद्भुतच होती. त्याप्रमाणेच टेराडेलप्यूगोजवळच्या सामुद्रधुनीत शिरणे आणि पश्चिमेच्या टोंकाकडून बाहेर पडणे हे सुद्धा एक मनस्वी साहसच होते. विरोधकांचा निकाल लावण्याच्या कामी मॅगेलन् हा क्रूरपणाने वागला हे खरे. पण त्याला पुढे मिळालेले यश लक्षांत घेतले म्हणजे मानवी प्रगतीच्या दृष्टीने त्याने हा वाईटपणा घेतला हे बरे झाले, असेच म्हणावे लागते.

फ्रॅन्सिस् ड्रेक

दुसरी पृथ्वी प्रदक्षिणा

इंग्लंड देशात किती तरी शूर दर्यावर्दी आजवर उत्पन्न झाले आहेत. पण एलिझाबेथच्या कारकीर्दीत प्रसिद्धी पावलेल्या ड्रेकचें नांव लोकांच्या तोंडीं अजूनही कायम आहे. या राणीच्या कारकीर्दीत जीविताच्या प्रत्येक शाखेंत इंग्लंड पुढें पुढें सरसावत चाललेलें होतें. पण इतर कोणत्याही अंगापेक्षां समुद्रावरील साहसाच्या बाबतींत इंग्लंडच्या लोकांनीं या वेळीं अगदीं कळस केला. इंग्लंडच्या आर्धी, पोर्तुगाल आणि स्पेन या देशांच्या नावाड्यांनीं फार मोठीं साहसें केलीं होतीं. कोलंबसानें अमेरिका खंड शोधून काढलें होतें आणि मॅगेलन् यानें पृथ्वीची पहिली प्रदक्षिणा केलेली होती. हें सारें श्रेय स्पेनच्या राजानें संपादून घेतलें होतें. एलिझाबेथ राणीलाही वादूं लागलें कीं, आपल्या नावाड्यांना असेंच प्रोत्साहन द्यावें; आणि तें दिलें तर, तेही अशींच मोठमोठालीं कामें करून दाखावितील. या वेळेपर्यंत अटलांटिक महासागरांतील कित्येक बेटांवर आणि अमेरिकेच्या पूर्वे व पश्चिम किनाऱ्यावरील बंदरांत स्पॅनिश लोकांनीं आपलीं ठाणीं घातलीं होतीं; आणि अमेरिकेच्या कित्येक देशांत प्रवेश केला होता.

फ्रँसिस ड्रेक

इकडे हिंदीमहासागरांत प्रवास करून पोर्तुगीज लोक हिंदुस्थानपर्यंत येऊन पोहोचलेले होते व मसाल्याच्या वेटांशी त्यांचा व्यापार चालू झालेला होता. म्हणजे साहसांत यश मिळवून, या सर्व समुद्रांत स्पॅनिश व पोर्तुगीज लोकांनी आपले व्यवहार सुरळीत चालू केले होते; आणि कोणी भामटे आपल्या अंगावर अचानक येऊन कोसळतील अशी दुग्ध्याची अवस्था शिल्लक राहिली आहे असेही त्यांना वाटत नव्हतें. युरोपियन राजकारणांत मात्र, इंग्लंडचें आणि स्पेनचें सनातन वैर चालूच होतें. अर्थात्तच समुद्रावरही कोठें कोठें स्पॅनिश नावाड्यांच्या हातचा मार इंग्रज नावाड्यांना खावा लागत असे. एलिझाबेथ राणीला या गोष्टीचा मोठा विषाद वाटे. आणि पोर्तुगीजांना आणि स्पॅनिश लोकांना शासन करणारा कोणी तरी शूर नावाडी आपल्या देशांत निघाला पाहिजे असे तिला वाटे. हा शूर नावाडी म्हणजेच फ्रान्सिस ड्रेक होय.

ड्रेकने समुद्रावर अनेक सफरी केलेल्या होत्या आणि जर स्पेन देशाशी आपलें वैरच आहे, तर त्याच्या जहाजांची वाटमारी करण्यांत काहींच चूक नाही, अशी त्याची समजूत होती. स्पॅनिश जहाजांवर त्यानें घातलेल्या दरोड्यांच्या हकीकती देशांत येऊन पोहोचल्या म्हणजे इंग्रज लोक मोठे खुलून जात आणि राणीलाही ड्रेकचें मोठें कौतुक वाटे. होतां होतां ड्रेकची साहसाची कल्पना वाढत चालली आणि अटलांटिक महासागरांत व जमलें तर पॅसिफिकमध्ये शिरूनही वाटमारी करावयाची, तर 'आपण माझी सर्व सिद्धता करून दिली पाहिजे' अशी भुणभुण त्यानें राणीच्या मार्गे लावली होती. दरबारचे काहीं मुत्सद्दी असल्या कामाच्या विरुद्ध होते. राणीलाही एकदा वाटे की, ड्रेकला समुद्रावर पाठवावें. पण पुन्हां तिचें मन पालटे, आणि आपण या उद्योगांत पडूं नये, असेंही ती म्हणे. ड्रेकला वाट पाहण्यापलीकडे काहींच करतां येत नव्हतें. शेवटीं एकदांची

राणीसाहेबांची मर्जी निश्चितपणे वळली आणि ड्रेकने स्वारीवर निघावे असे ठरले.

स्पॅनिश नावाड्यांवर सूड कसा उगवतां येईल याच्या वाटाघाटी अनेक दिवसपर्यंत झाल्या आणि कांहीं योजनाही निश्चित ठरल्या. ड्रेकच्या हाती सहा सुसज्ज जहाजे देण्यांत आली आणि यांत सर्वांत मोठे जहाज जे पोलिकन् त्यावर ड्रेकचे निशाण लागले. जहाजावरील किती तरी लोकाना हे माहीत नव्हते की, आपल्याला स्पॅनिश समुद्रांत आणि दक्षिण सागराकडे जावयाचे आहे. त्यांना असे सांगितले होते की, आपण सर्वजण इजिप्त देशातील अलेक्झँड्रिया बंदराकडे चाललो आहोत. बरोबर आलेल्या लोकांत डाऊटी आणि बले असे दोघे विरोधी इसम होते. पाहिल्यापासून त्यांचे म्हणणे असे होते की, हे सफरीचे काम हाती घेऊ नये. पण राणीसाहेबांची मर्जी संपादून ड्रेकने हा वनाव घडवून आणला. त्यामुळे त्यांचे कांहीं चालले नाही. शेवटी त्यांनी असा वेत केला की, ड्रेकच्या स्वारीत जावे आणि जमेल तेथे तेथे त्याला उबद्रव द्यावा. डाऊटी-बरोबर त्याचा भाऊ जॉन् हाही होता.

१५७० नोव्हेंबर १५ तारखेला हा काफिला प्लिमाऊथ बंदरातून निघाला. आपल्यापुढे पुष्कळच संकटे वाढून टेवली आहेत हे ड्रेकला दिसतच होते. परंतु त्या संकटांतून निभावून गेलो तर दिगंत कीर्ति होईल या आकांक्षेने तो भारून गेला होता. राणीसाहेबांनी त्याची उत्तम तरतूद करून दिली होती. त्यांनी त्याला जेवावयाला चांदीची ताटे दिली होती. जहाजे सुरू होईपर्यंतचा काळ मजेने जावा, म्हणून गायिकांचे ताफेही त्याच्या सेवेला दिलेले होते; आणि जहाजावरील त्याचा दिवाणखाना नेहमी सुगंधित रहावा म्हणून राणीसाहेबांनी त्याला अत्तराच्या कुप्या पाठविल्या होत्या.

फ्रॅन्सिस ड्रेक

ड्रेक समुद्रांत शिरतो तों एक वादळ झालें, जहाजाची कांहीं मोडतोड झाली. दुरुस्तीसाठी त्याला पुन्हा परत यावें लागलें. सर्व नीटनेटकें होऊन तो निघाला आणि ब्लॅक भूशिरावर त्यानें पहिला मुकाम केला. हें ध्यानांत हवें कीं, घरांतून बाहेर पडतांना आपण पृथ्वी-प्रदक्षिणेला निघालों आहों, अशी ड्रेकची कल्पना नव्हती. स्पॅनिअर्ड लोकांना ठिकठिकाणीं गांठावें, गांठून झोडपावें, झोडपून त्यांच्यापार्शीं असलेली सारी चीजवस्त हिसकावून घ्यावी व अशा रीतीनें स्पेनच्या राजाचें नाक कापावें हा त्याचा मुख्य हेतु होता. भर समुद्रावर एक तऱ्हेची दरोडेखोरी करावयास आपण चाललों आहों, हें त्याला पक्कें माहीत होतें. पण या दरोडेखोरीला राणी-साहेबांची संमति होती; आणि सरसकट जनतेचें कौतुकाचें पाठबळ होतें. तेथून निघून तो सान्तॅगोकडे गेला. वाटेनें जातांना एका पोर्तुगीज जहाजावर त्यानें झडप घातली आणि तें हस्तगत करून डाऊटी बंधूंच्या ताब्यांत दिलें. त्यांच्याच हाताखालीं त्यानें आपला स्वतःचा भाऊ जॉन याला ठेवलें होतें. या जहाजाच्या लुटींत त्याला खूप दारू, रेशमी कापडाचे तागे आणि मसाल्याच्या गोण्या सांपडल्या.

सान्तॅगोवरून तो ब्राव्होकडे निघाला. वाटेनें डाऊटी म्हणूं लागला कीं, “ तांडेलसाहेबांचा भाऊ जॉन हा चोरटा आहे. यानें खजिन्यांतील कित्येक वस्तु लांबविलेल्या आहेत. ” जॉननें या आरोपाचा इन्कार केला; आणि उलट ‘ डाऊटी हाच चोर आहे ’ असें तो म्हणूं लागला. शेवटीं तांडेलानें तपास करविला तेव्हां दिसून आलें कीं, जॉनकडे कसलाही दोष नसून, उलट डाऊटीनेंच खजिन्यांतील वस्तू लांबविल्या आहेत. फ्रॅन्सिस ड्रेक रागानें वेद्दोष झाला आणि डाऊटीला म्हणाला, “ तुझ्या मनांत जहाजावर कांहीं तरी भानगडी करावयाच्या आहेत; पण याद धरून रहा. तुझा जीव घेतल्याखेरीज राहणार नाही. ”

परॅन्सिस् ड्रेक

ड्रेकचा काफिला ब्राझिलच्या रोखानें निघाला तो ५ एप्रिलला त्या देशाच्या किनाऱ्याला जाऊन लागला. तेथें डाऊटीसंबंधानें पुन्हां तक्रार झाली. तेव्हां त्यानें या बदमाशाला शिडाला करकचून बांधून ठेवले. पण इतकें झालें तरी त्याचा वाह्यातपणा चालूच होता. पुढील प्रवासांत मोठ-मोठालीं वादळें झालीं, त्यांतून निभावून ड्रेकनें आपला काफिला टेराले-प्यूगोच्या सामुद्रधुनीपाशीं आणला. तेथें ड्रेक जमिनीवर उतरला; अशा-साठीं कीं, कांहीं थोडी विश्रांति मिळावी. पण तेथें तद्देशीय लोकांशीं त्याचें असें कडाक्याचें भांडण जुंपलें कीं, जहाजावर पळून येणें त्याला भागच पडलें. इकडे डाऊटीचा उपद्रव चालूच होता. आपण ड्रेकच्या या मोहिमेला इंग्लंडांत असतांना कसा विरोध केला हेंही तो खलाशी-मित्रांना मोठ्या ऐटीनें सांगूं लागला. हा पुरावा हातीं पडतांच ड्रेकचें पित्त खवळलें; आणि त्यानें डाऊटीला फांशीची शिक्षा फर्मावली. ठोकळ्यावर मान ठेवण्याच्या पूर्वी डाऊटी ड्रेकला दोन्ही हातांनीं भेटला आणि म्हणाला, “तुझ्याशीं माझे कसलेंच भांडण नाही.” त्याच्या मानेवर कुन्हाड पडली आणि ड्रेक ओरडून म्हणाला, “हें पहा, बदमाशांचा शेवट असा होतो.” ड्रेकचें हें कृत्य अघोरीच होतें असें वाटेल; पण जर मोहीम यशस्वी व्हावयास हवी होती तर विरोधी आणि कपटी लोकांचा नायनाट करणें हें ड्रेकला प्राप्तच होतें.

१५७८ ऑगस्टच्या २० तारखेला ड्रेक हा मॅगेलन सामुद्रधुनींत शिरला. दोन्ही बाजूंच्या डोंगरांच्या माथ्यावर बर्फाचीं आवरणें पडलेलीं होती आणि समोरून अतिशय गार वारा येत होता. पाण्याच्या लाटाही समोरून त्यांच्या अंगावर घोंघावत येत होत्या. ड्रेकला स्वच्छ दिसूं लागलें कीं, पुढें गेलों तर मोठा धोका आहे. पंधरा दिवसपर्यंत या लाटांशीं झुंज करून शेवटीं ड्रेकचा काफिला पॅसिफिक महासागरांत उतरला.

फ्रँसिस ड्रेक

मॅगेलन्नें या महासागराला पॅसिफिक म्हणजे 'प्रशान्त' महासागर असें नांव दिलें होतें. पण ड्रेकला त्या सागराचा प्रशान्तपणा कोठेंच दिसेना. प्रचंड वादळ सुरू झालें आणि त्याच्या काफिल्यांतील जहाजें एकमेकांपासून दूर हेलपाटत गेलीं. बाकीच्या जहाजांवरचे तांडेल घाबरून गेले; आणि ड्रेकची संमति न घेतां परत सुकाणूं वळवून त्यांनीं घरचा रस्ता सुधारला ! पॅसिफिक महासागरांत आतां ड्रेक एकटा राहिला. टोले खात खात त्याचें जहाज दक्षिणेच्या बाजूला केप हॉर्न येथें येऊन लागलें. दक्षिण अमेरिकेच्या अगदीं दक्षिण टोंकाला टेराडेलप्यूगो या नांवाचा एक द्वीपसमूह वाचकांना सांपडेल. याच्या अगदीं दक्षिणेच्या टोंकाला केप हॉर्न आहे. येथें ड्रेक जमिनीवर उतरला आणि दोन्ही हात पसरून तो जमिनीवर पालथा पडला व म्हणाला, " या अमेरिकन भूमीच्या अगदीं शेवटच्या शेवटच्या टोंकाला मी येऊन लागलों आहे. "

हळंहळं वादळ शांत झालें आणि उत्तरेच्या रोखानें निघून ड्रेक चिली देशाच्या किनाऱ्यानें वर चालला. जातां जातां तो मोचा नांवाच्या बेटाला लागला. तेथें त्याला कळलें कीं, व्हाल्पॅरेझो बंदरांत एक मोठें स्पॅनिश जहाज नांगर टाकून स्वस्थ आहे. चिली देशाची जी उभी पट्टी आहे तिच्या मध्याच्या सुमारास हें बंदर वाचकांना सांपडेल. या जहाजावर झडप घालावयाची ठरवून ड्रेक वेगानें निघाला आणि बंदराच्या तोंडाशीं येऊन ठेपला. जहाजावरील लोकांना वाटलें कीं, हा आपल्यापैकींच कोणी असावा. म्हणून त्यांनीं स्वागताचीं शिंगें फुंकलीं आणि मोठ्या स्वादिष्ट चिळी दारूनें आपले पेले भरले. पण इतक्यांत पाहतात तों, हातांत सुरे घेतलेले आणि तलवारी लटकावलेले शे-सवाशें गुंड आपल्या जहाजांवर चालून येत आहेत. स्पॅनिश अधिकाऱ्यांना याचा काहीं अर्थच कळेना. हां हां म्हणतां हे हलेवाले त्यांच्या जहाजांवर चढले आणि त्यांनीं कापाकापीला

सुरवात केली. बहुतेक सर्व लोक उक्या टाकून निसटून गेले आणि त्यांनी बंदरांत आरडाओरडा सुरू केला की, पिसाळलेले इंग्रज दक्षिण समुद्रांतून येऊन आपल्या बंदरांत शिरले आहेत. एकदम पळापळ सुरू झाली आणि आपले खलाशी शिपाई बरोबर घेऊन ड्रेक बंदरांत शिरला; आणि तेथून जवळच असलेल्या सान्तॅगो शहरांतही गेला. तेथे त्याला चिट्-पाखरुंही दिसले नाही. मात्र दारुने भरलेली पिपे, चांदीची भांडी, शिसवीचे लाकूड इत्यादि अनेक मोलवान पदार्थ सांपडले. ही लूट घेऊन बंदरांत असलेल्या त्या स्पॅनिश जहाजाकडे तो आला. ते जहाजही त्याने सगळेंच्या सगळें लुटलें. एक लक्ष पौंड किंमतीची लूट सांपडल्यामुळे ड्रेकला मोठा हर्ष झाला.

येथून उत्तरेकडे जातां जातां त्याला वाटेनें अनेक स्पॅनिश जहाजे भेटलीं. त्यांच्यावर अचानक झडप घालून, पुढे तो अरिका बंदरावर आला. चिली देशाच्या उत्तर टोंकाला हें बंदर आहे. या बंदरांत अनेक स्पॅनिश जहाजे नांगरून पडलेलीं होती आणि खलाशी लोक गांवांत गेले होते. अचानक घाला घालून ड्रेकनें या जहाजांचीही लूटमार केली. येथून पुढे तो लिमा येथे गेला. हें लिमा बंदर पेरू देशाच्या सरासरी मध्यावर वाचकांना सांपडेल. येथे असलेलीं स्पॅनिश जहाजे सोन्यानें गडगड भरलेलीं होती. ही लूट हस्तगत करून तो पनामाला गेला. तेथेही त्यानें अशीच मोठी लूट मिळवली.

वास्तविक पाहतां, ड्रेकनें चालवलेल्या या लूटमारीशीं आपल्याला कांहींच करावयाचे नाही. पण या लुटीच्या आशेनें वर जातां जातां शेवटीं पृथ्वी-प्रदक्षिणेच्या एका मोठ्या साहसाला तो प्रवृत्त झाला, हेंच आपल्याला दाखवावयाचें आहे. काका फ्यूगो या जहाजाच्या लुटीनें तर ड्रेकला आतां संपत्ति नकोशी झाली ! म्हणून पुढे पनामा येथे लुटलूट न

फ्रॅन्सिस ड्रेक

करतां, तो कॅनो बेटांकडे वर गेला. येथें पोहोंचल्यावर पश्चिमेच्या वाजूनें निरनिराळ्या वार्ता त्याच्या कानावर येऊन ठेपल्या. आणि लुटालुटीची त्याची कल्पना जरी अजून कायमच होती तरी, उत्तरेच्या वाजूनें जातां येईल तितकें वर जाऊन, भर पॅसिफिकमध्ये आपण शिरावें असें त्याला वाटूं लागलें. निकाराग्वा, मेक्सिको व कॅलिफोर्निया यांच्या शेजारून वर जातां जातां सन् फ्रान्सिस्को जवळच्या एका लहानशा बंदराजवळ तो येऊन पोहोंचला. आतां उत्तरेकडे न जातां पश्चिमेला पसरलेल्या पॅसिफिकमध्ये उतरण्याचा निश्चय त्यानें केला. या देशाला त्यानें न्यू अल्बियन असें नांव दिलें आणि कांहीं दिवसपर्यंत येथें तो मोठ्या डामडौलानें राहिला. जवळ वाटेल तेवढी लूट सांठलेली होती; दारूही यथेच्छ होती; आणि सोन्या-चांदीचीं भांडींही होती. शेवटीं हा कोणी अवतारी पुरुष आहे, असें समजून भोंवतालच्या लोकांनीं त्याला राज्याभिषेक सुद्धां केला !

आपलें स्वतःचें जहाज व लुटींत धरलेलीं जहाजे दुरुस्त करून घेऊन तो पॅसिफिकमध्ये शिरला. तब्वल दोन महिने त्याला जमिनीचें दर्शनही झालें नाहीं. ड्रेक जर नुसताच लूटमारी करणारा असता तर त्याच्यानें हें साहस होतें ना. नोव्हेंबर १४ ला तो मोल्यूकाज बेटावर आला. तेथील राजाशीं तह करून तो सेलिव्हीज बेटावर आला. न्यू गिनी या नांवाचें जें एक मोठें बेट पूर्वं पॅसिफिकमध्ये आहे, त्याच्या जवळच पश्चिमेला मोल्युकाज नांवाचा द्वीपसमूह आहे आणि फिलिपाइन्स बेटांच्या दक्षिणेला सेलीबीज या नांवाचा द्वीपसमूह आहे. या टापूंत आल्यावर ड्रेक याला वाटेल तितका मसाला आपल्या जहाजांवर भरून घेतां आला. आतांपर्यंत त्याचीं जहाजे सोन्याचांदीच्या आणि दारूच्या लुटीनें भरलेलीं होती. आतां तीं मसाल्याच्या गोण्यांनीं भरून गेलीं. झालेल्या कामानें संतुष्ट होऊन ड्रेक हिंदी महासागरांत शिरला आणि थेट केप ऑफ गुड

फॅन्सिस ड्रेक

होपकडे निघाला. आफ्रिकेला वळसा घालून लहान मोठे मुकाम वाटेंत करीत तो इंग्लंडच्या नजीक येऊन ठेपला. फ्रि माऊथ बंदरांतून तो बाहेर पडला त्याला आतां तीन वर्षे होऊन गेलीं होती. १५८० च्या सप्टेंबरांत किंवा ऑक्टोबरांत तो इंग्लंडच्या किनाऱ्याला येऊन लागला.

तेथें त्याच्या मित्रांनीं येऊन सांगितलें कीं, तुला थोडें जपूनच वागावयास हवें. स्पॅनिश जहाजांची तूं इतकी लूटमार केली आहेस कीं, स्पेन देशाचा इथला वकील राणीच्या दरबारांत तुझ्या नांवांनै सारखी हांकाटी करीत आहे. या उपदेशाप्रमाणें ड्रेक कांहीं दिवस तसाच जहाजावर बसून राहिला आणि मग त्यानै राणीसरकारांना एक गुप्त संदेश धाडला. त्यांनींही 'आतां येऊन भेटावें' असें कळविलें. राणीसरकारला कसें भेटावें हें ड्रेकला चांगलें माहीत होतें. लुबाडून आणलेल्या लुटींतील कांहीं कांहीं शेलक्या चिजा त्यानै राणीसाहेबांना नजर म्हणून पुढें पाठवून दिल्या. अशा रीतीनै त्यांची मर्जी अगाऊच संपादन करून ड्रेक त्यांच्या दर्शनास आला.

आतां स्पॅनिश वकिलाच्या ओरड्याकडे कोण लक्ष देणार ! त्याची ती लूट पाहून राणीसरकार दिपून गेल्या. ड्रेकनै आपला वांटा उचलला. राणीसरकारांनींही आपला उचलला; आणि मग ड्रेकच्या नांवाचा जयजयकार सर्व इंग्लंडांत सुरू झाला. राणीसाहेब आपल्या लवाजम्यानिशीं जहाजावर येऊन त्याला भेटल्या आणि त्यानै जेव्हां गुडघे टेकून मान लवविली, तेव्हां त्या खुशीत येऊन म्हणाल्या, "उठा, सर फॅन्सिस ड्रेक, उठा !" राणीनै त्याला 'सर' ही पदवी दिली. म्हणजे तो आतां मानकऱ्यांच्या खुर्चीवर जाऊन बसला. इंग्लंडच्या सामान्य लोकांनीं मात्र त्याचें कौतुक करूनही त्याची किंमत मात्र बरोबर ठरविली; आणि

फ्रॅन्सिस ड्रेक

‘ समुद्रावरचा बडा चोर किंवा चांच्या ’ ही पदवी त्याला अर्पण केली ! चांच्या म्हणून जरी ड्रेकचे नांव प्रसिद्धीस आले असले तरी, अटलांटिक महासागर, दक्षिण महासागर, पॅसिफिक महासागर, हिंदी महासागर हे ओलांडून त्या दिवसांत त्याने पृथ्वीप्रदक्षिणा केली हे त्याचे वैभव संशोधनाच्या इतिहासांत शिल्लकच राहते !

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

कॅप्टन कुक्, कॅप्टन् स्कॉट इत्यादि इंग्रज संशोधकांनी भूपृष्ठाचा शोध लावण्याच्या कार्मी मोठी कीर्ति मिळवली आहे हें खरें; पण संशोधनाच्या कामाचा आरंभ स्पेन आणि पोर्तुगाल या दोन देशांनी केला आहे. त्यांनी केवळ आरंभ केला असेही नव्हे, तर अमेरिका खंड शोधून काढणें, पृथ्वीची प्रदक्षिणा करणें, अमेरिका व आफ्रिका या खंडांना दक्षिणेकडून वळसा घालणें आणि यांच्या दोन्ही किनाऱ्यांवर आपली ठाणीं बसविणें, येथपर्यंतचें यश या राष्ट्रांनीच संपादलेलें होतें. या प्रकरणांत पोर्तुगालचे संशोधक बार्थोलोमो आणि वास्को-दि-गामा यांनी केलेल्या पर्यटनांचें वृत्त द्यावयाचें आहे.

पोर्तुगालचा राजा दुसरा जो अथवा जॉन् यानें मार्को पोलोच्या प्रवासाची हकीकत वाचलेली होती. इटालियन आणि फ्रेंच मिशनरी तांबड्या समुद्रांतून हिंदुस्थानांत गेले आणि तेथें त्यांनी धर्मप्रसाराचें काम केलें अशा हकीकतीही त्याच्या कानांवर आल्या होत्या. तसेंच व्यापारी लोकांच्या तोंडून त्यानें ऐकलें होतें कीं, आफ्रिका खंडाच्या पूर्व किनाऱ्यावर अरब व्यापाऱ्यांनी आपल्या वखारी घातलेल्या आहेत. मधून मधून

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

पोर्तुगालमध्ये ज्यू लोक त्यांना सांगत की, पंधराव्या शतकाच्या शेवटच्या पंचविशीत, सोने, हस्तिदंत इत्यादींची देवघेव हिंदुस्थान आणि आफ्रिका खंड यांत सुरू झालेली आहे, असें आपण मिसर देशांत म्हणजे इजिप्तमध्ये ऐकले.

किंग जॉनला संशोधनाची आवड उपजतच होती. त्याला वाटे की, आपल्या तांडेलांनी चारी दिशांनी समुद्रावर भ्रमन्ति करावी आणि कोणचे देश कोठे आहेत, तेथील लोक कोणच्या भाषा बोलतात, त्यांचे धर्म आणि त्यांची राज्ये कशी आहेत हे सारे त्यांनी पाहून यावे. यांतच वर सांगितलेल्या हकीकती जेव्हा त्याच्या कानी पडल्या, तेव्हा तर त्याची जिज्ञासा जास्तच प्रखर झाली. हळूहळू त्याची खात्री होऊन चुकली की, आफ्रिका खंड हे दक्षिणेकडे कोठे तरी संपलेले असले पाहिजे. त्याला वळसा घातला की, ज्या अरबस्तानाविषयी व हिंदुस्थानाविषयी लोक बोलतात त्या देशांच्या किनाऱ्याला आपली जहाजे सहज नेता येतील.

१४८१ साली हा जॉन गादांवर आला; आणि आफ्रिकेला लागून असलेला दक्षिण अटलांटिकचा किनारा आपण शोधून पाहणारच पाहणार, असा निश्चय त्याने केला.

१४८२ त काही पोर्तुगीज नावाडी या किनाऱ्याने वरेच दक्षिणेकडे गेले. खाली जाता जाता ते काँगो नदीच्या मुखांत शिरले. एकदम भर समुद्रांत जाणे अर्थात्च धोक्याचे होते. म्हणून नावाडी लोक किनाऱ्याच्या आश्रयाने आपला जलप्रवास चालू ठेवीत. शिवाय गोड्या पाण्याचा सांठा त्यांना पुन्हा पुन्हा करून घ्यावा लागे; आणि अन्नाचे कोठार संपत आले तर किनाऱ्यावर उतरून घान्ये, फळे मिळवावीं, किंवा मासे धरावे असे त्यांना करावे लागे. अर्थात्च किनाऱ्यावर लागणारीं भूशिरें, खाड्या, उपसागर किंवा नद्यांचीं मुखें यांना योग्य तीं नावे ते देत. काँगो

बार्थोलोमो व वारको-दि-गामा

हैं नांव या नदीला या पोर्तुगीज प्रवाशांनी दिले की काय, हें आपल्याला माहीत नाही. पण ते येथपर्यंत पोहोचले एवढे खरे. पुढे दोन वर्षांनी ज्युगो काम हा खलाशी काँगो नदीचे मुख ओलांडून कुनिनी नदीच्या मुखापर्यंत गेला. कुनिनी याचा अर्थ मोठी नदी असा आहे. पुढील वर्षी हा नावाडी पुढे जिला जर्मन साऊथ वेस्ट आफ्रिका असे नांव मिळाले, तिच्या किनाऱ्यापर्यंत जाऊन पोहोचला. तेथल्या एका भूशिराला कागोदा क्रूस असे नांव त्याने दिले; आणि तेथे एक संगमरवरी पाषाणाचा स्तंभ उभा केला. १९ व्या शतकाच्या आरंभापर्यंत हा स्तंभ तेथे उभा होता.

या सर्व नावाळ्यांनी केलेल्या पराक्रमाची वर्णने किंग जॉनच्या कार्नी अर्थातच जात होती. शेवटी १४८६ साली बार्थोलोमो याला त्याने आशा केली की, “तू आतां याच्याही खाली जा. हें आफ्रिका खंड कोठे संपले आहे तें पहा; आणि त्याच्या दक्षिण टोंकाला वळसा घालून परत ये.”

राजाच्या आशेप्रमाणे बार्थोलोमो टागस् या बंदरांतून निघाला. त्याच्या-पार्शी दोन लहान लहान जहाजे होती. असल्या जहाजांतून सध्यां कोणी मुंबईहून गोव्यालासुद्धां जाणार नाही. पण बार्थोलोमो धाडसी नावाडी होता; आणि त्याला राजाची आशा झाली होती. हा जलप्रवास कर्मांत कमी ६००० मैलांचा होता. अटलांटिक महासागर तर पुष्कळदां खवळलेला असतो; आणि हिंदी महासागरावर नेहमीच पर्वतप्राय लाटा उठतात असे त्याने ऐकले होते; पण त्याने हें साहस करावयाचें ठराविलें.

वाटले होते तें दुदैव बार्थोच्या वाट्याला आलें नाही. त्याची ती दोन लहानगीं जहाजे आफ्रिकेच्या काठाने पुष्कळच खाली गेली आणि आंप्रापिकेना या नांवाच्या उपसागरांत जाऊन दाखल झाली.

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

हा उपसागर विषुववृत्ताच्या खाली सुमारे २६° वर आहे. ख्रिस्ती माणसांचा पाय विषुववृत्ताच्या खालच्या भूमीला अशा रीतीने पाहिल्यानेच लागला असा तेव्हा तरी या लोकांचा समज झाला. बार्थोलोमोचे लोक किनाऱ्यावर उतरले तेव्हा त्यांना काही रानटी माणसे तेथे दिसली. ते हॉटेन्टाट् अथवा बुशमेन असावे. देवदूतांसारखी ही कांतिमान माणसे आणि अवजाराचे पंखे लावलेल्या त्यांच्या नावा पाहून ती अगदी चकित आणि भयभीत होऊन गेली. बार्थोलोमोच्या लोकांनी येथे बरीच शिकार केली आणि मासेही धरले. यामुळे पुष्कळ ताजे अन्न त्यांना येथे भरून घेतां आले.

बार्थोलोमोने मध्ये कोठे तरी काही निग्रो जातीच्या बाया पकडून जहाजावर घेतलेल्या होत्या. त्यांतली एक बाई त्याने या लोकांत सोडून दिली. त्याची अपेक्षा अशी होती की, त्यांची भाषा या बाईला समजेल आणि तिच्या द्वारां हे लोक कोण आहेत, काय आहेत, याची माहिती आपल्याला होईल. पण ही बाई त्या लोकांत गेली ती परत आलीच नाही!

अग्रापिकेना सोडल्यानंतर बार्थोलोमोला वादळी वाऱ्याचा फारच उपद्रव झाला. परंतु तो तसाच खाली चालला आणि ऑरेंज नदीच्या मुखावर आला. थोडासा मुक्काम करून तो पुन्हा दक्षिणेकडे निघाला आणि बरेंच अंतर तुटल्यावर तो आग्नेयेच्या वाजूला वळला. जमीन आग्नेयेकडे दळत चालली आहे हें पाहिल्यावर आफ्रिकाखंड येथे वासच संपले असले पाहिजे, आणि हें वळसतां येण्यासारखे आहे अशी याची खात्री होऊन चुकली. मग आग्नेयेचा रोख सोडून तो थेट पूर्व दिशेने निघाला. पण पुढे जावें, तों तों, किनाऱ्यापासून आपण दूर पडत आहों, असे त्याच्या ध्यानांत आले. याचा अर्थ त्याने असा केला की, ईशान्येच्या वाजूला हा किनारा वर हटत असावा. आणि हा त्याचा अर्थ बरोबर होता.

बार्थोलोमो व वारको-दि-गामा

भातां त्यानै आफ्रिकेच्या टोंकाला वळसा खचितच घातला होता. पण तबलाची गोष्ट ही की, आफ्रिकेचें जें सगळ्यांत दक्षिणेकडचें टोंक त्याला यार्ची जहाजें मुळींच लागलेलीं नव्हतीं !

ईशान्येकडे जातां जातां सध्यांची जी केप कॉलनी आहे, तिच्या दक्षिण टोंकाला तो लागला. तेथील खाडीला त्यानै गुराख्यांचा उपसागर (वे ऑफ दि कॅट्ल कीपर्स) असें नांव दिलें. कारण किनाऱ्यावर दूरपर्यंत जिकडे तिकडे गुरें आणि गुराखी हे त्याला दिसून आले. बार्थोलोमोचीं जहाजें पाहतांच गुराख्यांनीं आपलीं गुरें किनाऱ्यावरून घराकडे पिटाळत नेलीं !

या उपसागरांत जहाजांची थोडी डागडुजी करून बार्थोलोमो पुढें निघाला. पुढें जातां जातां तो अल्गोआ उपसागरांत आला. तेथें त्यानै एक पाषाणाचा क्रॉस उभा केला आणि त्यावर पोर्तुगालच्या शस्त्राची निशाणी केली. किनाऱ्यावर रानटी लोक मासे धरीत होते. हे सारे हॉटेन्टाॅट् जातीचेच होते. ईशान्येकडे जातां जातां त्याला निळें पाणी लागूं लागलें आणि तें आतांपर्यंतच्या पेशां उबट आहेसैं वाटलें. आतां तर त्याची खात्री झाली की, आपण आफ्रिकेला वळसा घातला आहे. कारण विषुववृत्ताकडे आपण वर चाललों आहों, हें या खुणांवरून त्याच्या ध्यानांत आलें.

येथून बार्थोलोमो परत वळला. परतीच्या वाटेवर मात्र आफ्रिकेच्या अगदीं दक्षिण टोंकाला त्याचें जहाज लागलें. या वेळीं तेथें मोठें वादळ सुरू असल्यमुळें काबो टॉर्मेन्टोसो (भ्रणजे वादळी भूशिर) असें नांव त्यानै त्या टोंकाला दिलें. येथें किनाऱ्यावर उतरून बार्थोलोमोनै सेंट फिलिप्च्या नांवानें एक संगमरवरी स्तंभ उभा केला. वाटेनै गिनीचें आखात आणि गोल्ड कोस्ट येथें मुक्काम करीत करीत बार्थोलोमो पोर्तुगाल देशाला परत आला. सांगितलेलें काम यशस्वी करून हा तांडेल परत आलेला पाहून, किंग

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

जॉनला फारच आनंद झाला. त्याने त्याचे मनापासून स्वागत केले; आणि ज्या भूशिराला त्याने वादळाचे भूशिर असे नांव दिले होते, त्याला राजाने केप ऑफ गुड होप म्हणजे शुभाशेचे भूशिर असे नांव दिले.

बार्थोलोमोने आफ्रिकेला वळसा घातला हे खरे, पण हिंदुस्थान, अरब-स्तान, आफ्रिकेच्या किनाऱ्यावरील अरबी लोकांची मकाणे येथपर्यंत आपल्या नावाळ्यांनी गेले पाहिजे ही जॉनची भूक अजून शमली नव्हती. शिवाय दरम्यानच्या काळात, त्याच्या कानावर असे एक वर्तमान आले होते की, तांबड्या समुद्राच्या पश्चिम किनाऱ्यावर कोठे तरी अँबिसिनिया या नावाचे ख्रिस्ती राज्य आहे. म्हणून आणखी कोणाला तरी आफ्रिकेच्या किनाऱ्याने पूर्वेकडे आणि उत्तरेकडे पाठवावे असा वेत त्याने केला आणि वास्को-दि-गामा याला हे काम त्याने सांगितले.

किंग जॉन इतक्यांत मरण पावला; पण गादीवर आलेला त्याचा पुतण्या मनोन यालाही समुद्रशोधनाची हौस चुल्ल्यासारखीच होती. त्याने दोन मोठाली जहाजे तयार केली. त्याची पहिली कल्पना अशी होती की, बार्थोलोमोलाच या कामावर पाठवावे. परंतु वाटाघाट होऊन चुल्ल्याने ज्या वास्को-दि-गामाकडे हे काम दिले होते, त्याच्याकडेच त्याने ते कायम केले.

१४९७ त गामाची ही सफर सुरू झाली. हा गामा या वेळी ३७ वर्षांचा होता. याचे अजून लग्न झाले नव्हते. हा अंगाने सडपातळ असून बेताचाच उंच होता. पोर्तुगीज लोक तेव्हा ठेवीत असत तशी याने लांब दाढी ठेवली होती आणि चेहऱ्यावरून पाहतां याला काही भावना असतील असे कोणाला वाटले नसते. याचा स्वभाव मनस्वी करारी होता; आणि धैर्याचा तर हा पुतळाच होता. पण हा अतिशय करडा आणि

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

बोलण्याचालण्यांत तुसड असे. एकदां हा रागावला म्हणजे लोक म्हणत कीं, या बाबापासून चार पावलें दूरच असावें. योडासा धार्मिक समारंभ झाला आणि जुलैच्या ८ तारखेला तागस बंदरांतून वास्को-दि-गामाचीं जहाजें बाहेर पडलीं.

जहाजावर एकंदर १७० लोक होते. काळ्या पाण्याची शिक्षा झालेले काहीं कैदी त्यानें बरोबर घेतले होते. या कैद्यांना वाटेंत लागणाऱ्या किनाऱ्यावर कोठें कोठें सोडावें आणि त्यांच्याकडून तेथील लोकांची काहीं माहिती मिळवतां आली तर पहावी असा गामाचा हेतू होता. केप ऑफ गुड होपच्या उत्तरेस सेंट हेलिना नांवाच्या उपसागरांत गामा प्रथम उतरला. या ठिकाणीं त्याला कोणी माणसेंही दिसलीं नाहींत आणि गोडें पाणीही मिळालें नाहीं. पुढला मुक्काम त्यानें सेंट जेम्स या नदीच्या मुखांत केला. येथें मात्र पिण्याचें पाणीही भरून घेतां आलें आणि चांगल्या तऱ्हेचे मासेही सांपडले. येथें गामानें एक हॉटेन्टॉट माणूस पकडून जहाजावर आणला. एकमेकांचें बोलणें एकमेकांना विलकूल कळेना. पण त्या रानटी माणसाला त्यांनीं काहीं गंमतीच्या चिजा दिल्या; खायला प्यायला दिलें, तेव्हां स्वारी खुष झाली; आणि खालीं जाऊन तो आपल्या मित्रांना घेऊन जहाजावर परत आला. हे लोक टेंगणे, कुरूप आणि काळे असून त्यांनीं अंगांवर गुरांचीं कातडीं घेतलेलीं होतीं; आणि त्यांच्या हातांतील काळ्यांना टोंकदार हाडकें किंवा शिंगें बसवलेलीं होतीं. बोलूं लागले म्हणजे ते एवढे चमत्कारिक हावभाव करीत कीं, हे दारू प्यायले आहेत, असेंच कोणाला वाटावें. यांचें खाद्य म्हणजे कंदमुळें आणि समुद्रांतले मासे. या लोकांचें आणि गामाच्या लोकांचें बरें जमलें. पण इतक्यांत एका पोर्तुगीज खलाशानें त्यांची काहीं खोड काढली. त्या-बरोबर ते चवताळून उठले. येथें आपला फारसा निभाव लागणार नाहीं,

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

असें पाहून गामानें जहाजें हांकारलीं आणि केप ऑफ गुड होपला वळसा घालून नोव्हेंबरच्या २६ तारखेला तो मोसेल उपसागरांत आला.

हे लोकही हॉटेन्टॉटच होते, समुद्रावर जहाजें पाहून हे भराभर वाळवंटावर दाखल झाले. यांतले बरेचसे बैलांदर वसून आले होते ! त्यांना माणसाळविण्यासाठीं गामानें मणी, तांबड्या टोण्या आणि इतर कांहीं चकमकीत गमतीच्या चिजा त्यांना दिल्या. तेव्हां त्यांनींही हस्तिदंताच्या अंगठ्या गामाला परतभेट म्हणून दिल्या. या अंगठ्यांबरोबरच झुपकेदार शेपटाच्या मेंढ्याही त्यांनीं दिल्या. या मेंढ्यांचें स्वादिष्ट मांस पाहुणे-मंडळींना चांगलेंच मानवलें. इतर ठिकाणच्या लोकांप्रमाणें या युरोपियन लोकांना पाहून येथले हे हॉटेन्टॉट भ्यायल्यासारखे दिसले नाहींत. उलट आपल्या बांसऱ्या वाजवीत ते त्यांच्यापुढें येऊन उभे राहिले. गामानें येथे कांहीं दिवस मुक्काम केला. पण त्याच्या खलाशांचीं व या लोकांचीं भांडणें होऊं लागल्यामुळें मुक्काम हलवणें गामाला वरें वाटलें. पण तेथून हलतां हलतां असें दिसूं लागलें कीं, हे रानटी लोक कदाचित् चाल करून येतील. त्याबरोबर गामानें चार तोफांचे गोळे सोडले आणि बाणांचीही वृष्टि केली. भय खाऊन रानटी लोक एकदम पळून गेले.

१४९७ च्या खिसमस दिवशीं आपण एका फार सुंदर देशाच्या शेजारून चाललो आहोंत, असें गामाला दिसून आलें. दूर दिसणाऱ्या डोंगरावर झाडांच्या राया लागलेल्या होत्या आणि मैदानें हिरवींचार दिसत होती. गुरांचे कळप सर्वत्र हिंडत होते. खिस्त-जन्माच्या दिवशीं ही भूमि दिसली म्हणून त्यानें तिला 'टेरा डि नाताल' म्हणजे नाताळाची अथवा जन्मदिवशीं दिसलेली भूमि असें नांव दिलें. एकादें सोयस्कर बंदर दिसलें असतें, तर त्यानें जहाजें किनाऱ्याला लावलींही असतीं. पण तसें बंदर कोठें दिसेना; म्हणून तो तसाच उत्तर दिशेनें जात

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

राहिला. जातां जातां, लिम्पोपो नदीच्या मुखापार्शी त्याचीं जहाजे येऊन लागलीं. त्यानें या नदीला “ रिव्हर ऑफ दि किंगज ” म्हणजे राजनदी असें नांव दिलें. हा दिवस १४९८ जानेवारी ६ हा होता; आणि जानेवारी ६ ला छोट्या येशूला पहाण्यासाठीं राजे लोक आलेले होते. पुढें या नदीला ताम्र नदी (रिव्हर ऑफ कॉपर) असें नांव देण्यांत आलें. कारण तेव्हांच्या पाहु-

ण्यांना पहावयास मुखापार्शी आलेल्या त्या रानटी माणसांनीं अंगावर तांब्याचे दागिने घातले होते ! हे लोक काळे असले तरी उंच, सुंदर आणि नाजूक दिसले. जहाजावरील एका माहितगार माणसाला वाटलें कीं, या

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

ओकांची भाषा आपल्याला थोडीशी समजते. काँगो नदीच्या मुखाजवळ भेटलेल्या लोकांची भाषा तो थोडीशी शिकलेला होता. येथील लोकांच्या तोंडचे शब्दही त्याला थोडेसे तसेच वाटले. प्रत्यक्ष अनुभवाने दिसून आले की, एकमेकांपासून दोन हजार मैल दूर असलेल्या या दोन्ही ओकांच्या भाषेत पुष्कळच साम्य आहे. या पाहुण्यांचे कांहीं शब्द त्याला समजले आणि त्याचे कांहीं शब्द या पाहुण्यांना समजले. सर्व दक्षिण आफ्रिकेभर बान्टू भाषेपासून निघालेल्या भाषा पसरलेल्या आहेत, या सिद्धांताचे उगमस्थान हॅच होय असे म्हटले तरी चालेल. येथील लोकांशी गामाच्या खलाशांचा कसलाही भांडणतंटा झाला नाही. म्हणून त्याने या टापूला 'भल्या लोकांचा देश' (लॅन्ड ऑफ दि गुड पीपल) असे नांव दिले.

येथून गामा निघाला तो किनाऱ्याला कोठेही न लागता किलिमाने नदीच्या मुखापाशी येऊन ठेपला. झांबेझी नदी समुद्राच्या जवळ जो जो येऊ लागते तो तो तिला अनेक फाटे फुटतात, त्यांपैकी एका फाट्याला किलिमाने असे नांव आहे. येथे पोहोचल्यावर एका अपरिचित संस्कृतीच्या खुणा त्याला दिसू लागल्या. आतांपर्यंत त्याला भेटलेले लोक केवळ दिगंबरच होते, परंतु येथील लोकांनी वस्त्र परिधान केलेले दिसले. यांच्या नावांना डोलकाठ्या आणि अवजारें होती. हे युरोपियन लोकांना भ्यायले तर नाहीतच, पण पुढे येऊन अरबी भाषेत कांहीं बोलू लागले. आफ्रिकेच्या वायव्य किनाऱ्यावरील मोरोक्को देशात अरबी भाषा या पोर्तुगीज लोकांनी ऐकलेली होती. स्वाभाविकपणेच या लोकांचे बोलणे त्यांना एकदमच कळले. कांहीं संकरज प्रजाही येथे त्यांना दिसली. या प्रजेचे पुढारी बरे उमदे असून त्यांनी अंगात साठणीचे कपडे घातले होते आणि डोक्याला रेशमी कोशे बांधले होते. त्यांचे वर्तन मित्रभावाचे असल्यामुळे गामाने येथे पुष्कळ दिवस मुकाम केला. जहाजे धुवावयाची

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

होती; आणि त्यांची कांहीं डागडुजी करणेंही अवश्य होतें. तसेंच दंत-शेगानें पुष्कळ खलाशी जेर झालेले होते. मुक्कामाचा कांहीं उपयोग झाला खरा; पण तेथल्या डांसांमुळें या खलाशांना हिंवातप येऊं लागला. गामानें आपला मुक्काम एकदम हलवला. पण निघण्यापूर्वी येथें त्यानें एक स्तंभ उभा केला.

पांच दिवस वाटचाल झाल्यावर तो एका उथळ उपसागरांत आला. तेथें अनेक लहान लहान बोटी त्याला भेटल्या. यांवर काळ्या वर्णाचे स्वाहिली अरब खलाशी होते. यांनीं पत्र्यापत्र्याच्या विजारी घातल्या, होत्या; डोक्याला रेशमी पागोटों गुंडाळलेलीं होती; आणि कमरेला तलवारी लटकावल्या होत्या. मोकळ्या मनानें ते गामाच्या जहाजावर आले. त्यांना वाटलें कीं, हे लोक गोरे असले तरी मुसलमानच असावेत. जहाजें आणि खलाशांचे पोषाख हीं पाहून त्यांचा अंदाज असा झाला कीं, हे पाहुणे मिसर देशांतून आले असावे. ' शेजारच्या मोसांबिक नांवाच्या बेटावर आपण राहतों; आणि किलवा येथील सुलतानाच्या ताब्यांत हें बेट आहे ' अशी माहिती त्यांनीं दिली. ' येथूनच हिंदुस्थानाशीहि व्यापार चालतो ' हे शब्द त्यांच्या तोंडून आले तेव्हां गामाच्या मनाला आपल्या सफरीची मूळ कल्पना चाटून गेली.

गामाच्या हाताखालचा एक कॅप्टन् नावेंत बसून या मोसांबिक बेटा-कडे गेला. त्याला भेटावयास बेटावरचा अरब शेख आला. मध्यम वयाच्या, उंच आणि सडपातळ अंगाच्या या शेखनें अंगांत एक बिन-बाह्यांचा झगा घातला होता. त्याच्या डोक्यावर एक जाड पागोटें होतें आणि त्याला जरीची वेलबुट्टी होती. त्याच्या पायांत मोठ्या नक्षीच्या मखमलीच्या चपाला होत्या. कमरेला एक तलवार लटकत असून तिच्या भ्यानावर रंगीबेरंगी खडे बसविले होते. दुसऱ्या एका रुपेरी भ्यानांत बसवलेली वाकडी तलवार त्याच्या हातांत होती.

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

थोड्याशा वेळानें या अरबांच्या ध्यानांत आलें कीं, आपण ज्यांच्याशीं बोलणें चालणें करीत आहों ते लोक मुसलमान नसून खिस्ती आहेत. त्या-बरोबर त्यांच्या वागणुकींत फरक पडला ! गामाला वाटूं लागलें कीं, त्यांच्या उर्मटपणाला कदाचित् भलतेंच वळण लागण्याचा संभव आहे. म्हणून त्यानें आपलीं जहाजे झटकन् हलवलीं आणि दक्षिणेकडच्या एका घेटावर तो गेला. याच घेटाला पुढें सेंट जॉर्ज बेट असें नांव मिळालें. येथें गामानें एक स्तंभ उभा केला आणि एक प्रार्थनापीठ उभारून तेथें भक्तिभावानें त्यानें देवाची प्रार्थना केली. दरम्यान किलिमाने येथें त्यांच्या जहाजावर आलेला एक स्वाहिली अरब पळून जाऊन वर सांगितलेल्या त्या लोकांना जाऊन मिळाला. बरोबर बरीच माणसें घेऊन गामा मोझंबिककडे गेला आणि ' आमचा पळून आलेला माणूस परत करा ' असें दरडावून बोलूं लागला. दोघांची झुज सुरू झाली आणि गामाला लवकरच कळून चुकलें कीं, ही लढाई आंगलट येणार. म्हणून त्यानें चटकन् काढता पाय घेतला आणि तो आपल्या जहाजावर परत आला. आणखी कांहीं फितुरी दिसून आली तेव्हां मोझंबिकवर गामानें तोफांचा भडिमार करून तेथील मुसलमानांना रकमेला आणलें. शेख तहाच्या गोष्टी बोलूं लागला आणि ' तुमच्या उत्तरेकडच्या सफरीला मी एक वाटाड्या पुरवितों ' असंही तो म्हणूं लागला.

शेखचा निरोप घेऊन गामा उत्तरेकडे निघाला तो एप्रिलच्या ७ तारखेला मॉबासा येथें आला. पण तेथले लोक आपल्याला फारसे अनुकूल नाहींत असा संशय आल्यावरून ८० मैल पुढें असलेल्या मालिंदी बंदराला तो आला. मालिंदीचा अरबी राजा आणि मॉबासाचा शेख हे एकमेकांचे दावेदार होते; म्हणून मालिंदीच्या राजानें गामाचें स्वागत मोठ्या प्रेमानें केलें. दोघांचा तहनामा झाला आणि याची खूण म्हणून एक संगमरवरी स्तंभ तेथें उभारण्यांत आला. येथवर पोहोचतोपर्यंत

बार्थोलोमो व वास्को-दि-गामा

गामाच्या खलाशांपैकीं निम्मे लोक आजारी पडून मरून गेले होते आणि उरलेले कायमचे दुखणार्हत झालेले होते. अर्थात् येथून पुढें हिंदुस्थानला जाऊन परत पोर्तुगालला जातां येईल असें गामाला वाटेना. पण मालिदीची हवा फार आल्हादकारक व खाण्यापिण्याची चंगळ यांमुळें हीं दुखणार्हत मंडळी परत चांगली ताजीतवानी झाली आणि गामानें हिंदुस्थानकडे निघावयाचें ठरविलें. मालिदी येथें त्याला एक गुजराथी वाटाड्या मिळाला. त्याला बरोबर घेऊन हिंदी महासागर ओलांडून वास्को-दि-गामा कालिकत बंदरांत येऊन ठेपला.

हिंदुस्थानांत गामानें काय काय केलें याची ओळख हिंदुस्थानचा इतिहास वाचणाऱ्या सर्वच लोकांना चांगली आहे. म्हणून त्याची हकीकत येथें देत नाहीं. राजानें सांगितलेलें काम आपण करून दाखविलें आहे, अशा आनंदांत गामा परत पोर्तुगालकडे निघाला. पूर्वीच्या लागलेल्या अनेक उपसारांरांत आणि बेटांवर त्यानें पुन्हां मुकाम केला आणि दक्षिणेकडे जातां जातां १४९९ मार्च २० ला तो केप ऑफ गुड होपला येऊन लागला. वास्तविक पाहतां पश्चिम आफ्रिकेच्या कांठाकांठानें तो पोर्तुगालकडे गेला असता तरी चालले असतें. पण केप ऑफ गुड होपपासून तो थेट पश्चिमेकडे दूरवर गेला; इतका कीं, त्याला शेवटीं केप वर्दे आयलंडज् हीं बेटें लागलीं. तेथील एका बेटांत आपलें जहाज दुरूस्तीसाठीं गामानें ठेवले आणि आपला मरणोन्मुख भाऊ पॉलो याला बरोबर घेऊन तो एका लहानशा होडग्यांत बसून उत्तरेच्या शेखानें निघाला. पण बारा असा सोसाऱ्याचा सुटला कीं, त्याचे तें पडाव पश्चिमेकडेच जाऊं लागलें. शेवटीं तो अझोर बेटांत जाऊन पोहोचला. तेथें त्याचा भाऊ मरण पावला. भावाचा दफनविधी उरकून गामानें पुन्हां १००० मैलांची स्फर मारली आणि ऑगस्ट महिन्याच्या शेवटीं शेवटीं पोर्तुगालची राजधानी लिस्बन येथें तो येऊन पोहोचला.

अमेरिगो व्हेसपुक्सी

ज्या संशोधकाचें नांव अमेरिका खंडाला मिळालेले आहे त्याचा थोडासा इतिहास या प्रकरणांत देतो.

१४९७ त कॅबट या नावाच्यानें लॅब्राडोरवर पाय टाकला आणि याच्या आधीं एक वर्ष अमेरिगो व्हेसपुक्सी यानें पश्चिमेची एक सफर केलेली होती. हा अमेरिगो ज्योतिष-विद्या जाणत असे, संशोधनाचा इतिहास लिहिणारांत असा एक वाद आहे कीं, कोलंबसाच्या आधीं या अमेरिगो व्हेसपुक्सीनें अमेरिका खंड पाहिलेले होते. तें त्यानें पाहिलेले असो किंवा नसो, त्याचें नांव या खंडाला कां मिळालें याची हकीकत मात्र फार मनोरंजक आहे.

१५०१ या वर्षी व्हेसपुक्सीनें स्पेनच्या फर्डिनंड राजाची नोकरी सोडली आणि तो पोर्तुगालच्या मॅम्युअल राजाच्या हाताखालीं नोकरीस राहिला. आतापर्यंत व्हेसपुक्सीनें संशोधक म्हणून फारच मोठी कीर्ति मिळविली होती. असा हा तांडेल आपल्या पदरीं राहिलेला पाहून मॅम्युअलला फारच समाधान झालें.

१५०१ मे महिन्याच्या १४ तारखेला व्हेसपुक्सीचीं तीन जहाजे लिस्बनमधून निघालीं. मदिरा आणि कॅनरी या बेटावरून तो क्रेप बर्दी येथें

अमेरिगो व्हेसपुक्सी

पोहोंचला. तेथून त्याचीं जहाजे नैर्ऋत्येच्या रोखानें निघालीं. अटलांटिक महासागरांतील त्याचा हा प्रवास जरी फार धोक्याचा ठरला तरी तो शेवटीं ब्राझिलच्या किनाऱ्याला येऊन पोहोंचला. या ठिकाणाला सेंट रोक भूशिर असें नांव त्यानें दिलें. कारण ज्या दिवशीं तो पोहोंचला त्या दिवशीं या सत्पुरुषाची पुण्यतिथि होती. ब्राझिलचा हा टापू व्हेसपुक्सीला मोठा आल्हादकारक दिसला. पण तेथील रहिवासी मात्र त्याच्याशीं जुळतें घेईनात. दर वेळीं ते वर्दळीवर येऊं लागले. पुढें तांडेलानें दोन माणसें मुद्दामच आंत घाडलीं. पण त्या रानटी लोकांनीं त्यांना हातोहात मारून टाकलें. मग या लोकांना थोडें भय उत्पन्न करावें व त्यांची करमणूकही करावी म्हणून बरोबर नेलेला एक भला मोठा पहिलवान त्यानें त्यांच्या वसतींत घाडला. त्यानें नाना प्रकारच्या कसरती तेथें करून दाखविल्या आणि बघे लोक संथपणें पहात उभे राहिले. पण इतक्यांत एक बाई पलीकडच्या टेकडावरून खालीं आली आणि त्याला नकळत आपल्या हातांतील भला मोठा सोटा तिनें त्याच्या डोक्यावर एवढ्या जोरानें मारला कीं, हा पोर्तुगीज पहिलवान एकदम गतप्राण होऊन धरणावर पडला. लगोलग भोंवतालची मंडळी त्या प्रेताच्या भोंवतीं जमा झालीं आणि त्यांनीं तें प्रेत ओढीत ओढीत त्या टेकाडाकडे नेलें. तेथें त्यांनीं त्याचे तुकडे तुकडे केले आणि ते चुलवणावर ठेवून शिजवले आणि ह्या पोर्तुगीज लोकांच्या डोळ्यादेखत त्यांनीं हें नरमांस खाऊन टाकलें. याच्या आधींचीं जीं दोन माणसें नाहीशीं झालीं होती त्यांची वाट अशीच लागली असली पाहिजे, हें अमेरिगो व्हेसपुक्सीनें ओळखलें. पण या लोकांना शिक्षा करावी तर आपले पुढले सारे बेत फसतील हें ओळखून व्हेसपुक्सीनें आपलीं जहाजे हांकारलीं आणि ब्राझिलच्या कांठाकांठानें तो दूरवर खालीं गेला. जेथें थांबावें तेथें लोक नरमांस-भक्षक आहेत असें दिसावें; पण वनश्री मात्र

अमेरिगो व्हेसपुक्सी

इतकी रमणीय असावी, कीं 'नंदनवन' 'नंदनवन' म्हणून म्हणतात तें येथेच कोठें तरी असावें असें त्यांना वाटलें.

खालीं जातां जातां विषुववृत्ताची रेषा त्यांनीं ओलांडली आणि ते एका मोठ्या उपसागरांत शिरले. यालाच त्यांनीं रिओ डि-जेनिरो हें नांव दिलें. आणखी पुढें गेल्यावर लाप्लावा नदीचें मुखही त्यांना लागलें.

परंतु यापुढें या प्रदेशाच्या कांठानें खालीं जावें, ही कल्पना त्याला मानवेना. कारण हा सारा जल-प्रवास अगदीं वांझा होत होता. व्हेस-पुक्सीला वाटे कीं, येवढें साहस करावयाचें तर जेथें बखल्ल सोनें सांपडेल त्या देशाला जावें. मग त्यानें सहा महिन्यांचें गोडें पाणी नावेवर भरून घेतलें आणि फेब्रुआरीच्या १५ तारखेला ब्राझीलचा किनारा सोडून तो भर अटलांटिकमध्ये शिरला.

वारा अनुकूल होता आणि ते आग्नेयेकडे चाललेले होते. शेवटीं एप्रिलच्या ३ तारखेला व्हेसपुक्सीला दिसू लागलें कीं, इकडच्या प्रदेशांत रात्री फार मोठ्या होत आहेत. त्यानें आपल्या इतिवृत्तांत म्हटलें आहे, "७ एप्रिलची रात्र १५ तासांची होती. ज्या वेटाला पुढें कॅप्टन् कुक यानें साऊथ जॉर्जिया हें नांव दिलें त्या वेटावर या दिवशीं आम्हीं आलेलों होतो." आतां याच्यापुढें खालीं जावें तर थंडीचा आणि बर्फाचा धोका उत्पन्न होईल हें पाहून तो त्याच दिवशीं उत्तरेकडे वळला. कारण, "एक दिवस जर उशीर झाला असता, तर आम्हीं सारे मरून गेलों असतो" असें त्यानें इतिवृत्तांत लिहिलें आहे. आफ्रिकेवरून तो पोर्तुगालला परत आला आणि जेव्हां त्यानें ब्राझिलच्या प्रदीर्घ किनाऱ्याची हकीकत राजाला सांगितली, तेव्हां सर्वांच्या डोक्यांत असा प्रकाश पडला कीं, 'आपण ज्या प्रदेशाला आतांपर्यंत आशिया खंडाचाच एक भाग समजत होतो तो एक स्वतंत्र खंड असला पाहिजे. हा आशियाचा भाग नसला पाहिजे.'

अमेरिगो व्हेसपुक्सी

अमेरिगो व्हेसपुक्सीनें याला ' नवें जग ' असें नांव दिलें आणि अजूनही तेंच नांव रूढ राहिलें आहे.

व्हेसपुक्सी हा कोलंबसाच्याही आधीं उत्तर अमेरिकेंत पोहोंचला होता असें मानावयास भरपूर जागा आहे. पण जाणत्या लोकांचें मत असें आहे कीं, किनाऱ्यानें खालीं खालीं जात कोलंबस ब्राझीलपर्यंत येऊन पोहोंचला होता. म्हणून दक्षिण अमेरिका शोधून काढण्याचें श्रेय कोलंबसाकडेच जातें. परंतु कोलंबस जरी इकडल्या बाजूला फिरकून गेलेला असला तरी हें एक नवें जग आहे, ही कल्पना कोलंबसाला आली नव्हती. ब्राझीलचा प्रदीर्घ किनारा पाहिल्यावर अमेरिगो व्हेसपुक्सीला ही नव्या जगाची कल्पना प्रथम सुचली आणि आशिया खंडाचा कसलाही संबंध या खंडाशीं नाहीं हें मत त्यानें पहिल्यानें निश्चित केलें. इतकेंच काय, पण या नव्या जगाच्या दक्षिणेकडून वळसा मारला तर हिंदी महासागरांत उतरतां येईल असाही अंदाज त्यानें बोलून दाखवला. अर्थात् नवें जग शोधून काढण्याचा मान या अमेरिगोकडे जातो. कारण कोलंबसालासुद्धां अजून वाटत होतें कीं, आपण ज्या देशांत अनेक सफरी केल्या तो आशिया खंडाचाच भाग असला पाहिजे !

१५०७ या वर्षी वॉल्ड सी मूलर यानें एक पुस्तक प्रसिद्ध केलें. त्यांत त्यानें म्हटलें आहे कीं, “ आफ्रिका, युरोप, आणि एशिया हीं तीन नांवें बायकांच्या नांवावरून आलेलीं आहेत, तर आतां तरी या नव्या जगाचें म्हणजे चौथ्या खंडाचें नांव पुरुषांच्या नांवावरून पडावें आणि तो पुरुष म्हणजे ज्या अमेरिगोनें हें 'नवें जग' शोधून काढलें तोच होय.” म्हणून या “ नव्या जगाला ” वॉल्ड सी मूलर यानें ' अमेरिका ' असें नांव दिलें आणि तेव्हापासून तेंच नांव कायम झालें. अमेरिगो व्हेसपुक्सी याचा संबंध अमेरिका खंडाशीं अशा प्रकारचा आहे.

चॅन्सेलर व जॅकिन्सन्

युरोपहून हिंदुस्थान, चीन इत्यादि देशांशी प्राचीन काळीं सुरू असलेला व्यापार इस्तंबूलवरून आशियामायनरमधून, इराण, अफगाणिस्तान यांतून गेलेल्या एका हमरस्त्याने चालत असे. परंतु एकदां तुर्की लोकांना लहर आली आणि त्यांनी ही व्यापाराची वाट अजिबात बंद करून टाकली. पुढे काहीं घाडसी नावाच्यांनी इजिप्तच्या किनाऱ्यापार्शी मोठेंच दळणवळण सुरू केलें आणि तेथे त्यांनी आणून पोचवलेला माल व्यापारी लोक उंटांच्या किंवा घोड्यांच्या पाठीवरून सिनाई द्वीपकल्पांतून अरबी समुद्राच्या उत्तर किनाऱ्यावर आणूं लागले आणि तेथून या समुद्रांतून तो हिंदुस्थान, चीन इकडे रवाना होऊं लागला. तेव्हां सुवेझचा कालवा नसल्यामुळें उंटादिकांचा उपयोग करावा लागे. परंतु इकडून मालाची वाहतूक नीट होईनाशी झाली आणि व्यापार कुचंबू लागला. म्हणून अटलांटिक महासागर ओलांडून तरी आशिया खंडांत जावें, किंवा आफ्रिकेच्या दक्षिण टोकाला वळसा घालून हिंदी महासागरांत जावें या कल्पना जशा निघाल्या, तशी हीही एक कल्पना निघाली की, उत्तर समुद्रांतून नॉर्वेच्या उत्तर किनाऱ्यावर जावें व तेथून युरोपच्या कांठाकांठानें आशिया खंडाचा किनारा गांठावा व

चॅन्सेलर व जॅकिनसन

कोठेंतरी सोयस्कर ठिकाणी दक्षिणेकडे उतरावें. त्यांतच एक कल्पना अशी होती कीं, आशियाच्या किनाऱ्यापर्यंत न जातां तेव्हां मस्कोव्ही या नांवानें अर्धवट माहीत असलेल्या रशियांत उतरावें व तेथून कॅस्पियन समुद्राच्या शेजारून समरकंद व बुखारा इकडे जावें. ही उत्तर समुद्राकडील कल्पना सिद्ध करण्यासाठीं इंग्लंडच्या लोकांनीं कंवर बांधली.

व्यापारी मंडळ्या काढण्याचें बाळकडू या लोकांना याच्याही पूर्वीच मिळालें होतें. काहीं घनाढ्य लोकांनीं जमवाजमव करण्याचें ठरविलें आणि पंचवीस पौंडांची एक पाती असें ठरवून त्यांनीं ६००० पौंड जमवले. राजाचें लक्ष्मी या कामाकडे लागलें. या कंपनीनें तीन जहाजे

विकत घेतलीं आणि आर्कटिक् समुद्राच्या बर्फमय पाण्यांतून सुद्धा टिकाव

चॅन्सेलर व जॅकिन्सन

घरून राहतील अशा तऱ्हेची त्यांची डागडुजी त्यांनी केली, तीन जहाजांना तीन चांगले हुषार आणि घाडसी तांडेल त्यांनी गांठले आणि त्यांच्या हाताखाली खलाशी व अधिकारी मिळून शें सवाशें माणसें देण्यांत आली, बोना एस्पेरान्झा या जहाजाचा तांडेल सर ह्यू विलोबी हा होता. हा विलोबी उंच, देखणा आणि रणशूर शिपाई होता. एडवर्ड जहाजाचा तांडेल रिचर्ड चॅन्सेलर हा होता. हाही मोठा साहसी, दृढनिश्चयी असून त्याच्या अंगी हुन्नरही फार होतें. बोना कॉन्फिडेन्शिया हें तिसरें जहाज डरफूर्य या तांडेलाच्या ह्वालीं केलें होतें आणि याच्यावरही लोकांचा मोठाच विश्वास होता. ही सफर सुमारे १८ महिने चालेल असा अंदाज होता; म्हणून इतक्या लोकांना इतके दिवसपर्यंत पुरेल येवढी शिधासामुग्री तिन्ही जहाजांवर मिळून घेतलेली होती. सफरींतील धोका आणि या जहाजांची शक्ति यांच्यांत खरें पाहतां कसलाच मेळ नव्हता; पण नशिवाची परीक्षा पाहण्याची धिटाई तेव्हांच्या लोकांत खरोखरच फार होती. 'मेलों तर मेलों' असें म्हणण्याची प्रवृत्ति लोकांच्या ठिकाणीं दिसून येई. शिवाय त्यांच्या या साहसाच्या प्रवृत्तीला एका निराळ्या कारणानें चेतावणी मिळाली होती.

१४९२ त कोलंबस वेस्ट इंडीज बेटांत जाऊन पोहोंचला होता आणि पुढें पांच वर्षांनीं वास्को-दि-गामानें केप ऑफ गुड होपला वळसा घातला होता. यांचीं नांवें साऱ्या युरोपभर दुमदुमून राहिलीं होतीं. कॅब्रट हा अमेरिकेच्या उत्तर किनाऱ्याची हवा पाहून आलेला होता. कोर्टिज यानें मेक्सिकोंत दौड मारली होती. आणि मॅगेलन् यानें सर्व पृथ्वीचीच प्रदक्षिणा केली होती. या शूर लोकांच्या पराक्रमकथांनीं युरोपांतील प्रत्येक देशाचें वातावरण भरून गेलें होतें. इंग्लंड तर बोलून चालून बेटच होतें; आणि तेथील लोकांची पाण्याची भांति साफ मेलेली होती. त्या साहसी

चॅन्सेलर व जॅकिन्सन

लोकांचा हेवा यांना वाटू लागावा हें स्वाभाविक होतें. म्हणून अमेरिका किंवा आफ्रिका इकडे जाण्यांत आतां कांहीं नाविग्य नसल्यामुळें वायव्येकडून म्हणजे सध्यांच्या कानडाच्याही उत्तरेच्या बाजूनें पश्चिमेकडे जाऊन किंवा ईशान्येकडून म्हणजे नॉर्वेच्या डोक्यावरून पूर्वेकडे जाऊन, हिंदुस्थान, चीन इकडे जातां येतें कां हें आपण पहावें, अशी ईर्ष्या त्यांच्या ठिकाणीं उत्पन्न झाली; आणि या ईर्षेतूनच वर सांगितलेली सर्व सिद्धता झाली.

१५५३ मेच्या ११ तारखेला या तांडेलांनीं आपलीं जहाजें हांकारलीं. थेम्स नदींतून बाहेर पडून वूल्विच, एरिय इकडून ते हार्विच येथें आले आणि उत्तर समुद्रांत शिरून आपल्या सफरीला लागले. या तीनही जहाजांचें पुढारीपण विलोबीकडे होतें. ते उत्तरेकडे थोडेसें जातात तों असा सोसाय्याचा वारा सुटला कीं, हीं जहाजें अगदीं घाबरीं झालीं आणि तोंडें फिरवून जलदीनें हार्विच बंदराच्या आश्रयाला आलीं. तीन आठवडे तेथें मुक्काम करून जून २३ ला तीं पुन्हां मार्गस्थ झालीं. उत्तरेकडे जातांना शेट्लंड् बेटावर उतरावें असा त्यांचा ब्रेत होता. परंतु आपण कोठें आहों हें पाहण्याचें कसलेंही साधन त्या दिवसांत खलाशांच्यापाशीं नसें. ते केवळ अदमासा-अदमासानें पुढें जात. पुष्कळ दूर गेल्यावर त्यांच्या ध्यानांत आलें कीं, हीं बेटें मार्गेंच राहिलेलीं असावीं. आतां जहाजें भर समुद्रांत शिरलेलीं होती; आणि उत्तरेकडील गार वारे खलाशांच्या अंगाला झोंबूं लागलेले होते. आपण एका अवघड कामाला निघालों आहों हें तांडेलासकट सगळ्यांच्या ध्यानांत आलें.

जुलैच्या १४ तारखेला त्यांना नॉर्वेचा किनारा दिसूं लागला. हा किनारा अतिशय दंतुर आहे; पण याच्या कांठावर वनश्रीची शोभा मात्र सुंदर आहे हें या ब्रिटिश खलाशाना आपल्या जहाजांतूनच

चॅन्सेलर व जॅकिन्सन्

दिसलें. किनाऱ्यावर मोठमोठाले खडक असून त्यांच्यावर समुद्राच्या लाटा धों धों करून आपटत होत्या. या देशाचेंच केवळ नांव त्या इंग्रजांनी एकलेलें होतें. येथें कोठें तरी उतरावें असें त्यांच्या मनानें घेतलें. परंतु किनाऱ्यावरील लोकांना वाटलें कीं, हे चांचे लोक असावे; म्हणून ते आंत पळून गेले. तेव्हांच्या काळीं भुरटे समुद्रचोर फार माजलेले होते. म्हणून किनाऱ्यावरील नॉर्वेजियन लोकांनीं एकदमच पळून जावें यांत कांहीं नवल नाहीं. सर ह्यू विलोबी यानें तेथें उतरावयाची कल्पना सोडून दिली. तेथून तो स्टान फू येथून वार्दो या ठिकाणाकडे चालला. हें एक मच्छिमारीचें लहानसें ठिकाण होतें आणि येथें एक किल्लाही होता. आतां-पर्यंत याच्या पलीकडे कोणीही गेलेलें नव्हतें; किंवाहुना तिकडील कसलीही माहिती कोणालाही नव्हती. या वार्दोला जाऊन पोहचावें असें ठरवून, विलोबीनें रिचर्ड, चॅन्सेलर आणि डरफूर्थ यांना सांगितलें कीं, “ आपण तिघांनींही एकमेकांच्या जवळपासच असावें; पण जर कदाचित् लाटांच्या हेलकाऱ्यांनीं आणि वाऱ्याच्या सोसाऱ्यानें आपण एकमेकांपासून दुरावलों तर सर्वांनीं ध्यानांत ठेवावें कीं, वार्दो येथें आपण जमा व्हावयाचें आहे. ”

दुदैव असें कीं विलोबीचें भय खरें ठरलें. प्रचंड वादळ सुरू झालें आणि कोणी कोणास दिसेनासें झालें. सर्व समुद्रावर धुकें गच्च बसलें; आणि हेलकाऱ्यांनीं आपण कोठें हेलपाटत चाललों आहों हें त्यांच्या ध्यानांत येईना. रात्रभर वादळाचा धिंगाणा चालला होता. सकाळीं पाहतात तों कोणाचा कोणी नव्हे असें झालें. चॅन्सेलरचें जहाज वार्दोला येऊन लागलें होतें; परंतु विलोबी आणि डरफूर्थ यांच्या जहाजांचा ठाव-ठिकाणा त्याला लागेना. किनाऱ्याला लागल्यावर चॅन्सेलरच्या एडवर्ड जहाजावरील खलाशी विश्रांतीसाठीं खालीं उतरले. वादळानें धाबरे झालेल्या

चॅम्सेलर व जॅकिन्सन्

या लोकांचें स्वागत बंदरातील लोकांनी चांगलें केलें. सात आठ दिवस यांनीं तेथें फार सुखानें घालविले. पण चॅम्सेलर मात्र पुग्हां पुग्हां समुद्राकडे पहात होता. विलोबी आणि डरफोर्य हे वादळ शमल्यावर वॉदोला येऊन लागतील असा त्याचा अंदाज होता; परंतु, त्यांचें पुढें काय झालें हें कोणालाच कळलें नाहीं. ते समुद्रांत तरी गडप झाले असावे, किंवा एकाद्या बेटाला लागून भुकेनें मरून गेले असावे. पण पुष्कळ दिवसपर्यंत चॅम्सेलरला आशा वाटत होती कीं, हे आपल्याला कोठें तरी येऊन भेटतील.

कामाचा सर्वच भार आतां चॅम्सेलरवर पडला आणि त्याचें जहाज जरी आतां एकटेंच राहिलें होतें तरी, पूर्वेच्या बाजूची ही सफर तशीच चालूं ठेवण्याचा निश्चय त्यानें केला. खलाशांतील कांहीं लोक कुरकुरूं लागले कीं, पुढें दिसणाऱ्या धुक्यांत आपण कोठें तरी नाहीसं होऊं, म्हणून परत घराकडे वळावें. पण चॅम्सेलरनें उत्तर केलें, “ धोका आहे म्हणून भिऊन मार्गे वळणें हें केवळ नादानपणाचें लक्षण आहे. मेलों तरी बेहत्तर, पण हातीं घेतलेलें काम मी कदापि सोडणार नाहीं.” खलाशानाही नवा हुरूप आला आणि उत्तर किनाऱ्याच्या काठानें ते पूर्वेकडे चालले. शेवटीं ते अशा एका टापूंत येऊन दाखल झाले कीं, जेथें रात्रच मुळीं पडेना. सर्व समुद्रांत सूर्याचा लखलखीत प्रकाश अखंड पडलेला असे ! शेवटीं अतिशय ओसाड असें कोला द्वीपकल्प उजव्या हाताला टाकून ते श्वेत समुद्राच्या आश्रयाला गेले आणि तेथील कांहीं कोळ्यांनीं त्यांचीं जहाजें सध्यां जेथें आर्केजल बंदर आहे तेथें नेलीं.

गांवच्या पाटलाला या नवख्या लोकांचें थोडें भयच वाटलें. पण त्यानें त्यांना राहवून घेतलें आणि त्यांची बडदास्तही बरी ठेवली. दरम्यानच्या काळांत पाटलानें आपले कांहीं लोक इव्हॅन् व्हॅसिलीबीच म्हणजे रशियाचा तेव्हांचा झार याच्याकडे घाडले. आर्केजलपासून मॉस्को किती

चॅन्सेलर व जॅकिनसन

तरी लाय आहे. पण तेव्हांच्या काळीं सर्वच गोष्टी बेताबेतानें चालत ! कारण दळणवळणाचीं साधनें तेव्हां सध्यांसारखीं वेगवान नव्हतीं. आपल्या देशाच्या किनाऱ्यावर काहीं इंग्रज लोक आश्रयार्थ आले आहेत, हें ऐकून इव्हॅनला मोठी मौज वाटली; आणि त्यानें ' आपण मॉस्कोला यावें, ' असें निमंत्रणच चॅन्सेलरला घाडलें, वाटेनें कित्येक नद्या लागल्या; कित्येक दलदली लागल्या. या पाहुण्यांना सरकगाडीवर घालून रशियन दूर्तानीं आपल्या राजधानीला आणलें. मॉस्कोचा याट पाहून हे इंग्रज दिपून गेले. गांवांत जिकडे तिकडे मनोरेचे मनोरे दिसत होते. राजानें त्यांना पंक्तीला बोलाविलें तेव्हां पाहतात तों सोन्याचीं ताटें मांडलेलीं, चांदीच्या वाऱ्या ठेवलेल्या; आणि परिचारकांच्या अंगांत भरजरीचे कपडे असलेले !

आपलें स्वागत फार चांगलें झालें हें पाहून चॅन्सेलरला बरें वाटलें. पण आपल्या मित्रांचें काय झालें याची रुखरुख त्याला सारखी लागली होती. तो म्हणाला म्हणून, झारनें उत्तर किनाऱ्यावर ठिकठिकाणीं आपलें दूत तपासासाठीं पाठवले परंतु समुद्रावर नाहीशा झालेल्या या लोकांचा कांहींच पत्ता लागेना. चॅन्सेलर आणि त्याचे लोक यांनीं हिंवाळा मॉस्को येथेंच घालविला आणि वसंताचे वारे वाहूं लागल्यावर चॅन्सेलर इंग्लंडला परत आला. येथेंच हिंदुस्थान आणि चीन इकडच्या रोखानें निघालेली ही पाहिली सफर समाप्त झाली.

सहाव्या एडवर्डनें विलोबी आणि चॅम्सेलर यांच्या बरोबर पूर्व दिशे-कडील राजांना देण्यासाठीं कांहीं पत्रें दिलेलीं होती. यांत एडवर्डनें म्हटलें होतें कीं, " आमचे हे दर्यावर्दी लोक तुम्हांला नापसंत असलेली क्राण-चीही गोष्ट करणार नाहीत; तुमच्या कोणत्याही वस्तूला हात लावणार नाहीत. ते तुमच्यासारखेच भले लोक आहेत. म्हणून आपल्याला विनंति

बॅन्सेलर व जॅकिन्सन

आहे की, यांना जर काहीं गोष्टींची वाण पडली तर आपल्या उदार स्वभावाला आणि माणुसकीला आवाहन करून असे विनवितो की, आपण त्यांना मदत करावी आणि त्यांना जे जे कमी पडेल ते ते द्यावे. मोबदला म्हणून त्यांच्यापाशी असलेल्या चिजांपैकी ज्या आपल्याला पसंत असतील त्या ते देतील. आपण आमच्या या लोकांना जे दान्निष्ठ दाखवाल तेच आपले लोक केव्हा आमच्या किनाऱ्याला येऊन लागले तर, आम्हीही त्यांना दाखवू.” इंग्लंडच्या राजेसाहेबांच्या या विनंतीप्रमाणे रशियाच्या झारने बॅन्सेलरला सर्व तऱ्हेचे सहाय्य केले होते.

ही सफर जरी संशोधनासाठी झालेली होती तरी तिचा अगदी मूळ हेतु व्यापार हाच होता. म्हणून बॅन्सेलर याने झारशी व्यापाराविषयी बरेच बोलणे केले व त्याच्याकडून इंग्लंडच्या राजाला देण्यासाठी एक पत्र घेतले. पत्रात झारने म्हटले होते की, “तुमच्या देशाची जहाजे आमच्याकडे व्यापारासाठी आली तर ते आम्हांला हवेच आहे. ती केव्हाही येवोत व कितीदाही येवोत; मार्ग मोकळा असला की त्यांनी यावे. ती आली तर आमच्या येथे त्यांना कसलीही नुकसानी पोहोचणार नाही. तसेच, इंग्लंडच्या सरकारांनी व्यापाराचे बोलणे चालणे करण्यासाठी एक वकील आमच्या दरवारी घाडावा. आपल्या व्यापाऱ्यांनी हरतऱ्हेचा माल घेऊन आमच्या देशांत यावे. आम्ही त्यांना येथे वखारी घालू देऊ. त्यांनी खुशाल मालाची नेआण करावी. आमच्याकडून त्यांना कसलाही उपद्रव पोहोचणार नाही.” झारच्या या पत्रामुळे इंग्लंड आणि रशिया यांच्यामध्ये व्यापारी संबंध उत्पन्न झाले. यामुळे पूर्वेकडील जलमार्ग शोधून काढण्याचे काम जरी यशस्वी झाले नाही तरी रशियाची बाजारपेठ इंग्रजांना खुली झाली आणि हाही काहीं सामान्य फायदा नव्हता. अर्थातच इंग्लंडमध्ये आल्यावर दरवारांत बॅन्सेलर याची मोठीच वाहवा झाली.

वॅन्सेलरे व जॉकिन्सन

परंतु विलोवी व डरफूर्थ यांचे काय झाले हे अजूनही निश्चितपणे कळले नव्हते.

वॅन्सेलरे हा रशियांत पुढां एक दोनदा जाऊन आला आणि उत्तर किनाऱ्याकडे झारच्या लोकांनी विलोवीचा पुष्कळच शोध केला. शेवटी लॅप लॅण्ड बेटावरील फिनिश जातीच्या काहीं लोकांना त्याचा पत्ता लागला. हे लोक अर्धरानटीच होते. अंगाला रेनडिअरचीं कातडीं गुंडाळलेले हे लोक अगदी साध्या होड्यांत बसून वारिंझा नदीच्या मुखाजवळून चाललेले होते. दूर अंतरावर दोन मोठालीं जहाजे नांगरून पडलीं आहेत असे त्यांना दिसले. जहाजांचा आकार पाहूनच ते पहिल्यांदा भ्याले ! पण जहाजांवर कसलीही हालचाल नाही हे पाहून ते विचकत विचकत जवळ आले. त्यांनी मोठमोठ्याने आरोळ्या ठोकल्या. जहाजांच्या बाजवांवर जोराने ठोठावले; पण कसलाच जाव येत नाही असे पाहून ते वर चढून गेले. पाहतात तों एक फार भयंकर देखावा त्यांना दिसला. थंडी वाजून येत म्हणून सर्व तक्तपोशांभर गोणपाटे पसरलेली होती. त्यांच्या आंत यांनी डोकावून पाहिले तो खलाशांचे सांपळे मात्र दृष्टीस पडले ! कोणी दंतरोगाने मेले होते; कोणी भुकेने मेले होते; आणि कोणी थंडीने मेले होते. जहाजांवर थोडेसे व्यापारी आणि डॉक्टर होते तेही मरून गेलेले दिसले. मात्र विलोवीची एक दैनंदिनी तेथे सापडली. तीवरून या सर्वांचा असा दुःखकारक अंत कसा झाला हे या अर्धरानटी लोकांनी काहीं सुजाण माणसांना बोलवून आणले तेव्हा बाहेरच्या जगाला कळले.

दैनंदिनीतील हकीकतीचा सारांश असाः—

विलोवीचे जहाज वादळांत सांपडले आणि सवंध रात्रभर लाटांच्या हेलकाव्याबरोबर कोठे तरी हेलपाटत गेले. सकाळ झाली; आणि हा तांडेल पाहू लागला तों समुद्र भयंकर खवळलेला दिसला; आणि प्रचंड लाटा

चॅन्सेलर व जॅकिनसन

जहाजाच्या बरगड्यावर येऊन आदळू लागल्या. कांहीं वेळानें त्याला दूर अंतरावर एक शीड दिसलें. धीर धरून तो तिकडे गेला तों तें डरफूर्थचें कॉन्फिडेन्शिया जहाज आहे असें त्याला आढळून आलें. दोन्हीं जहाजें कांहीं वेळ मार्गक्रमण करीत राहिलीं, परंतु चॅन्सेलरचें जहाज त्या दोघांना कोठेंच दिसेना. म्हणून ते ठरल्याप्रमाणें वादों बंदराकडे निघाले. इतक्यांत पुग्हां मोठें वादळ झालें आणि जमिनीपासून ते दूर कुठल्या कुठें जाऊन पडले. कित्येक दिवसपर्यंत ते मार्गेंपुढें करीत राहिले. शेवटीं पूर्वेच्या बाजूला त्यांना जमीन दिसूं लागली. परंतु तेथें जाऊन पोहोंचावें तर वाटेंत एक मोठा खडपा आड उभा होता. शिवाय जमिनीवरही वस्ती असेल असें वाटेना. म्हणून त्यांनीं आपलीं जहाजें उत्तरेकडे वळविलीं. जातां जातां ते नोव्हाझेम्ब्ला या बेटाला लागले. तेथें त्यांच्यासमोर बर्फांची एक दरडच दिसूं लागली. परत वळून ते कोला द्वीपकल्पाकडे आले आणि वादोंच्या रोखानें पूर्वेकडे निघाले. थंडी झपाट्यानें पडूं लागली. येतां येतां विलोबी वार्शिना नदीच्या मुखांत आला. १७ सप्टेंबरला नदीचे कांठ बर्फानें पूर्ण भरून गेले; आणि कोठें वसति दिसते कां म्हणून पहावयासाठीं पाठवलेले लोक हिरमुष्टी होऊन परत आले. शेवटीं या थंडींत आतां आपली धडगत नाही हें पाहून जवळचीं सारीं गोंणपाटें त्यांनीं तक्तपोशीवर पसरलीं व अशा रीतीनें थंडीचें निवारण केलें. पण अन्नही संपत आलें; आणि गोठून गेलेल्या पाण्यांत मासेही सांपडेनात. शेवटीं दंतरोग बळावत चालला आणि आपल्या नशिवां काय लिहिलेलें आहे हें या दुर्दैवी लोकांना चक्क दिसूं लागलें. आपले लोक पटापट मरत आहेत हें पाहून विलोबीला अतिशय दुःख होऊं लागलें. ही मरामर चार महिने चालली होती. पुढील वर्षाचा जानेवारी महिना उगवला. विलोबीनें कशीबशी तग धरली होती. वसंतऋतु आला पण त्याचाही

चॅन्सेलर व जॅकिन्सन्

काहीं उपयोग झाला नाही. विलोबी आणि त्याचे उरले सुरले लोक यांच्या शक्ती जलदीने घटत चालल्या आणि लवकरच त्या सर्वांनी प्राण सोडला.”

विलोबीच्या या करुणास्पद मृत्यूची हकीकत इंग्लंडांत पोहोचली तेव्हां सारा देश त्याच्यासाठी अतिशय हळहळला. पण त्या तिघां तांडेलांपैकी चॅन्सेलर हा एकटा तरी आर्केजलपासून मॉस्कोपर्यंत म्हणजे जवळ जवळ १५०० मैल पर्यंत—घसरगाडीचा प्रवास दोनदां करून परत आला होता. त्यानें झारचा स्नेह संपादन केला होता; आणि मॉस्कोची बाजारपेठ इंग्लंडला खुली झाली होती. एवढ्यावर इंग्लंडनें समाधान मानून घेतलें.

पूर्व दिशेकडून हिंदुस्थान आणि चीन इकडचा मार्ग शोधून काढण्याची ईर्ष्या मात्र इंप्रज लोकांनीं इतकें झालें तरी सोडली नाही. पुढें तीन वर्षांनीं स्टीफन्सनबरो या नांवाचा एक तांडेल याच कामासाठीं निघाला. सर्च थ्रीफ्ट हें त्याचें जहाज म्हणजे एक साधा पडाव होता ! पण बर्फाच्या खडप्यानें भरलेल्या पाण्यांत प्रवास करण्याकरतां मोठ्या जहाजांपेक्षां असल्या छोट्या पडावांचाच जास्त उपयोग होतो. नॉर्वेच्या उत्तरेकडील नॉर्थ केपला पोहोचल्यावर आणखी एका लहानशा नावेत बसून तो पूर्वेच्या रोखानें निघाला. पेटचोरा नदीचें मुख, वैगास बेट आणि नोव्ह्हाझेन्ला यांच्या आसपासच्या पाण्यांतून तो थोडा पुढें गेला; पण पाण्याचा जोर पाहून तो जलदीनें पश्चिमेकडे परत आला.

स्टीफन्सनबरो परत येण्याच्या आधींच दुसरा एक मोठा धाडसी प्रवासी चीन देशाला भूमीवरूनच वाट काढावी, अशा हेतूनें इंग्लंडांतून बाहेर पडला होता. याचें नांव अँग्यानी जॅकिन्सन्. या व्यापारी पेशाच्या माणसानें

चॅन्सेलर व जॅकिनसन

सर्व युरोपभर दहा वर्षे भ्रमन्ति केलेली होती, तो तुर्कस्थानांतही राहिला होता आणि ख्रिस्ती लोकांना इकडले लोक कसे वागवतात हे त्याला चांगले माहित झाले होते, या अनुभवाचा फायदा आपल्याला चांगला होईल हे पाहून त्याने प्रथम मॉस्कोला जाण्याचे ठरविले, आतापर्यंत मॉस्कोच्या प्रवासाचे भय नाहीसे झाले होते, झारने जॅकिनसनची बडदास्त चांगली ठेवली आणि तार्तरीस जावयास त्याला परवानाही दिला, परंतु या परवान्याचा फारसा उपयोग होण्यासारखा नव्हता; कारण झार इव्हॅन यांची सत्ता व्होग्ला नदीच्या पलीकडे फारशी गेलेलीच नव्हती. तथापि जॅनसन या नांवाचा एक इंग्रज माणूस आणि एक तार्तर दुभाष्या असे दोघे दरोबर घेऊन १८५८ च्या एप्रिल महिन्यांत जॅकिनसन मॉस्कोहून निघाला आणि व्होल्गेंतून खाली जात जात तिच्या मुखावरील अस्त्राखान या किल्ल्यावर आला. त्याच्यापार्शी व्यापाराच्या नाना चिजा भरलेल्या होत्या. अस्त्राखान येथे तो तीन आठवडे राहिला आणि तेथल्या घाणीला कंटाळून एका पडावांत बसून तो कॅस्पियन समुद्रांत शिरला. महिनाभर तो याच समुद्रावर होता. एकदां कांहीं समुद्रचोरांनी त्यांच्यावर हल्ला केला आणि या ख्रिस्त्यांना मारावयाचे ठरविले. पण एका हाजीने-मक्केच्या यात्रेकरून-त्यांना सांगितले की, नावेत कोणीही काफर नाहीत. म्हणून जॅकिनसन बचावला. कॅस्पियनच्या पूर्व किनाऱ्यावर उतरल्यावर एक हजार उंटांचा एक मोठा व्यापारी तांडा त्याला भेटला. हा तांडा बुखारा शहराकडे चालला होता. त्यांच्याबरोबर जॅकिनसनही आपल्या सामानसुमानासह निघाला. थोडेसे पुढे जातात तो पलीकडल्या एका पुंडाच्या घोडेस्वारांनी यांच्यावर हल्ला केला आणि लुटालूट आरंभिली. जॅकिनसन स्वस्थ बसला नाही. लूट घेऊन परत चाललेल्या लोकांच्या मागोमाग तो त्या पुंडांच्या बरोबर गेला आणि 'गाझा माल मला परत द्या' असे तावातावाने म्हणू

चॅन्सेलर व जॅकिनसन्

लागला. हा एक निराळाच दिसणारा माणूस निर्भयपणाने आपल्या मकाणांत येतो आणि आपला माल परत मागतो याचें त्या पुंडांच्या नायकाला मोठें कौतुक वाटलें आणि त्यानें त्याचा माल परत केला. नंतर जॅकिनसन् उंटांच्या तांड्याला परत येऊन मिळाला !

तेथून वीस दिवसपर्यंत एक तांबड्या वाळूचें रेंताड तुडवीत तुडवीत, हा तांडा खिवा शहराला येऊन पोहोंचला. वाटेनें विहिरीतील थोडेसें मचूळ पाणी कोठें कोठें मिळत असे. तहानेनें घोपलेली ही प्रजा खिवा येथें थोडी विराम पावली. जॅकिनसन् याचें या लोकांनीं चांगलें स्वागत केलें. पण त्याला हा गांव इतका भिकार वाटला कीं, 'चार दमड्यांना सुद्धां हा कोणी विकत घेणार नाही' असें त्यानें लिहून ठेवलें आहे !

खिवा सोडल्यावर पुन्हां एक मोठें वाळवंट त्यांना लागलें. वाटेंत घोडेस्वारांच्या एका चोरांच्या टोळीनें त्यांच्यावर हल्ला केला आणि 'गडी छोडो' म्हणून हुकूम केला. पण न दबकतां जॅकिनसन् आणि त्याचे मित्र यांनीं बंदुका झाडावयास आरंभ केला व त्यांचीं या चोरट्यांशीं लढाईच जुंपली. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत हा झगडा जोरानें चालला तेव्हां चोरटे तडजोडीची भाषा बोलूं लागले. रात्रीच्या वेळांत उंटांचा तांडा लुटावा असा त्यांचा ब्रेत होता. पण हे चांगले जागरूक राहिल्यामुळें तो डावही फसला. शेवटीं या प्रवाशांनीं चोरट्यांच्या तोंडावर कांहीं माल टाकला आणि आपली सुटका करून घेतली. होतां होतां नाताळाच्या शेवटीं दोन दिवस हा तांडा बुखारा शहराला येऊन पोहोंचला.

येथें तर धर्मवेड्या मुसलमानांचा मोठाच अड्डा होता आणि तेथला अमीर तर शुद्ध रानवट होता. बुखारा शहरसुद्धां खिवाहून फारसें चांगलें होतें असें नाही. इतरांचें कांहींही असो, अमीर त्याच्याशीं फार चांगला

चॅन्सेलर व जॅकिनसन्

वागला. पण येथून पुढें चीन देशाच्या रोखानें जाणें जॅकिनसन्ला शक्य दिसेना. कारण खुद्द बुखारा शहरालाच समरकंदचा अमीर लवकरच वेढा घालणार आहे अशी वार्ता येऊन ठेपली. इराणकडे वळावें, तर तेंही शक्य दिसेना. शेवटीं आल्या वाटेनें जॅकिनसन् स्वदेशाकडे निरुपाया-स्तव परत वळला. चीन आणि हिंदुस्थान या देशांकडे भूमीवरची वाट शोधून काढण्याचा इंग्रज राष्ट्रांनें केलेला हा प्रयत्न अशा रीतीनें बुखाराय येथेंच स्थगित झाला. पुढें इंग्रजांचीं जहाजें केप ऑफ गुडहोपकडून हिंदी महासागर आणि चिनी समुद्र इकडे येऊन पोहोंचलीं तेव्हांच या देशांत त्यांचा प्रवेश झाला.

फ्रोबिशर, डेव्हिस् व हडसन्

इंग्लंडमधून बाहेर पडून इशान्येच्या दिशेने वर जाऊन, युरोपाच्या कांठाकांठाने पूर्वेकडे गेले असतां, चीन आणि हिंदुस्थान या देशांचे मार्ग सांपडतील ही कल्पना जरी खरी असली, तरी तिचे खरेंपण सिद्ध होईना. म्हणून इंग्लंडांतील धाडसी तांडेलांना असें वाटूं लागले कीं, वायव्य दिशेनें अमेरिका खंडाच्या उत्तर किनाऱ्यानें पश्चिमेकडे जात राहिले, तर शेवटीं केव्हां तरी, एखाद्या मोठ्या सागरांत आपण उतरूं व तेथून त्या दिशांची वाट आपल्याला सांपडेल. ही कल्पना सुद्धां मूलतः चुकीची नव्हती; परंतु युरोपाच्या उत्तर किनाऱ्याकडील समुद्रांत सफर करणें जितकें धोक्याचें आहे, त्याहीपेक्षां अमेरिकेच्या उत्तर किनाऱ्याकडील सफर अधिक धोक्याची आहे, हें या लोकांच्या नीट ध्यानांत आलेलें नव्हतें. साहसी खलाशी अशा प्रकारचीं कामें केवळ साहसाची आवड म्हणून हातीं घेत. त्यांच्यापैकीं कांहीं थोड्यांना संशोधनाचें महत्त्वही पटलेलें असे. पण बरेचसे लोक सोनें, रुपें सांपडेल अशा आशेनें बाहेर पडत. व्यापारी लोक त्यांच्या या वेताला प्रोत्साहन देत, याचें कारण तरी इतकेंच कीं, नवा माल आणि नव्या बाजारपेठा या साहसामुळे हस्तगत होतील असें त्यांना वाटलें आणि उभयतांच्याही मनांत धर्मप्रचाराची वासनाही असे.

फ़रोबिशर, डेव्हिस व हडसन

वायव्येच्या बाजूने जावयाचें असें ठरल्यावर १५७४ त मार्टिन फ़्रोबिशर याच्या हाताखाली जहाजांचा एक लहानसा ताफा तिकडील पर्यटणाला तयार झाला. हा फ़्रोबिशर चांगला केला सवरलेला माणूस होता. १५५४त त्यानें गिनीची सफर केली होती आणि १५७१ त त्यानें आयर्लंडला प्रदक्षिणा घातली होती. राणी एलिझाबेथ हिनें अशा या फ़्रोबिशरला संशोधनाचा परवाना दिला; आणि १५७६ जून ७ ला फ़्रोबिशर बंदरांतून बाहेर पडला. या वेळीं राणीसाहेब जातीनें उपस्थित होत्या; आणि खलाशी लोकांना, जेव्हां त्यांनीं सलाम केला तेव्हां त्यांना मोठी फुशारकी वाटली.

जुलैच्या ११ तारखेला ग्रीनलंडभूमील केप फेअरवेल या ठिकाणीं फ़्रोबिशर पोहोचला. येथें त्याच्या जहाजांना बर्फाच्या खडप्यांचा गराडा पडला. २८ तारखेला तर त्याला जागचें हलतांच येईना. थोडेसें पुढें जातात तों ते लॅब्राडोर बेटाला पोहोचले. ऑगस्टच्या पहिल्या तारखेस बर्फाचे एवढाले खडपे समुद्रांत कोसळूं लागले कीं, आपण त्यांच्या खाली सांपडून मरून जाऊं अशी धास्ती यांना वाटूं लागली. त्यांच्या दोन जहाजांपैकीं एक येथून मुकाट्यानें परत वळलें आणि ब्रिस्टल येथें पोहोचल्यावर त्यावरील खलाशांनीं असें वृत्त पसरविलें कीं, फ़्रोबिशर केव्हांच बुडून मेला आहे. तो स्वतः मात्र तसाच पुढें चालला होता.

जातां जातां त्याला असें वाटूं लागलें कीं, शेवटीं ज्या महान् सागरांत आपल्याला उतरावयाचें आहे त्याला जाऊन मिळणाऱ्या एका सामुद्रधुनींत आपण जाऊन पोहोचणार आहोंत. म्हणून त्यानें या सामुद्रधुनीला फ़रोबिशर सामुद्रधुनी असें आपलेंच नांव दिलें. उजव्या हाताला असलेली भूमि आशिया खंडाची असावी; आणि डाव्या हाताची अमेरिकेची असावी असें अनुमान त्यानें केलें. वास्तविक पाहतां आशियाखंड अजून हजारों मैल दूर होतें. परंतु पृथ्वीचा पल्ला किती याची पुरती ओळख नसल्यामुळें आपण पॅसिफिक्च्या नजिक येऊन ठेपलों आहों

फ्रोबिशर, डेविहस व हडसन

असें त्याला वाटू लागले. तो पुढें पुढें गेला. पण त्याला वाटत असलेल्या सामुद्रधुनीचे पुढले टोंकच त्याला लागेना. इकडल्या प्रदेशांत एस्किमो जातीचे लोक त्यानें पहिल्यानें पहिले. यांच्याशीं त्यानें मैत्री केली. तो त्यांच्या वस्तींत जाऊन आला आणि काहीं कातड्यांची खरेदीही त्यानें केली. परंतु पुढें हे एस्किमो लोक त्यांच्याशीं फार दगलवाजीनें वागू लागले. फ्रोबिशर येथून परत फिरला आणि २ ऑक्टोबरला इंग्लंडला परत आला. तेथें त्याची मोठी वाहवा झाली आणि चीन देशाचा मार्ग त्यानें जरी प्रत्यक्ष शोधून काढला नसला तरी तो तिकडून निघणें शक्य आहे असें त्यानें दाखवून दिलें, हीच त्याची मोठी कामगिरी होय असें ठरलें. येतांना फ्रोबिशरनें बरोबर काहीं काळे पाषाण आणले होते. या पाषाणांत खूप सोनें आहे असें व्यापाऱ्यांनीं ठरविलें म्हणून पुन्हां जमवा-जमव करून १५७७ मध्ये त्यांनीं फ्रोबिशर याला त्याच वाजूला पुन्हां एकदा धाडलें. मात्र त्यांनीं त्याला सांगितलें कीं, 'चीन देशाकडला मार्ग शोधून काढण्यापेक्षा या दूरच्या भूमींत सोन्याचा शोध लागतो कीं काय हें पाहण्यासाठीं आम्हीं तुला पाठवीत आहों.'

मायकेल् आणि ग्रॅब्रिअेल् हीं दोन जहाजे आणि एलिझाबेथ राणीने दिलेलें एड नांवाचें तिसरें एक जहाज बरोबर घेऊन तो पुन्हां वायव्येकडे निघाला. आतां मार्ग माहीत झालेला असल्यामुळें तो लवकरच फ्रोबिशर सामुद्रधुनीच्या तोंडाशीं जाऊन पोहोचला. तिचें तोंड बर्फानें भरलेलें असल्यामुळें त्याला आंत शिरतां येईना. फ्रोबिशर शेजारच्या भूमीवर उतरला आणि बरोबर आणलेल्या सोनपारख्यांनीं तेथें सोन्याचा शोध सुरू केला. आजूबाजूला शेजारच्या बेटांवर शोध करतां करतां, यांना तेथें बरीच सोन्याची माती सांपडली. या बेटावरही तेथील रानटी लोकांशीं फ्रोबिशरला पुष्कळच भांडण करावें लागलें आणि आपल्यावर काहीं तरी मोठा प्रसंग

फ्रोबिशर, डेव्हिस् व हडसन

गुदरेल, असें त्याला वाटू लागलें. एड जहाजाला या भांडणांत खरोखरच आग लागली; आणि ती हे विज्ञावितात तोंच बर्फाचा एक मोठा थोरला लोंढा तीनही जहाजांवर येऊन कोसळला. सुदैवानें जुलै २३ ला हें सगळें बर्फ नाहीसें झालें आणि फ्रोबिशरची जहाजे सामुद्रधुनींत शिरलीं.

या सामुद्रधुनींतील एका बेटावर फ्रोबिशरला चांदीची खाण सांपडली. पण चांदी खणून काढणें त्याला फार अवघड दिसूं लागलें. दुसऱ्या एका बेटावर सोम्याची मातीही सांपडली. थोडें पुढें जातांच एक नवी भूमि लागली. फ्रोबिशरला वाटलें कीं हें अमेरिका खंडच असावें. म्हणून त्यानें तेथें एलिझाबेथ राणीचें निशाण रोवलें आणि ते सारे पुढें चालले.

पुढें लागलेल्या बेटाला त्यांनीं वॉरविक बेट असें नांव दिलें. येथें त्यांना रगड सोम्याची माती सांपडली. येथें त्यांना बातमी लागली कीं, पलीकडे असलेल्या एका उपसागराच्या कांठीं काहीं मरून गेलेल्या इंग्रज खलाशांचीं वस्त्रें आणि पात्रें आहेत. शोध करावा म्हणून फ्रोबिशरनें आपले लोक तिकडे धाडले तो तेथें लढाईलाच तोंड लागलें ! या इंग्रजांचे बाण त्या रानटांच्या अंगांत भराभर घुसूं लागले. शेवटीं यांच्या हातांत पडावयाच्या ऐवजीं त्या रानटी लोकांनीं समुद्रांतच उड्या टाकल्या. त्यांच्या पैकीं दोन बायका आणि एक पोर या पाहुण्यांच्या हातीं लागलें. त्यांतली एक बाई म्हातारी कुरूप कुब्जा होती. इंग्रज खलाशांना वाटलें कीं, ही सैतानाची लेक असावी आणि नसली, तर निदान चेटकी तरी असावी. त्यांनीं तिच्या पायांतील पायताण काढून पाहिलें. त्यांचा अंदाज असा होता कीं, तिच्या पायाला गेळीं पडलेलीं असावीं; परंतु माणसासारखेंच पाय आहेत असें पाहून त्यांनीं तिला सोडून दिलें. सोम्याची २०० टन माती घेऊन फ्रोबिशर इंग्लंडकडे परत वळला. राणीसाहेबांनीं त्याची फारच वाहवा केली. पुढें ही माती भड्डीत घेऊन पाहिली, तेव्हां असें

फ़्रोबिशर, डेव्हिस् व हडसन

दिसून आलें कीं, या मातीला कवडीचीही किंमत नाही ! पण व्यापाऱ्यांचा लोभ अजूनही सुटला नव्हता ! पंधरा जहाजे तयार करून त्यांनीं तीं फ़्रोबिशरच्या हवारीं केली. राणीसाहेबांनीं त्याला भेटीला बोलाविलें; त्याला सोन्याचा गोफ बक्षिस दिला आणि आनंदानें निरोप दिला.

हें पर्यटण १५७८ मे ३१ ला सुरू झालें. या खेपेला फ़्रोबिशर आयर्लंडच्या दक्षिणेकडून गेला. ठरल्याप्रमाणें त्या पूर्वीच्या सामुद्रधुनीकडे तो चालला पण वादळांत त्याची वाट चुकली आणि तो एका निराळ्याच सामुद्रधुनींत शिरला. हिलाच पुढें हडसन सामुद्रधुनी असें नांव मिळालें. आपण वाट चुकलों आहों हें फ़्रोबिशरला कळून चुकलें होतें. पण तो गप्प बसला; आणि कोणाला आन्देशा येत आहे असें दिसलें तर तो संभवितपणें सांगूं लागला कीं, ही आपली नेहमींचीच वाट आहे. तथापि वादळावादळांनीं त्याच्या जहाजांची फार हानी झाली; वाट हुडकण्यांत पुष्कळच वेळ गेला; आणि शेवटीं तो वॉरविक बेटापाशीं आला सगळ्या लोकांनीं सोन्याची माती पाहण्याची आतां शिकस्त केली. शेवटीं एका बेटावर ही माती इतकी सांपडली कीं, 'एवढ्यावर जगांतले सगळे लोभी लोक संतुष्ट होतील' असें फ़्रोबिशर म्हणाला. त्यांनीं जहाजे मातीनीं भरून घेतलीं; आणि संशोधनासाठीं आतां पुढें जावें, असें कोणाच्याच मनांत नसल्यामुळें फ़्रोबिशर स्वदेशाकडे परत वळला. ऑक्टोबर १ ला घरीं आल्यावर पुन्हां एकदां त्याची फ़जीती झाली ! बरोबर आणलेले सोन्याच्या मातीचे ढिगारे कवडी किंमतीचे आहेत, असें जाणत्या माणसांनीं ठरविलें. बरोबर नेलेल्या सोनपारख्यांनीं त्याला चक्रे फसविलें होतें. व्यापाऱ्यांनीं घातलेला पैसा आणि या खलाशांनीं सोसलेले हाल या मातीच्याच मोलाचे ठरले आणि फ़्रोबिशर याची केवळ बेअब्रू झाली. अर्थातच काहीं दिसवपर्यंत वायव्येकडे जाण्याला कोणाचेंच मन घेईना.

जॉन डेव्हिस्

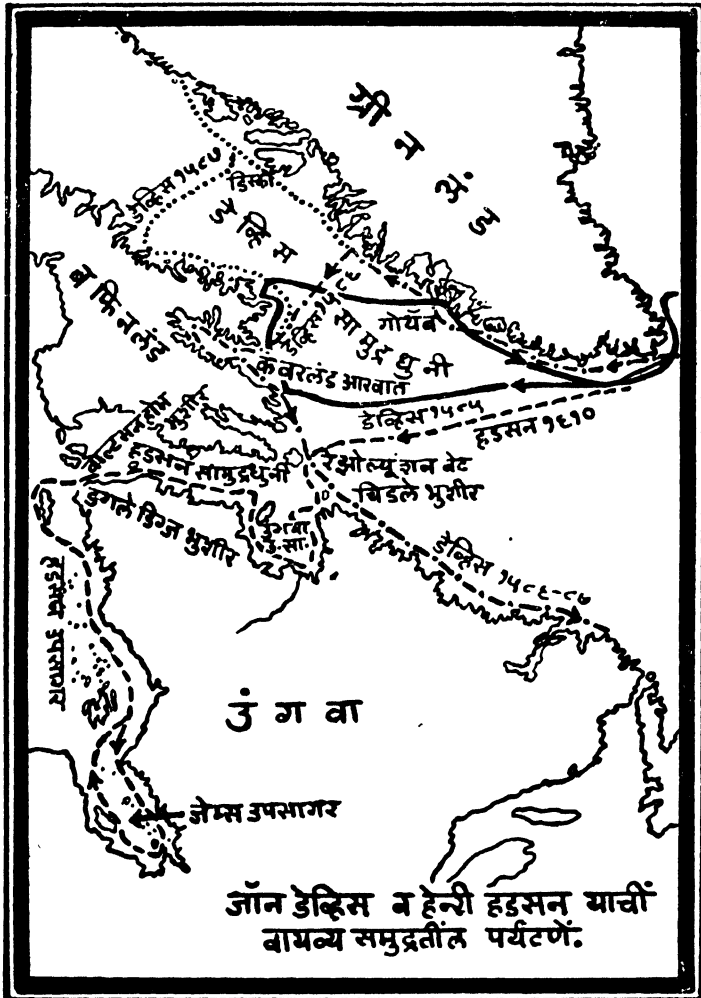
फ्रॉबिशरच्या मागून त्याच दिशेने प्रयत्न करणारा पुढचा प्रसिद्ध नावाडी म्हणजे जॉन डेव्हिस् हा होय. सर फ्रान्सिस वॉल्सिंगहॅम् आणि दुसरे कांही व्यापारी यांनी पैशांची तरतूद केली. कारण अमेरिकेच्या उत्तरेकडून पूर्वेकडे जाण्याच्या कामांत यश मिळालेच पाहिजे असा त्यांचा विश्वास होता. त्यांनी दोन जहाजे तयार केली आणि ती जॉन डेव्हिस् याच्या हवाली केली. १५८५ जून ७ ला, डेव्हिस्ने इंग्लंडचा किनारा सोडला आणि २० तारखेच्या सुमारास तो ग्रिनलंडला जाऊन पोहोचला. हे ग्रिनलंड त्याला इतके वैराण दिसले की, त्याला त्याने 'वैराण भूमी' असेच नाव दिले. परंतु केप् फेअरवेल् याला वळसा घालून तो पश्चिमेला गेल्यावर त्याला कांही लहान लहान बेटे भेटली. ती मात्र मोठी हिरवींगार दिसली. तेथल्या लोकांच्या बोलण्यावरून त्याला असे दिसून आले की, वायव्येच्या बाजूने दूर गेले म्हणजे एक प्रचंड महासागर लागतो. आपल्याला ज्या पॅसिफिक महासागरांत उतरावयाचे आहे तोच हा असला पाहिजे असे मनार्शी ठरवून डेव्हिस् त्या रोखाने निघाला. कांहींसे पुढे गेल्यावर, त्याला दिसून आले की फ्रॉबिशरने घडक खाली होती त्याच्या पलीकडे आपल्याला थोडेसेच अंतर काटता आले आहे; पण ते पुरते काटले म्हणजेच आपण पॅसिफिकमध्ये उतरू. तो कदाचित्

जॉन डेव्हिस्

पुढें गेलाही असता. पण नावेंतील अन्न संपू लागलें आणि लोक कुरकुरूं लागले. म्हणून डेव्हिस् परत तडक निघाला आणि सप्टेंबर २९ ला स्वदेशाला परत आला.

परत आल्यावर त्यानें आपल्या पराक्रमाची पुष्कळच हकीकत फार सुरसपणानें वॉलसिंगहॅम् इत्यादि मंडळींना सांगितलीं आणि सांगतां सांगता. तो असेंही म्हणाला की, ' पॅसिफिक महासागराचा वायव्येकडील मार्ग मी शोधून काढला आहे असेंच तुम्हीं समजा. सामुद्रधुनीचें पश्चिमेकडील तोंड जरी अजून सांपडलें नसलें तरी हें काम आतां माझ्या आटोक्यांत आलें आहे. व्यापारी मंडळींनीं पुन्हां पैसा उभा केला. चार जहाजे सिद्ध केलीं आणि त्यावर सहा महिन्यांचा शिधा भरला. डेव्हिस्ला त्यांनीं सांगितलें कीं सामुद्रधुनीचें पश्चिम तोंड तर आतां सांपडलें पाहिजेच; पण या तोंडांतून अमेरिकेच्या पश्चिम बाजूला असलेल्या या समुद्रांत प्रत्यक्ष शिरूनच तूं आतां परत ये.

१५८६ त डेव्हिस् पुन्हां निघाला आणि जूनच्या २९ तारखेला तो ग्रीनलंडच्या किनाऱ्याला येऊन लागला. तेथून पुढें ठरलेल्या सामुद्रधुनींतून तो वायव्येकडे चालला. एका बेटावर त्यानें एस्किमो लोकांशीं स्नेहसंपादन केला आणि कांहीं विशेष प्रकारचीं कातडींही खरेदी केलीं. पण हळूहळू त्याला दिसून आलें की हे लोक चोरटे आहेत. डेव्हिस्च्या लोकांना कळूं न देतां ते यांच्या जहाजांच्या दोऱ्या कापूं लागले; वल्ही पळवूं लागले; आणि त्यांचे वाळत घातलेले कपडेही ते घेऊन गेले. त्यांच्या बरोबरच्या जहाजांत कांहीं फाटाफूटही झाली; आणि हा एकटाच उत्तर अमेरिकेच्या किनाऱ्यानें बराच दूरवर गेला. पण इतक्यांत समुद्रावर येवढालीं वादळें उठलीं कीं, परत फिरणेंच बरें असें त्याला वाटूं लागलें.

जॉन डेव्हिस

बरेचसे काँड मासे बरोबर घेऊन मे महिन्याच्या १९ तारखेला तो इंग्लंडला परत आला.

पुढच्या वर्षी डेव्हिस याने आपली तिसरी सफर सुरू केली. ठरलेल्या वाटेने त्या सामुद्रधुनीत तो शिरला. पण त्याच्या नावेला भोकें पडली आणि पाणी आंत येऊं लागलें. पाणी उपसून टाकण्याचा झपाटा त्याने सुरू केला. तो म्हणाला, " आतां मेलों तरी बेहत्तर, पण अपेक्ष घेऊन मी घरीं परत जाणार नाहीं." पुढें जातां जातां बॅफिल्ड उपसागरावरील एका डोंगराच्या किनाऱ्याला तो लागला. लॅब्राडोर बेटापार्शी गेल्यावर भयंकर वादळानें त्याला गांठलें.

पूर्वी दुसरे कोणीही गेलें नव्हतें इतका दूरवर तो गेला; आणि थेट उत्तरेकडे न जातांना तो थोडा पश्चिमेच्या बाजूनें वळला; तेव्हां त्याला एक मोठा विशाल सागर आपल्यापुढें पसरला आहे असें दिसून आलें. पॅसिफिक् तो हाच असावा; व म्हणून जिचा शोध करण्याची घडपड आपण करत होतो ती वाट सांपडली आहे असें ठरवून डेव्हिस परत आला. उत्तर अमेरिकेच्या कोणत्याही नकाशांत त्याच्या नांवाचे उपसागर, बेटें, सामुद्रधुन्या असे अनेक स्थलविशेष सांपडतील. हे सारे त्यानेंच हुडकून काढलेले आहेत. म्हणून इकडील संशोधनाच्या कामांत डेव्हिसचा महिमा फार मोठा समजतात. यानंतर त्याचा पोशिंदा वॉलसिंगहॅम हा मरण पावला आणि डेव्हिसनें संशोधनाचा नाद सोडून दिला.

हेन्‍री हडसन्

यानंतरचा इकडचा मोठा संशोधक नावाडी म्हणजे हेन्‍री हडसन् हा होय. पहिल्यापासूनच समुद्राचा वारा पिण्याची याला संवय लागली होती. चीन देशाला पोहोचवायास युरोपच्या किंवा अमेरिकेच्या उत्तर किनाऱ्याने जावयास हवे ही कल्पनाच या धाडसी माणसाने टाकून दिली. थेट उत्तर ध्रुवाच्या प्रदेशांत शिरावे आणि तेथून आशिया खंडाच्या किनाऱ्याला लागवे असे याने ठरविले. अर्थात् तेव्हाच्या दिवसांत हे काम सर्वथा अशक्य होते. पण हा त्या रोखाने गेल्यामुळे रिपट्स बर्जन् हे थेट त्याने शोधून काढले. याच कामासाठी तो पुढल्या वर्षी पुन्हा एकदां गेला; पण तेव्हाही त्याला अपयशच आले.

१६०९ या वर्षी काही डच लोकांनी त्याला नोकरीला ठेवले आणि अमेरिकेच्या उत्तर किनाऱ्याकडे पाठविले. लॉग आयलंड आणि प्रत्यक्ष अमेरिकेची भूमि यांच्यामधून पुढे जाता जाता तो एका मोठ्या नदीच्या मुखांत शिरला. हीच ती सध्याची हडसन् नदी होय. एकादे गाव वसवावयास हे ठिकाण फार सुंदर आहे असे जहाजावरच्या डच लोकांना वाटले. म्हणून तेथल्या रेड इंडियन लोकांना सुमारे ५० रुपयांचा भरेल येवढा माल देऊन त्यांनी ते सारे क्षेत्र विकत घेतले आणि त्याच्यावर एक नवे गाव वसवून 'नवे आमस्टरडॅम्' असे नांव त्याला दिले. पुढे

हेन्‍री हडसन

या प्रदेशावरची सत्ता बदलली आणि या न्यू अॅमेस्टरडॅम्चे न्यूयॉर्क झाले. सध्याची अमेरिकेची राजधानी जी न्यूयॉर्क ती हीच होय.

हे काम आटोपून हडसन परत आल्यावर सर थॉमस स्मिथ आणि दुसरे काही व्यापारी यांनी हडसनला आपल्या नोकरीत घेतले आणि फ्लोविशर व डेव्हिस यांचे अर्धवट राहिलेले काम पुरे करावयास सांगितले. हडसनच्या हातांखाली दिलेली माणसे अगदी सामान्य प्रतीची होती आणि स्वतःच्या संबधाने लोकांच्या मनांत आदर उत्पन्न करण्याचे हडसनचे वयही राहिलेले नव्हते. इतर काही लोकांबरोबर हडसनने आपला सतरा वर्षांचा मुलगा जॅक यालाही बरोबर घेतले होते.

तीन आठवडेपर्यंत समुद्रांतील भ्रमन्ती झाल्यावर १६१० मे ११ ला हे लोक आइसलंडच्या किनाऱ्याला लागले. समुद्रावरचा वारा फारसा अनुकूल नसल्यामुळे १५ दिवस हडसनने तेथेच मुकाम टाकला आणि पर्यटनाला पुन्हा सुरवात करून ग्रीनलंड आणि डेव्हिस सामुद्रधुनी इकडे तो जाऊन पोहोचला. पाण्याच्या हेलकाव्यांत मार्ग बदलता बदलता डेव्हिस सामुद्रधुनी ओलांडून तो लॅब्राडोरच्या किनाऱ्याला लागला आणि उंगावाच्या उपसागरांत शिरला. आकपाटो या नांवाचे एक लहानसे बेट त्याला लागले. ते अतिशय सुंदर होते. बर्फ आणि पाणी याशिवाय दुसरे काहीच फार दिवसपर्यंत त्यांनी पाहिलेले नसल्यामुळे हे बेट त्यांना नंदनवनासारखेच वाटले. परंतु बेट चांगले असले तरी भोंवतालची सामुद्रिक परिस्थिति मात्र फार भयंकर होती. ती पाहून नावेवरचे लोक दचकले आणि परत फिरण्याच्या गोष्टी बोलू लागले. हडसनने साफ सांगितले की, “ परत फिरण्याची गोष्टच माझ्यापुढे काढू नका.” अर्थात् ते वेगाने पुढे चालले.

ऑगस्टच्या २ तारखेला २००० फूट उंचीचा एक मोठा कडा त्यांना दिसला. वूलस्टनहोम असे नाव त्यांनी या भूशिराला दिले; आणि दुसऱ्या

एका अशाच उंच सुळक्याला डडले डिग्ज असें नांव त्यांनी दिलें; आणि जहाजावरचीं कांहीं मंडळी जमिनीवरती उतरली.

जमिनीवर जिकडे तिकडे दलदली पसरलेल्या असून पाय टाकावा तेथें आपण गडप होऊं असें या लोकांना वाटूं लागलें. सुदैवानें एक मोठा दगडांचा ढिगारा त्यांना दिसला. त्याच्या आंत पाहतात तों एस्किमो लोकांनीं मारून ठेवलेलीं हजारों पाखरें त्यांना दिसलीं. इतकें ताजें मांस आयतेंच हातांशीं लागलेलें पाहून सारेच नावाडी अगदीं हरखून गेले. पण इतक्यांत दाट धुकें पडलें; इतकें कीं, डोळ्यांत बोट घातलें तरी दिसना. शेवटीं मोठमोठाल्या आरोळ्या ठोकून ते एकमेकांच्या जवळ आले. पण समुद्रकांठीं येऊन पाहतात तों जहाज वेपत्ता झालें आहे असें त्यांना दिसलें. वादळांत आणि धुक्यांत ते कोठेंतरी हेलपाटत गेले होतें. किनाऱ्यावर उतरलेले लोक भांबावून जातील हें ओळखून हडसननें जहाजावरून मोठमोठाले वार काढले आणि आपण जवळच आहों असें सुचविलें. होता होतां सर्वांच्या गांठी पडल्या. पण येथूनच पुढें हडसनच्या दुर्दैवाला सुरवात झाली.

डिग्ज ब्रेट सोडल्यावर त्यांना एक अफाट महासागर समोर दिसूं लागला. तो पश्चिमेकडे आणि दक्षिणेकडे दूरवर पसरला आहे असें पाहून हाच तो पॅसिफिक समुद्र असें त्यांनीं ठरविलें. खरी गोष्ट अशी होती कीं, अमेरिकेच्या उत्तर किनाऱ्याची लांबी किती आहे याची यथार्थ कल्पना या लोकांना नव्हती. म्हणून हा किनारा संपवून आपण पॅसिफिकमध्ये येऊन ठेपलेलों आहों असें त्यांना वाटूं लागलें. भूमीच्या कांठाकांठांनैच डिसकव्हरी जहाज चाललेलें होतें. आतां हडसन जेम्स उपसागरांत शिरला. पण इकडून तिकडे, तिकडून इकडे असें कितीदां केलें तरी या उपसागरांतून त्याला बाहेर पडतां येईना. मुख्य तांडेल कांहींसा बावरलेला

हेन्री हडसन

पाहून खलाशी बंड करून उठले. त्यांचा ग्हीरक्या ज्यूएट नांवाचा नावे-
वरचा एक दुय्यम अधिकारीच होता. हडसनने त्याला पकडले, त्याच्यावर
खटला केला आणि त्याला कामावरून दूर केले. अजूनही याच बाजूने
कोठेंतरी वाट सांपडेल अशी त्याची कल्पना होती. इतक्यांत हिंवाळा
येऊन ठेपला.

चीन देश अजून दूरच होता आणि स्वदेश लांब राहिला होता. काय
करावे अशा दुग्ध्यांत सारे पडले. असे ठरले की, शेजारच्या किनाऱ्यावर
एक झोपडी बांधावी आणि तेथेच हिंवाळा काढावा. मोठ्या प्रयासाने
लोकांनी ही झोपडी उभी केली आणि हडसनने कांहीं लोकांना शिकारी-
सार्थी बरेच आंत धाडले; पण हिंवाळ्याच्या आगमनामुळे रेनडियर
इत्यादि पशू नाहीसे झाले होते. आणि बर्फाने वाटा बुजल्यामुळे शिकारी-
सार्थी कोणीकडे जावे याचे या लोकांना कोडेच पडले ! कांहीं थोडीं पाखरे
यांनी मारून आणलीं पण तेवढ्याने भागेना. हळूहळू खलाशी म्हणू
लागले की, ' पाय दुखत आहेत. ' त्यांच्या हातापायांना सूज येऊ लागली
आणि त्यांवर गळवे उठलीं. सगळ्या झोपडींत स्कर्व्ही रोग सुरू झाला.
एकजण तसाच आंतवर गेला. एका झाडाला असलेल्या कांहीं कळ्या त्याला
सांपडल्या. त्याने त्या शिजवून सर्वांना दिल्यावर स्कर्व्ही बरी झाली.

पण थंडीचा कडाका, पोटांत भूक, डोक्यावर वादळाची शिम्मड,
घरच्या आठवणी यांनी हे लोक अगदी बेजोर होऊन गेले. होता होता
वसंत ऋतु आला आणि बर्फ हळूहळू वितळू लागले. अशा वेळीं त्यांच्या-
कडे एक रेड इंडियन आला. यांनी त्याला एक चाकू, कांहीं बटणे व एक
आरसा अशा वस्तू दिल्या. त्यानेहि परतभेट म्हणून कांहीं हरणांचीं
कातडीं आणि थोडे मांस दिले. पण हे लोक लबाड आहेत असा त्याचा
समज झाला आणि तो जो गेला तो पुन्हां परत आलाच नाही ! तथापि

हेनरी हडसन

कांहीं अंतरावर या इंडियन लोकांची एक वसाहत होती. त्यांच्याकडे जाऊन कांहीं साहाय्य मागावे असे ठरवून चारदोन दिवसांचा शिधा बरोबर घेऊन हडसन त्या बाजूला गेला. हे 'लवाड पाहुणे' आपल्याकडेच येत आहेत असे पाहून हे रेड इंडिअन्स बुजले आणि भोंवतालच्या झाडांझुडांना आगी लावून ते लांब पळून गेले. निराश होऊन हडसन परत आला.

जहाजावरच्या लोकांनी पुन्हा बंड केलं. तथापि बर्फ वितळलं व १२ जूनला त्यांनी जहाजें हांकारली. आतां हा तांडेल पुन्हा पुढें जावें असें म्हणेल हा घाक खलाशांना पडला. संशोधन त्यांना अगदीं नकोसें झालें होतें. हडसननें मनाशीं ठरविलें कीं, 'घराकडे जात आहों' असेंच म्हणावें; पण पश्चिमेच्या रोखानें मात्र पुढें जावें. मार्गक्रमणाला सुरवात करण्याच्या आधीं किती अन्न शिल्लक आहे हें त्यानें एकदां जोखून पाहिलें आणि त्यांतले कांहीं मण धान्य कोणाला नकळत कुलुपांत ठेवून दिलें. अगदीं जिवावर बेतलें तर तें काढावें असा त्यांचा बेत होता. खलाशांना हळंहळं दिसूं लागलें कीं, हा पश्चिमेच्या रोखानें चालला आहे. अर्थात् लपून लपून चाललेलें बंड आतां भडकून उठलें.

खलाशांचा असंतोष प्रखर बनावयास आणखी एक कारण झालें. जहाजाच्या भोंवतीं बर्फाचा खच एवढा पडला कीं, ते हलेना कीं डोलेना. खलाशी बेफाम बनले आणि त्यांच्या दोघां पुढान्यांनीं गुप्तांतून बंडाचीं बोलणीं सुरू केलीं. ते म्हणाले, 'अन्न तर आतां संपत आलें आहे. आतां या हडसनचा कांटा काढल्यावांचून आपल्याला दुसरी गति नाही.' त्यांनीं कोणच्या तरी मिषानें हडसनला आपल्या खोलेंतून बाहेर बोलाविलें. तो बाहेर येतांच थॉमस या खलाशानें आणि माथू या आचान्यानें त्याच्यावर झडप घातली आणि त्याचे हातपाय बळकट धरून ठेवले.

हन्री हडसन

विल्सन नांवाच्या एका माणसाने चऱ्हाटाने त्याचे हात बांधून टाकले. अशा रीतीने हडसनचा गड्डा आवळून त्यांनी तो एका लहानशा बोटीत खाली सोडला; आणि तेथे आधीच जाऊन बसलेल्या माणसांनी हडसनला

तेथे गच्च धरून ठेवले. मग त्याच्यामागून हडसनचे मित्र आणि त्याचा मुलगा जेक यांनाही बांधून घालून त्यांना त्या बोटीत लोटले. स्टाफ नांवाचा एक सुतार या बंडखोरांत होता. तो म्हणाला, 'तुमचे म्हणजे खरे असेल. पण या हडसनला अशा रीतीने एका लहानशा होड्यांत

हेन्री हडसन

घालून समुद्रांत लोटून दिलेलें माझ्यानें पहावत नाहीं. तुमच्या दुष्टांच्या संगतींत राहून जगण्यापेक्षां हडसनच्या संगतींत राहून मेलों तरी मला चालेल.' एवढें बोलून तो आपण होऊन त्या लहानग्या होडग्यांत उतरला. या सर्वाना डांबून घरण्यासाठीं जे दोन बंडवाले होडग्यांत उतरले होते ते तसेच तेथें राहिले ! या सर्वाना मिळून बंडवाल्यांनीं एक लोखंडी थाळा, दिवसभराचें अन्न आणि एक बंदूक दिली व ज्या दोरीनें ती बोट यांच्या जहाजाला बांधली होती ती दोरी त्यांनीं तोडून टाकली आणि आपलें जहाज वेगानें वाजूला हांकारलें, पुढें या लोकांचें कांय झालें; वसत्या ठिकाणीं हे भुकेनें तडफडून मेले कां होडगें कोठें पालथें होऊन हे समुद्रांत बुडून मेले हें आजवरही कोणाला कळलेलें नाहीं. हडसन आणि त्याचा छोटा मुलगा जॅक यांच्या संशोधनकार्याचा अंत येथेंच झाला.

इकडे जहाजावरील लोकांनीं हडसनची खोली उघडून पाहिली तों त्यानें वाजूस काढून ठेवलेल्या अन्नाचा सांठा त्यांना तेथें सांपडला. अर्थात् खलाशाचें अन्न तोडून या कपटी ताडेलानें दुसऱ्या काहीं तरी हेतूसाठीं हें चोरून ठेवलें असावें असाच अंदाज त्यांनीं बांधला ! यांनीं आपलें जहाज केप डिग्जपर्यंत नेलें आणि तेथें एका एस्किमो तळाच्या शेजारीं ते उतरले. या एस्किमोनीं त्यांच्यावर एकदमच हल्ला चढविला. एकदोघे मरतांच कसेतरी धडपडत बाकीचे सारे जहाजावर आले, पण तरीही तेथें त्यांना एस्किमोचे बाण लागतच होते. ज्या पांचजणांनीं हडसनची गठडी वळली होती ते पांचहीजण या बाणांनीं मरून गेले.

उरलेले थोडेसे लोक घराकडे निघाले. जवळ पुरेसें अन्न नाहीं. गोडें पाणी थोडेंच उरलेलें, भोंवतालीं आर्कृतिक् समुद्र पसरलेला, जहाज

हेन्री हडसन

वल्हवावयास दंडांत बळ नाहीं आणि घर अजून २००० मैल लांब अशा अवस्थेंत यांनीं जिवाच्या करारावर नांव कशी तरी इंग्लंडांत आणली, त्यांनीं समुद्रांतलें गवत खाल्लें; मेणबत्तींचीं उरलेलीं थोटकें चघळलीं; आणि ते कसेतरी कांठाला येऊन लागले ! कानडाच्या उत्तरेकडील समुद्राकडचा कोण-चाही नकाशा वाचकांनीं पहावा. त्यांत हडसनच्या नांवाचे स्थलविशेष त्यांना किती तरी सांपडतील. अशा रीतीनें इंग्लंडांतून बाहेर पडून वायव्येच्या रोखानें पश्चिमेकडे जाऊन पॅसिफिकमध्ये उतरण्याचा यत्न निदान अर्धवट तरी यशस्वी झाला.

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यावर युरोपियन लोकांनी आपले पाय रोवल्यानंतर पुढे काहीं शतके गेली तरी, ज्या मुख्य मुख्य नद्यांच्या मुखावर त्यांनी वस्ती केली होती, त्यांतून आंतल्या प्रदेशांत त्यांना जाता आले नाही. १७८८ च्या सुमारास आफ्रिकन असोसिएशन या नावाची संस्था इंग्लंडांत प्रस्थापित झाली आणि आफ्रिकेच्या आंतर भागाचे संशोधन तिने हाती घेतले. याच्या आधी आफ्रिकेत झालेले फार मोठे संशोधन म्हणजे जेम्स ब्रूस याने नाईल नदीचे एक उगमस्थान शोधून काढले हे होय. आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यावर आपल्या काठेवाडासारखा जो एक भाग पुढे आलेला आहे त्याच्या किनाऱ्यावर दोन तीन नद्या आंतर भागांतून येऊन समुद्राला मिळतात. त्यांची थोडी बहुत माहिती युरोपियन लोकांना झाली होती. २००० वर्षापूर्वी हिरेडोटस याच्या ग्रंथांत आलेला या प्रदेशांतील नायगर नदीचा उल्लेखही युरोपियन लोकांच्या ओळखीचा होता. वास्तविक पाहता ही नायगर नदी मध्य आफ्रिकेच्या पश्चिम टापूंतच उगम पावते आणि पश्चिम समुद्राला मिळते. पण ती कोठे उगम पावते आणि पुढे तिचे काय होतं हे या काळात तरी कोणालाही कळलेले नव्हते. ज्यांना शास्त्र किंवा तज्ञ म्हणून समजत त्यांच्या लिखाणावरून

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

या नदीची कसलीही माहिती लोकांना मिळना. म्हणून त्यांचे लिखाण वाजूला पडले. दुसरे कोणी म्हणत की, ही नायगर नदी साहारा वाळवंटात शिरून वहात वहात शेवटी नाईल नदीला जाऊन मिळते किंवा ती नाईलपर्यंत पोहोचत नसली तर या वाळवंटातच जिरत असली पाहिजे. दुसऱ्या काहींचा अंदाज असा होता की, कॅमेरूनस पर्वतांना वळसा घालून ही नदी पुढे गेली म्हणजे तिलाच काँगो हें नांव मिळालेले आहे. शेवटी काहीजणांचे म्हणणे असे की, पश्चिम समुद्राला मिळणाऱ्या सेनगल आणि गॅंबिया यांपैकी एकाचा नदीला ती मिळत असली पाहिजे. वर सांगितलेल्या आफ्रिकन असोसिएशनने या प्रश्नाचा निकाल लावावयाचे ठरविले.

लेड्यार्ड या नावाच्या एका अमेरिकन माणसाने हें काम आफ्रिकन असोसिएशनकडून पत्करले. हा माणूस पायपिटी करण्यांत मोठा पटाईत होता. संबंध सायबेरिया याने पायांखाली घातला होता ! लेड्यार्ड याने ठरविले की, प्रथम कायरो येथे जावे आणि तेथून एक उंटांचा तांडा बरोबर घेऊन नायगर नदीच्या शोधाला लागावे. तो कायरोला गेला आणि तांब्याची तयारीही झाली. परंतु इतक्यांत त्याला ताप येऊ लागला आणि तो तेथेच मरण पावला.

यानंतर ल्यूकाज नावाच्या एका इंग्रज माणसाने हें काम हाती घेतले. हा मोरोक्को देशांत पुष्कळ दिवस राहिला होता. त्रिपोलीतून तो सरळ खाली उतरला. पण साहाराच्या वाळवंटातून दक्षिणेकडे जाणे अशक्य आहे हें पाहून तो परत फिरला. यानंतर फ्रेडरिक हार्नेमान या नावाच्या एका जर्मनाने हें काम हाती घेतले. फ्रेंच लोकांनी इजिप्तवर स्वारी केली तेव्हा हा तेथे होता. त्याची संशोधनाची ईर्ष्या पाहून नेपोलियनने त्याला प्रोत्साहन दिले आणि एका कारवानाबरोबर तो दक्षिणेकडे निघाला. नाईल नदीच्या पश्चिमेकडील खडकाळ प्रदेश त्याने ओलांडला. फेझान

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

येथे आल्यावर त्याला कोणी सांगितले की, 'नायगर नदी नाईल नदीला जाऊन मिळते.' म्हणून दक्षिणेकडला रोख सोडून तो पुन्हा पूर्वेकडे वळला. पण पुढे या माणसाचे काय झाले हे कोणालाच कळले नाही. सतरा वर्षांनंतर एका प्रवाशाने सांगितले की 'हा जर्मन प्रवासी तापातापाने मरून गेल्याचे आपण पाहिले आहे.'

असोसिएशनने निकल्स नांवाच्या आणखी एका माणसाला या कामावर नेमले. पण तोही या कामी मरून गेला. याच्या पुढचा बळी म्हणजे मेजर हूटन हा होय. १७९१ त तो नायगर नदीकडे निघाला. पण वाटेत मूर लोकांनी त्याला लुबाडले आणि अन्नान्न दशा होऊन एका वैराणात तो मरून गेला. शेवटी या कामासाठी मंगोपार्क या नांवाचा एक स्कॉटिश माणूस पुढे आला.

आफ्रिकन असोसिएशनची संशोधक पाहिजेत म्हणून जाहिरात होती. घाडसी प्रवृत्तीच्या मंगोपार्कला हा उद्योग हाती घ्यावामा वाटला; आणि अर्ज घेऊन तो असोसिएशनकडे गेला. त्याची ती उंच काठी, भक्कम प्रकृति आणि वळकट बांधा ही पाहून असोसिएशनच्या सभासदांनी त्याची नेमणूक करून टाकली. वयानेही तो अवघा २४ वर्षांचा होता. तारुण्याने मुसमुसलेला हा माणूस कसल्याही संकटाला जुमानणार नाही असे असोसिएशनला वाटले असल्यास नवल नाही. बांधाबांध करून १७९५ मे २२ ला मंगोपार्क पोर्टस्माऊथमधून निघाला आणि एक महिन्यांतच आफ्रिकेच्या पश्चिम किनाऱ्यावर अटलांटिक महासागराला मिळणाऱ्या गॅब्रिया नदीच्या मुखांत येऊन पोहोचला.

पश्चिम आफ्रिकेचा एकादा मोठा नकाशा वाचकांनी आपल्या हाताशी घ्यावा, म्हणजे त्यांना दिसून येईल की, मध्य आफ्रिका संपल्यावर या खंडाचा किनारा सरळ अटलांटिक महासागरांत शिरतो आणि बराच

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

दूरवर गेल्यावर तो उत्तरेकडे वळतो. आफ्रिकेला हें जें एक मोठें पोंक आलेलें आहे यांतच मंगोपार्कच्या पराक्रमाचे सगळे स्थलविशेष वाचकांना सांपडतील. या पोंकाच्या दक्षिणेकडील किनाऱ्यापासून थोडेसे मैल वर गेलें म्हणजे एक मोठा डोंगराळ प्रदेश आहे. यांतूनच अनेक लहान मोठ्या नद्या उगम पावतात. याच्या उत्तरेकडील उतरणीवरून गॅब्रिया आणि सेनेगॉल या उगम पावलेल्या नद्या पश्चिमेकडे वहात जाऊन अटलांटिक महासागराला मिळतात. तेथूनच निघालेली फालेमा नांवाची एक नदी सेनेगॉलला जाऊन मिळते. या नद्यांच्या उगमस्थानापासून थोडीशी उजव्या हाताला नायगर नदी उगम पावते आणि ती ईशाम्येकडे वहात जाऊन या पर्वताची उतरण पूर्ण संपली म्हणजे वाकण घेऊन दक्षिणेकडे उतरते. पुढें हजार आठशें मैल वहात जाऊन शेवटी ती वर सांगितलेल्या पोंकाच्या आग्नेय कोंपऱ्यांत अटलांटिकला येऊन मिळते. सेनेगॉल आणि गॅब्रिया या दोन नद्यांच्यामध्ये पिसानिया आणि मेदिना हीं गावें आहेत. पलीकडे उत्तरेस जारा, बेनून हीं गावें आहेत. तसेंच नायगर नदीच्या ईशाम्ये वाजूने वहाणाऱ्या प्रवाहावर सेगो, सिला आणि टिंबकट्टू हीं गावें असून ती दक्षिणेकडे उतरल्यावर बऱ्याच अंतरावर बुसा नांवाचें गांव आहे. हे सारे स्थलविशेष वाचकांनी नीट ध्यानांत ठेवावे.

मंगोपार्क हा गॅब्रिया नदीच्या मुखांत आला. नदीचें पात्र भलें रुंद व पाणी गाळानें भरलेलें होतें. दोन्ही तीरावरील झाडांच्या भयंकर मुळ्या पाण्यांत शिरलेल्या होत्या आणि तोंडें वासलेले नद्यश्च म्हणजे हिपोपोटॅमस् हेही मधून मधून दिसत होते. मोठमोठाल्या सुसरी नदीच्या काठाला ऊन खात बसलेल्या होत्या. असल्या या भयंकर नदींत मंगोपार्कची नाव शिरली.

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

नाव तीराला लावून त्याने आपले सामानसुमान खाली घेतले आणि धोड्यावर बसून तो पिसानियापर्यंत पुढे गेला. या ठिकाणी डॉ. लेडले या मिशनऱ्याने आपला मठ घातला होता. लेडलेने या पाहुण्याचे चांगले स्वागत केले आणि चार पांच महिने त्याला तेथे राहवून घेतले. आपण कशाला आलो आहो हें मंगोपार्कने त्याला सांगितले, तेव्हा तो त्याला म्हणाला, 'तुम्ही म्हणता त्या मुलुखांत सहजासहजी आणि एकट्या दुकट्याला जातां येण्यासारखे नाही. एकाद्या कारवानाबरोबरच तुम्हाला जावयास हवे.' बरेच दिवस वाट पाहिली तरी तिकडे जाणारे कारवान भेटतील असे दिसेना. शेवटी 'काय वाटेले तें होवो मी एकटाच जाणार' असे त्याने लेडलेला सांगितले. त्याचा निश्चय पाहतांच निघो जातीचा त्याचा नोकर जॉनसन आणि या नोकराचा मुलगा डेम्बा हे त्याच्याबरोबर जावयास निघाले. गुलामांचा धंदा करणारी काही मंडळीही निघाली. अशा रीतीने एकट्यानेच जाण्याचा मंगोवरचा प्रसंग टळला.

गंत्रिया आणि नायगर या नद्यांच्या मधल्या प्रदेशांत अनेक लहान मोठी राज्ये होती. यांना राज्ये हें नांव केवळ अलंकारानेच द्यावयास हवे. थोड्या थोड्या वस्तीची गांवे इतस्ततः पसरलेली होती. प्रत्येक वस्तीवर अंमल चालवणारा एकादा बलदंड नायक असे. जेवढी जमीन ज्याच्या ताब्यांत तेवढीचा तो राजा. असे अनेक राजे या प्रदेशांत राज्य करीत असत. खावे, प्यावे, मस्ती करावी, मारामान्या कराव्या, एक राजा जाऊन तेथे त्याला मारणारा दुसरा राजा यावा, यापलीकडे या लोकांची संस्कृति गेलेली नव्हती !

समुद्रकांठावर येऊन राहिलेल्या गोऱ्या लोकांची माहिती यांना थोडी थोडी झालेली असे. त्यांच्यापाशी तंबाखू असते, मणी असतात, कापडाचे तागे असतात; तर ते आपल्याला त्यांच्याकडून मिळावे अशी उत्सुकता

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

त्यांना असे, कोणी एकादा गोरा माणूस जर त्यांच्या हद्दीतून जाऊन लागला तर कर म्हणून ते या वस्तु त्यांच्याकडून वसूल करीत ! मंगोपार्की असले कर भरावयास फारसे सामानसुमानच नव्हते. पण होतें तेंच देत देत त्या गुलामांच्या धंदेवाल्यांच्या संगतीत मंगो नायगर नदीच्या खोऱ्याकडे निघाला.

वल्ली नांवाचें पहिलें राज्य लागलें. दुसरें दिवशीं बुगिल नांवाचें दुसरें राज्य लागलें. तिसरें दिवशीं मलिना नांवाचें एक मोठें शहर लागलें. तेथला जथि नांवाचा राजा म्हणाला, “ तुम्ही पुढें जावें हें बरें नव्हे. ” गांवांत उतरावें कोठें हेंही कळत नसे, येथून पुढें एक मोठें वैराण लागलें. दोन दिवस पायपिटी केल्यावर ते बन्दो गांवाला पोहोचले. तेथें रानटी हत्ती चीत्कार करीत फिरत असत आणि गवे फूत्कार करीत प्रवाशी लोकांकडे टक्कारून पहात असत, परंतु मंगोही मोठा गमतीदार माणूस होता. तो या गांवच्या लोकांतच जाऊन मिसळला; त्यांच्या कुस्त्यांच्या फडांत जाऊन बसला; त्यांचें डफ तुणतुणें ऐकायला गेला. त्याचा तो सुवर्ण देह पाहून त्या रानटी वायका त्याच्या भोंवतीं गोळा झाल्या आणि त्यांनीं त्याच्या कोटाची चकचकीत बटणें कापून घेतलीं.

पुढें नऊ दिवसपर्यंत दऱ्याखोऱ्यांतून जातां जातां तो फत्तेकोंडा या गांवांत येऊन पोहोचला. तेथें एका गुलाम व्यापाऱ्यानें त्याला उतरावयास जागा दिली. गांवच्या राजानें एका झाडाखालीच त्याचें स्वागत केलें आणि मग राजवाड्यांत भेटिला बोलावले. अनेक चोरदरवाज्यांतून आंत जातां जातां मधल्या दालनांत राजेसाहेब एका चटईवर बसलेले दिसले. मंगोच्या निळ्या कोटाच्या बटणांकडे राजेसाहेब पुन्हां पुन्हां पाहूं लागले. त्याच्या हातांतील छत्री पाहून तर ते त्रिलकूल खूप होऊन गेले. शेवटीं राजवाड्यांतून बाहेर पडतांना तो कोट आणि ती

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

छत्री त्याला तेथेच ठेवावी लागली. पण मोबदला म्हणून राजेसाहेबांनी त्याला थोडी सोनमाती दिली; आणि पुढल्या प्रवासाला परवानाही दिला. निरोप देतांना राजाच्या राण्या त्याच्याभोवती जमा झाल्या. त्यांनी त्याच्या त्या शुभ्र अंगाला हात लावून पाहिला आणि मोठे नवल केले. त्याचे ते उंच चोंचदार नाक पाहून तर त्या आपल्या ठिकाणी थिजूनच गेल्या.

फत्तेकॉड्याहून निघून तो कजागा नांवाच्या पुढल्या गांवाला जाऊन पोहोचला. आता 'कर' भरावयास त्याच्यापार्शी फारच थोडे सामान शिल्लक राहिले होते. शिवाय त्याच्या बरोबरच्या लोकांना गांवांतल्या चोरट्या प्रजेचा फारच उपद्रव होऊं लागला. म्हणून त्यांचा डोळा चुकवण्यासाठी ही मंडळी रात्रीचीच हिंडू लागली. सेराबुली या नांवाचे अगदी काळेकुळीत निम्रो इकडील रहिवासी होते. खिस्ती लोकांना मारावे येवढाच धर्म त्यांना माहीत झालेला होता. एके दिवशी मंगोपार्कची बंदूक हिसकावून घेण्यासाठी राजाचे लोक धावत आले. कर न.देतां तुम्ही आमच्या राज्यांत शिरला असा आरोप ठेवून या सर्वांना बांधून घेऊन सेनेगॉल नदीवरील माना गांवाला त्यांना नेण्यांत आले. शेवटी या मूर्ख लोकांच्या तावडींतून सुटावयाचा मार्ग म्हणजे पळून जाणे येवढाच आहे असे मंगोने टरविले. रात्र पडली आणि सगळीकडे सामसूम झाल्यावर मंगोपार्क आणि त्याचे लोक चोरपावलांनी त्या गांवातून जे बाहेर पडले ते सेनेगॉल नदी ओलांडून जाईपर्यंत थांबलेच नाहीत.

अर्थात् मंगोपार्क हा नायगर नदीच्या रोखानेच चाललेला होता. पण अजून ती पुष्कळच दूर होती. वाटेत कासोन गांव लागले. आणि त्याला या रानटी राजांची एकमेकांत झटापट सुरू होणार आहे अशी वर्दी लागली. परंतु या गर्दीतून हे लोक कसेबसे बाहेर पडले आणि

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

केम्पू गांवाला आले. तेथे निग्रो लोकांचा त्याच्या भोंवतीं गराडा पडला. लवकरच राजेसाहेबांचें बोलावणें आलें. एका मातीच्या कट्ट्यावर वाघाचें कातडें टाकून राजेसाहेब बसलेले होते. एका बाजूला त्यांचे हत्यारबंद शिपाई आणि दुसऱ्या बाजूला राण्या आणि राजपुत्र असा थाट होता. त्यांनीं मंगोला सांगितलें कीं, पुढें गेलांत तर लुटारू मूर लोकांचें राज्य आहे आणि याच राज्यांत हूटन नांवाच्या तुमच्यासारख्याच एका प्रवाशाला दगा झालेला होता. इतक्यांत लढाईची गडबड सुरू झाली आणि मंगो लुडामारला निघून गेला. येथें हूटनच्या वधाची जागा त्यांनीं पाहिली.

पुढें जारा गांवाला गेल्यावर नायगर नदीला जाण्याचा परवाना त्यांनें तेथल्या राजाजवळ मागितला. परवाना मिळत नाहीं असें पाहून हे लोब रात्रीच्या वेळीं तेथून निसटले आणि पुढल्या राज्यांत गेले. पण तेथील राजाच्या सेवकांनीं त्यांना जबरदस्तीनें राजाकडे नेलें. तेथें त्याला कळलें कीं, खिस्ती माणूस कसा दिसतो हें राजाच्या फतिमा पट्टराणीला बघा. वयाचें होतें म्हणून ही जबरदस्ती झाली आहे ! राजेसाहेबांनीं या सर्वांना कैदेंत टाकलें. फतिमा राणीचें दर्शनही लवकरच झालें. एवढी ढमाली वाई मंगोनें पूर्वी कधीं पाहिली नव्हती. त्याच्याकडे पाहिल्यावर राणीला थोडी करुणा आली. इतक्यांत राज्यांत बंडाळी उठली आणि ती संधि साधून मंगो आणि त्याचे लोक येथून निसटले.

आतां मंगो जवळ जवळ खंक बनला होता. गांवच्या लोकांनीं दिलें तर खावें आणि पुढें जावें असें सुरू झालें. येथून पुढें जातां जातां, गुलामांचा धंदा करणाऱ्यांच्या दुसऱ्या एका तांड्यांत तो शिरला आणि थोड्याच दिवसांत तो नायगर नदीच्या कांठावर जाऊन उभा राहिला. आतांपर्यंत त्याचे अतोनात हाल झालेले होते. त्याच्याजवळ दृढामही उरलेला नव्हता.

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

तरी पण नायगर नदी नुसती दिसली असली तरी तिचे थोडेसे तरी संशोधन केल्याशिवाय परत जाणे हे त्याला बरे वाटेना. बांबाराच्या राजाने त्याला खर्चासाठी ५००० कवड्या दिल्या. नदीच्या कांठाने मंगोपार्क पुढे निघाला. तो सानसान दिंग येथे जाऊन पोहोचला. जावे तेथे मूर लोकांचा मोठा जाच त्याला सहन करावा लागला. पण अशा स्थितीतही तो तसाच पुढे चालला. वाटेत एकदा त्याच्यापुढे एक जिराफ एका-एकी येऊन उभा राहिला आणि थोडे पुढे जाऊन पाहतो तो आपल्या पुढल्या दोन पायांवर मुस्कट टेकून एक भला दांडगा लालभडक सिंह पसरलेला त्यांना दिसला. मंगो आणि त्याचा वाटाळ्या मुद्दामच समोर बघत चालू लागले. सिंहानेही काही हालचाल केली नाही. अशा प्रकारे, थोडेसे अंतर पुढे गेल्यावर मंगोला दिसून आले की, पुढे जाण्यात आता काही मतलब नाही. पावसाळा डोक्यावर आला. तो अंगाने बळकट खरा; पण आता तो अगदी थकून गेला होता. कारण महिनोन् महिने त्याला कदानावर रहावे लागले होते आणि रात्रीच्या वेळी चावणाऱ्या मच्छरांनी त्याच्या अंगाची चाळण केली होती. आपण असेच पुढे गेलो तर कोठे तरी नाहीसे होऊं आणि झालेले संशोधनहि युरोपांत कोणाला कळावयाचे नाही असा विचार करून, सिला गांवाहून-म्हणजे टिंबकटूला तो अजून पोचला नव्हता तरी-तो परत वळला.

परतीच्या वाटेतही त्याचे आतोनात हाल झाले. चोरांनी त्याला कित्येक ठिकाणी बेदम मारले. मांडीखालची तट्टे ठिकठिकाणी मरून गेली आणि सारा प्रवास त्याला पार्या करावा लागला. कोठे ओंजळभर कोरडे अन्न मिळाले तर ते खावे असा प्रकार सुरू झाला. शेवटी कामालिया येथे तो कसा तरी धडपडत येऊन पोहोचला. तेथे कारफा नांवाच्या एका जुन्या ओळखीच्या व्यापाऱ्याने त्याची चांगली वास्तपुस्त केली; त्याला भरपूर खाऊं पिऊं

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

घातलें; आणि तो चांगला ताजा तवाना झाल्यावर त्याला मार्गाला लावलें.

मंगोच्या मित्रांची कल्पना झाली होती की, हा कोठें तरी मेलेला असावा; कारण या मुळखांत गेलेला कोणताही युरोपियन माणूस आतां-पर्यंत परत आलेला नव्हता. शेवटी त्याचा शोध करावा म्हणून मार्गें उल्लेखिलेला पाद्री डॉ. लेडले हळूहळू त्या बाजूला चालू लागला, तो १७९७ त जून महिन्याच्या एके दिवशी त्याला समोरून एक उंच, रोडका, रापलेला युरोपियन माणूस येतांना दिसला. त्याची दाढी वाढलेली होती. त्याला कावीळ झाली होती. लंड्लेनें ओळखिलें कीं हाच तो आपला मंगोपार्क.

इंग्लंडला परत आल्यावर मंगोपार्कनें विश्रान्ति घेतली आणि आपल्या प्रवासाचें एक मोठें सुरस वर्णन त्यानें लिहून काढलें. एका तरुण स्त्रीची मर्जी त्याच्यावर लवकरच बसली. त्याचें लग्न झालें; आणि लहानपणीं ज्या वैद्यकाचा त्यानें अभ्यास केला होता त्या वैद्यकाचा धंदा त्यानें सुरू केला.

पण 'पाक-भस्म-रस-गुटिका' यांत त्याला चैन पडेना. आफ्रिका खंड आणि नायगर नदी हीच त्याच्या डोळ्यांपुढें सारखी दिसत होती. सहा वर्षे गेली आणि ब्रिटिश सरकारनें नायगर नदीच्या शोधासाठीं नवी मोहीम काढावयाचें ठरविलें. अर्थातच या मोहिमेचें पुढारीपण मंगोपार्ककडे आलें. या वेळीं मंगो ३४ वर्षांचा झाला होता. या वेळचा त्याचा बरोबरचा सरंजाम चांगला पोक्त होता. त्याचा मेहुणा अंडरसन, इतर काहीं इंग्रज शिपाई आणि खलाशी, असे सारे मिळून ४३ लोक त्याच्या बरोबर होते.

हे लोक मोठ्या वेगानें निघाले. पावसाळा सुरू होण्याच्या आत नायगर नदीपार्शी पोहोचवें, आणि कांठाकांठानें जितके तिच्या मुखाकडे जाता येईल तितकें जावें, असा त्यांचा हेतु होता.

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

आता त्यांच्यापार्शी सामानसुमानाची आणि संरक्षण-साधनांची रेल-चेल होती. मंगोपार्कने या ४३ माणसांच्या कांहीं टोळ्या केल्या आणि प्रत्येक टोळीला वहातुकीसाठी कांहीं गाढवे दिलीं. सगळ्यांच्या पुढें स्कॉटच्या टोळीनें चालावें, मार्टिन यानें मधली टोळी घेऊन चालावें, व मंगो आणि अंडरसन यांनीं मागल्या टोळीबरोबर यावें असें ठरलें. टिकाऊ माल त्यांनीं बरोबर पुष्कळच घेतला होता आणि हा विकून बदलांत ठिकठिकाणीं हवें असलेलें सामान आपल्याला मिळवितां येईल असें त्यांना वाटत होतें. रात्रीच्या वेळीं निजावयास त्यांनीं तंबूही बरोबर घेतले होते.

वाटाड्याचें काम इझॅको नांवाच्या एका निग्रोकडे होतें. पण इतक्यांत त्याचें आणि एका गांवच्या लोकांचें कडाक्याचें भांडण झालें. इझॅको म्हणाला, “तुम्हीं माझा तट्टू चोरलेला आहे.” त्यांनीं त्याचा तट्टू तर लांबवलाच होता; पण यानें आपल्याला चोर म्हटलें म्हणून त्यांनीं त्याला दाबून मारलें. मंगोनें त्याची कशीबशी सुटका करून घेतली.

पुढें जातात तों मधमाशांचें मोहोळ उठलें आणि त्या चावल्यामुळें यांची पांच गाढवे मरून गेलीं. ८ जूनला वादळें उठलीं आणि वाळूचे कण अंगावर सपासप येऊं लागले. सरावर सरी येऊं लागल्या आणि या मुदुखांतला भयंकर पावसाळा आतां येऊन ठेपला हें त्याला कळून चुकलें. हा चमत्कारिक पाऊस या गोऱ्या लोकांना सहन होईना. बरोबरच्या सुताराला हगवण लागली आणि तो मेला. दुसऱ्या दिवसापासून सारेच लोक हळू-हळू हैराण होऊं लागले. तापानें ते इतके अशक्त झाले कीं, घोड्यावर चढून बसणें हें सुद्धां त्यांच्याच्यानें होईना. तापानें फणफणून ते सडकेच्या काठीं पडले आणि वातानें बरळूं लागले. अशा या लोकांवर भोंवतालच्या चोरट्यांनीं अचानक हल्ला केला. त्यांची चीजवस्तच त्यांनीं नेली असती तर त्यांना भले म्हटलें असतें! पण चीजवस्त लुबाडून या तुकडींतले निग्मे

• मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

लोक त्यांनी ठार मारून टाकले. उरलेले लोक रखडत पुढे चालू लागले तो डोंगराळ मुलूख लागला; आणि कळकाच्या मुलखांतून वाट काढणे कठीण होऊ लागले. त्यांनी कधी पाहिली नव्हती अशी क्रूर श्वापदे आरुवी येऊ लागली. एकीकडे पावसाचा सोसाटा चालू असलेला; आणि दुसरीकडे दर गांवच्या भांडकुदळ लोकांशी हुज्जत चाललेली—असा हा मंगोचा प्रवास चालू होता. काही काळाने मंगो स्वतः आजारी पडला आणि बरोबरची माणसे पटापट मरू लागल्यामुळे त्याला घसकाच बसला.

एका नदीतून पलीकडे जातांना इक्षकोच्या मांडीला एक सुसर चावली. प्रसंगावधान राखून इक्षकोने आपले बोट तिच्या एका डोळ्यांत खुपसले. त्याबरोबर ती सुसर थोडीशी मार्गे झाली, पण ती पुन्हा चवताळून आली. इक्षकोने तिच्या दोन्ही डोळ्यांत हाताची बोटें खुपसली. त्याबरोबर ती घाबरी होऊन मार्गे हटली, पण तिने इक्षकोच्या पायाचा लचका तोडला.

जुलै महिन्याच्या शेवटपर्यंत सारींच्या सारीं गाढवे मरून पडलीं. मग उरलेल्या माणसांनी सामानसुमानाचे बोजे आपल्या डोक्यांवर घेतले. असे सात आठ दिवस गेले तो एके ठिकाणी तीन भले दांडगे सिंह शेजारच्या झाडोन्यांतून अचानक उडी मारून त्यांच्यावर आले. मंगोने बंदूक सरसावली. यत्किंचित्ही न डगमगता तो त्या तिघांच्यावर धावून गेला आणि मधल्या सिंहावर त्याने गोळी झाडली. त्याचा नेम चुकला. पण झालेल्या बारांने ते सिंह इतके डचकले की, ताडकन उड्या मारून ते पलीकडच्या झाडोन्यांत निघून गेले.

आतांपर्यंत स्कॉट हा सगळ्यांच्या पुढे चालला होता. पण आता तापाने जर्जर झाल्यामुळे तो फार मार्गे राहिला आणि मंगोपार्क सगळ्यांच्या पुढे चालू लागला. ऑगस्टच्या १५ तारखेला तो उदार मनाचा व्यापारी

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

कारफा त्यांना पुन्हा भेटला. त्याच्या घरी मंगोनें तीन दिवस मुकाम केला. अशासाठी की, मागे राहिलेल्या स्कॉटनें येऊन पोहोचार्वे. तो आला, पण आता अंडरसन आजारी पडला आणि त्याचें लक्षण बरें दिसेना. आता मात्र मंगोच्या धैर्याची कसोटी लागण्याची वेळ आली. माणसें बहुतेक सारीं मेळीं होती. जवळचें सामानसुमान चट सारें नाहीसें झालें होतें.

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

हातीं घेतलेलें काम पुरें करण्याची हिंमत मात्र अजूनही त्याच्या त्या जर्जर झालेल्या शरीरांत शिल्क राहिली होती. आणखी एक दिवसाची वाटचाल झाली आणि दुसरे दिवशीं नायगर नदीचें तें गंभीर पात्र त्याच्या दृष्टीस पडलें !

कशी तरी जमवाजमव करून मंगोनें कॅमू नांवाच्या बोटी विकत घेतल्या आणि त्यांतून तो पुन्हां सेगो गांवाला परत गेला. तेथें मॅनसाँग यानें त्याला पुढच्या प्रवासाची तरतूद करून दिली, ते सारे उरलेले लोक सन्सन्दिंग येथें पोहोचले. नायगर नदीचें याच्या पुढचें पात्र मात्र कोणाच्याही ओळखीचें नव्हतें. त्यांनीं एक बळकट कॅमू तयार केली आणि आतां निघणार तो त्याला कळलें कीं वाटेंतच स्कॉट मरून गेला आहे. थोड्याशा दिवसांनीं मंगोचा मेहुणा अंडरसनही मरून गेला. तयार केलेली नांव निरुपयोगी ठरली. म्हणून दोन निरनिराळ्या नावांचे तुकडे एकत्र सांघून त्यांनीं तिला 'ज्योलिवा' म्हणजे महानदी असें नाव दिलें. पण ही नांव केवळ ४० फूट लांब असून ६ फूट रुंद होती.

आतां आपल्यापुढें काय वाढून ठेवलें आहे हें मंगोला दिसत होतें. म्हणून झालेल्या कामाचें इतिवृत्त लिहून ते त्यानें इझॅकोच्या हवार्ली केलें; आणि त्याला इंग्लंडला पाठवून दिलें. इतिवृत्ताच्या शेवटीं मंगोनें म्हटलें होतें कीं, "उद्यां परवां मी नायगर नदीच्या पात्रांतून पूर्वेच्या रोखानें निघणार आहे. माझें हें ठाम ठरलें आहे कीं, या नदीचें मुख तरी गांठावयाचें किंवा या कामांत मरून तरी जावयाचें. अजून माझ्या संगतींत जे माझे युरोपियन मित्र आहेत, ते जरी सारे मरून गेले आणि मी स्वतः अर्धमेला झालों, तरी मी पाऊल मार्गें घेणार नाहीं. नायगर नदीचें मुख मी हुडकून काढणारच; आणि तें साधलें नाहीं तर मी मेलों आहे असें समजा."

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

मंगोचें हें साहस कोलंबसाच्या साहसापेक्षा सुद्धा अधिक भयंकर होतें? असें अनेकांचें मत आहे. कोलंबसाजवळ परत फिरण्याचें साधन तरी उरलेलें होतें. पण मंगोनें मनांत आणलें असतें तरी त्याला नदीतून उर-फाटा प्रवास करतां आला नसता. आतां त्याला पुढें जाणेंच भाग होतें. या वेळीं त्याच्यापाशीं ८ माणसेंच शिल्क राहिलीं होती. नदीच्या पात्रांत ठिकठिकाणीं खडक आपलीं डोकीं वर करून बसले होते आणि नद्यश्चाचे-हिपोपोटमसचें-जवडे सर्वत्र दिसत होते. भरीत भर म्हणूनच आसपासचे भामटे मूर लोक त्यांना कांटावरून उपद्रव देत होते.

मंगोचें पुढें काय झालें हें कोणालाच कळेना. एक वर्ष गेलें. दोन वर्षे गेलीं. या संशोधकाच्या संबंधानें कसलीही वार्ता कार्नी येईना. इंग्लंडांतील लोक एकमेकांना सांगत कीं, मंगो जिवंत असला पाहिजे. तो हरहुन्नरी माणूस आहे. कोठल्या तरी रानटी राजाच्या दरबारांत तो अजूनही सांपडण्याचा संभव आहे.

१८१० सालीं इझॅको याची रवानगी तिकडे करण्यांत आली. हा इझॅको सेनेगाल नदीवरून निघाला. जातां जातां आमादी फातुमे या एका माणसाची आणि त्याची गांठ पडली. या फातुमेनें मंगोची करुणास्पद हकीकत इझॅकोला सांगितली. तो म्हणाला,

“शेवटीं शेवटीं त्यांच्या वाटाळ्याचें काम मीच करीत होतो. सन्सन्दिंग-हून ज्योलिवा निघाली तेव्हां तिच्यावर मी स्वतः, मंगोपार्क, मार्टिन, तीन शिपाई आणि तीन निग्रो इतकेजण होतो. आसपासचे लोक नावांत बसून आमच्यावर रोज चाल करून येत. पण आम्हीं तसेंच पुढें चाललों होतो. टिंबकू शहरा-वरून आम्हीं पुढें गेलों आणि नायगर नदीला जें एक प्रचंड वळण मिळालें आहे त्यातून आग्नेयेकडे वळलों. प्रथम प्रथम नदीचें पात्र अतिशय रुंद, झांत आणि गंभीर असें होतें. नारळीचीं बेटें पात्रांतच भेटत असत. होतां

मंगोपार्क व नायगर नदीचा शोध

होनां नदी निरुंद होऊं लागली आणि आमची ज्योलिवा नाव शंभर यार्ड रुंदीच्या एका चोळीत येऊन ठेपली. येवढें प्रचंड पाणी येवढ्याशा जागें-तून वाहू लागल्यामुळे त्याला विलक्षण वेग प्राप्त झालेला होता. यांतूनही आम्ही पुढें गेलों आणि मग लाल कुरंदी दगडाचे खडपे आम्हांला दिसू लागले, यांच्यावर मोठमोठाल्या झाडांच्या फांद्या पसरत आलेल्या होत्या. मध्यें मध्यें बेटें लागत आणि त्यांच्या शेजारून जातांना पाण्याला कढ आला आहे असें वाटे.

“ असें होतां होतां, टिंक्डूपासून १००० मैल आम्ही खालीं गेलों आणि शेवटीं बुसा नांवाची एक प्रचंड खडप्यांची खिंड आम्हांला लागली. आमची नाव येथें आली. आम्ही तेथें थोडें थांबलों आणि मी स्वतः शेजारच्या गांवांतून कांहीं खायला विकत घ्यावें म्हणून तिकडे गेलों. तों त्या लोकांनीं मला घरून ठेवलें आणि प्रत्यक्ष तुहंगांतच घातलें. माझी वाट पाहून पाहून मंगोनें आपली नाव त्या पाणखिंडींतून पुढें चालवली. इतक्यांत शेजारच्या कांहीं बदमाशांनीं ज्योलिवा नावेवर हल्ला केला. तिनें पुष्कळ वेळ लढत दिली. शेवटीं ती फुटली आणि मंगोसकट सारीं माणसें नायगरच्या पाण्यांत बुडून मेलीं.”

मंगोच्या मृत्यूची ही हकीकत कांहीं निराळ्या रूपानें इतरांनीं दिली आहे. पण तात्पर्यांथानें इझॅकोचे निवेदन प्रमाण म्हणून मानावयास कांहींच हरकत नाही.

वर्क व विल्स

पूर्व ऑस्ट्रेलियाचा शोध

या प्रकरणांत ऑस्ट्रेलियाच्या पूर्व भागांत झालेल्या संशोधनाची हकीकत सांगावयाची आहे. वाचकांनी सोबत जोडलेला छोटा नकाशा नीट पाहून ठेवावा.

इ.स. १८४४ त स्टर्ट आणि स्टुअर्ट या दोन प्रवाशांनी अडेलेडच्या उत्तरेकडे प्रवास करून पुष्कळच प्रदेशाची पाहणी केली. ती करतांना त्यांना उगहाचा ताप इतका झाला की, त्यांच्या डोक्यावरचे केस आणि बोटावरचीं नखे वाढेनाशीं झालीं. मेंढरांच्या अंगावरची लोंकरही वाढेना आणि लांकडाच्या पळ्या, काटवटी इत्यादि भेगाळून गेल्या. थंडी पडली म्हणजे पुन्हां ती दुसऱ्या टोंकाला जाई. तथापि या दोघां प्रवाशांनी संशोधनाचें फार महत्त्वाचें काम केलें.

यानंतर ईरी नांवाच्या प्रवाशानें ऑस्ट्रेलियाच्या थेट पश्चिमेच्या कांठावर जाऊन पोहोंचावयाचा चंग बांधला, पण वारेंत त्याला खायला मिळेनासें झालें. त्याच्या युरोपियन मित्राला तेथील रानटी लोकांनीं मारून टाकलें; आणि ६०० मैलांची वाटचाल करून हा स्वतःच परत कसा आला, याचेंच सर्वांना नवल वाटलें.

बर्क व विल्स

इ. स. १८४८ त लड् विग् लीशहार्ट या वनस्पति-शास्त्रज्ञाने हीच धमक धरली आणि क्वीन्सलँडमधून उत्तर ऑस्ट्रेलियाकडे तो निघाला. याच्याबरोबर दुसरे सातजण गेलेले होते आणि जवळ वहातुकीचीं साधनेंही बरीं होती. परंतु ही सर्व मंडळी त्या वैराण मुलुखांत कोठें बेपत्ता झालीं हैं अजूनही कोणाला कळलेलें नाहीं. यांच्या मागून ऑगस्टस ग्रेगरी हा उत्तर ऑस्ट्रेलियांत पूर्वे किनाऱ्यापासून पश्चिम किनाऱ्यापर्यंत गेला आणि तेथून परत तो पूर्वे किनाऱ्यावर आला. लीशहार्ट याला शोधून काढावें म्हणून त्यानें पुष्कळ पायपिटी केली. पण शेवटीं प्यायला पाणी मिळेना म्हणून कोठल्या तरी वाटेनें तो अडेलेड येथें येऊन पोहोचला.

दक्षिणेकडून थेट उत्तरेकडे जाण्याचा यत्न १८५८ सालीं एम् डू अल स्टुअर्ट यानें केला. त्यानें हरतऱ्हेच्या आपत्ति सोसल्या आणि या कार्मी यश मिळवल्यासारखेंच केलें. पण तें प्रत्यक्ष पदरांत पडण्याच्या आधींच त्याला परत फिरावें लागलें. शेवटीं ज्या बर्क व विल्स या लोकांनी या कामांत पूर्ण यश मिळवले, त्यांची हकीकत आतां द्यावयाची आहे.

दक्षिण समुद्राच्या कांठीं असलेल्या अडेलेड बंदराच्या सरळ उत्तरेला कूपर्स क्रीक या नांवाचें एक ठिकाण आहे येथील नदीला नेहमींच खाडवे पडलेले असत. येथून उत्तरेकडे निघावयाचें आणि सरळ पुढें जातां जातां कार्पेटारिया या आखाताला जाऊन पोहोंचावयाचें व तेथून व्हिक्टोरिया शहराला परत यावयाचें, असें या नव्या प्रवाशाचें ठरलेलें होतें.

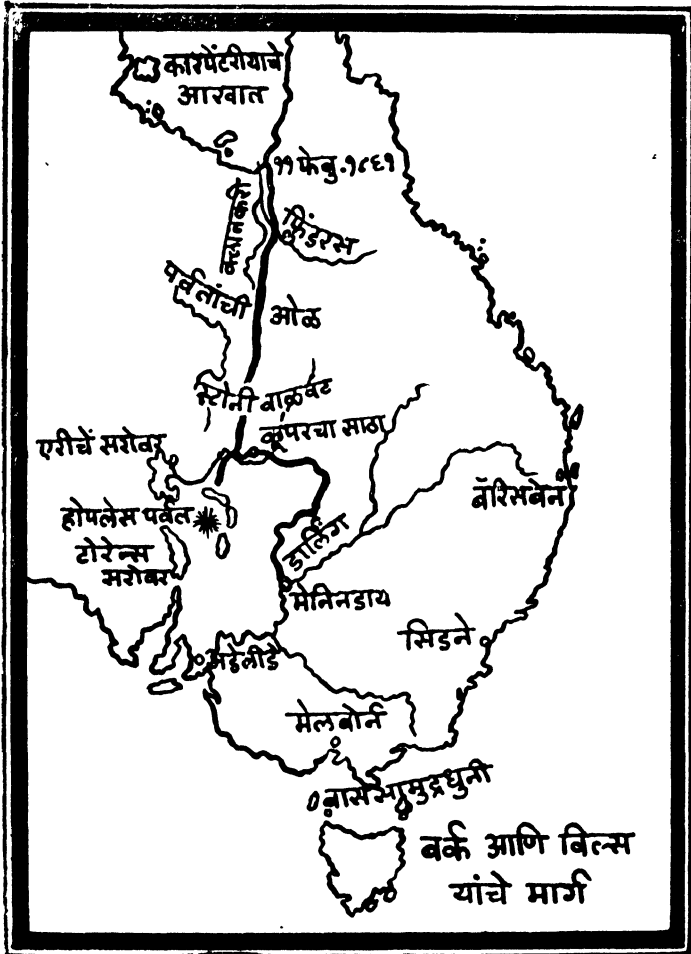
या भ्रमन्तांचा पुढारी रॉबर्ट बर्क नांवाचा एक नकाशे तयार करणारा माणूस होता. ग्रे आणि किंग असे सामानासुमानाची बांधाबांध करणारे दोन लोक त्यानें बरोबर घेतले होते. वहातुकीसाठीं उंट घेतलेले होते आणि एकाद्या वेळीं उंट दमले तर किंवा मारून टाकावे लागले तर काहीं तड्डेंही

बरोबर घेतली होती. मदतनीस म्हणून ब्राहे याच्या हाताखाली कांहीजण देऊन त्यांना बर्कने कूपर्स क्रीक येथे ठेवावयाचे ठरविले होते. १८६० ऑक्टोबर १९ ला डार्लिंग नदीच्या कांठी असलेल्या मेनेन्डी गावाहून ही मंडळी उत्तरेच्या रोखाने निघाली.

पहिल्यापहिल्याने त्यांना छान हिरवळीची मैदाने लागली; आणि मधून मधून पाण्याचे झरेही भेटले. नोव्हेंबर ११ ला ते कूपर्स क्रीक येथे गेले. तेथे त्यांनी ५ डिसेंबरपर्यंत तळ ठोकला. येथले मूळचे रहिवासी अगदी काळे, नागडे, भय वाटेसे कुरूप असे होते. शिवाय ते चोरटे होते हे निराळेंच. पण यांच्या तळाला खरा उपद्रव झाला तो उंदरांचा आणि घुशींचा झाला ! त्या प्रत्येक गोष्ट खाऊं लागल्या ! शेवटी तेथे राहणे नकोसे होऊन या लोकांनी आपला तळ तेथून हलवला. तो हलविण्यापूर्वी बर्कने उत्तरेची वाट पुढे कोठे दिसते का हे टेहेळण्यासाठी कांही लोकांना पुढे पाठविले. विल्स हा या कामासाठी ९० मैल पुढे गेला. पण त्याला कोठे पाण्याचा टिपूसही दिसला नाही. त्याचे उंट पळून गेले. शेवटी तो आणि त्याचा एक मदतनीस असे पायी परत आले.

बर्क आणि विल्स हे वायव्येच्या रोखाने निघाले आणि ब्राहे याला त्यांनी तेथल्याच एका टापूवर नवा तळ ठोकून कायमचे ठेवून दिले. हे पुढे जातात तों वाटेत दलदली लागू लागल्या. नवे वर्ष उगवले आणि त्यांना मोठा डोंगराळ प्रदेश लागला. या गोऱ्या लोकांना पाहून तद्देशीय लोक एकदमच विचकले. एका म्हाताऱ्या माणसाने आपला भाला मुईत रोवला आणि मूठभर माती घेऊन ती त्याने यांच्याकडे फेकली. याचा अर्थ असा की, या म्हाताऱ्याच्या मनात ' चले जाव ' म्हणावयाचे होते. त्याला चमकवण्यासाठी बर्कने पिस्तुलाचा एक बायबार काढला. त्याबरोबर तो म्हातारा माणूस पळत सुटला.

बर्क व विल्स

मकरवृत्त ओलांडून हे लोक सरळ पुढे गेले आणि एका वाळवंटांत शिरले. मधून मधून कोठे कोठे पाणी सांपडत असे. डोंगराळ प्रदेशातून जातांना उंट भारीच घाबरे होत आणि कुंथू लागत. जातां जातां ते कोर्पेन्टारिया आखाताच्या नजिक येऊन पोहोचले. फ्लिडर्स या नांवाच्या एका नदीच्या खोऱ्यांत ते उतरले. पण या नदीच्या दरडीत उंटांचे पाय भसाभस जाऊं लागले. एक उंट तर इतका खाली गेला की, शेवटी, त्याच्यावरचे सामान काढून घ्यावे लागले आणि काही केल्या तो जागचा निघेना म्हणून त्यांनी त्याला तेथेच सोडून दिले. मग जवळपास, एक टणक जागा पाहून दोघेजण त्या तळावर राहिले आणि एका तट्टावर आवश्यक ते सामान लादून घेऊन बर्क आणि विल्स हे पार्थीच समुद्रकांठाकडे गेले. पण हे तट्टे असेच कोठेसे चिखलांत रुतले. पुन्हा बाहेर यावे, पुन्हा रुतावे, असे कितीदां तरी झाले. या प्रवाशांचे पायही कमरेहतके चिखलाने लडवडून जात. असे करतां करतां शेवटी ते एकदाचे समुद्रकांठी जाऊन पोहोचले. ऑस्ट्रेलियाचे उत्तर टोंक त्यांनी गांठले.

आतां ही सर्व मंडळी पुन्हा दक्षिणेकडे परत जावयास निघाली. फेब्रुआरीच्या १५ तारखेला ही परतीची भ्रमन्ति चालू झाली, त्यांच्यापार्शी त्या वेळी ८२ शेर कणिक, १॥ शेर डुकराचे मांस, १८ शेर सुके मांस, ६ शेर विस्कटे, ६ शेर तांदूळ व ५ शेर साखर येवढेच काय ते होते व त्याच्यावर चार माणसांचा ९०० मैलांचा प्रवास व्हावयाचा होता. आतां-पर्यंत उन्हाळ्याचे दिवस असल्यामुळे तिकडल्या भुसभुशीत जमिनीवरून सुद्धा त्यांचा प्रवास साधारण बरा झाला.

पण आतां पावसाळा सुरू झाला आणि प्रचंड वादळे उठली. पावसाने जिऋडे तिकडे चिखल माजला आणि उंटांचे पाय त्यांत रुतू लागले. पुढे पाऊल टाकण्याची सोय नाही असे झाले. जवळचे अन्न

बर्क व विल्स

निःसत्व हात चालले होते आणि तेही तोटके असे. शिकार करावी तर सगळ्या रानांत कोठे कांहींसुद्धां दिसेना. एकदा एक मोठा काळा भुजंग मात्र त्यांनी मारला आणि खाल्ला. कांहीं वेळपर्यंत बर्क आणि ब्रे या दोघांना घेरी आल्यासारखे झाले.

मार्चच्या ११ तारखेला त्यांना वाटू लागले की, आतां जरा बरे दिवस येतील; पण एकदोन दिवसांतच पावसाचा धुमधडाका सुरू झाला आणि जीव बचावण्यासाठी ही मंडळी एका डोंगर-कपारीच्या आश्रयाला गेली. अन्नाच्या तुटवड्यामुळे या प्रवाशांच्या शक्ति क्षीण होऊं लागल्या होत्या आणि त्यांतच या चिकट आणि दलदलीच्या प्रदेशांतून वाटचाल करावयाची असल्यामुळे ते अगदी रकमेला आले. ओझे कमी व्हावे म्हणून, तीस शेर अन्न त्यांनी वाटेतच टाकून दिले. २१ तारखेला तर पावसाच्या मान्यामुळे, त्यांना एक पाऊल उचलता येईना. असें ठरले होते की, तीन महिन्यांच्या अवधीत त्यांनी ब्राहे राहिला होता त्या तळावर परत यावयाचें. हे तीन महिने केव्हांच संपून गेले होते आणि अजून ५०० मैलांची वाटचाल शिल्लक राहिली होती. जवळचें अन्न घटत चालले होते. त्यांतच ब्रे याला चोरून खाण्याची बुद्धी झाली. त्यामुळे उरलेल्यांना अन्न कमी पडू लागले. रागारागानें त्या तिघांनीं ब्रे याला चाबकाखालीं शोडपून काढले.

हवामान थोडे बदलले आणि वादले उठत होती, तरी त्यांना थोडी वाटचाल करतां येऊं लागली. अन्न हवें म्हणून त्यांनी एक उंट मारला आणि पुढें दहा बारा दिवसांनीं तें तट्टूही त्यांनी मारून खाल्ले. ब्रे यानें चोरून खाल्ले होते हें खरें; पण तेवढ्यानेंही त्याचें भागलें नाहीं ! तो हळुहळू क्षीण होऊं लागला. एप्रिल १७ ला अंगावरून वारें गेल्यासारखें होऊन तो धाडकन् खाली पडला आणि मरून गेला. शेवटीं ११ तारखेला ते

ब्राहेच्या तळावर येऊन पोहोचले. पण तेथे पाहतात तों सारा शुक्रशुक्राट दिसला ! त्या दिवशीच सकाळीं या लोकांची वाट पाहून कंटाळून जाऊन, तळ हलवून, ब्राहे दक्षिणेकडे निघून गेला होता. पण जातांना, त्यानें त्या तळावर २५ शेर कणिक, २५ शेर ओट धान्याचें पीठ, १५ शेर साखर आणि १८ शेर तांदूळ इतकें सामान एका मोठ्या झाडाच्या बुंध्याजवळ पुरून ठेवले होते आणि झाडाच्या सालीत 'खणून पहा' अशीं अक्षरें कोरलीं होती.

तळावर कोणीच नाहीं हें पाहून या श्रमलेल्या लोकांची अत्यंत निराशा झाली. पण त्याला ब्राहेचा तरी काय इलाज होता ? ठरले होते त्याप्रमाणें पाहतां महिनाभर याच्या आधींच तो येथून गेला असता तरी चालले असतें. पण बर्क आणि त्याचे मित्र आज येतील उद्यां येतील या आशेनें तो तेथे महिनाभर बसून राहिल्या होता. शेवटीं यांचें काहीं बरें-वाईट झालें असें समजून वरिष्ठांच्या आज्ञेप्रमाणें तो विह्वटोरियाकडे जावयास निघाला. त्यांच्यापाशीं सहा उंट आणि बारा घोडे होते. त्यांना नित्य वैरण कोटून आणावी हा एक त्यांच्यापुढें प्रश्नच होता. शिवाय घुशींचा उपद्रवही इतका होऊं लागला कीं, घान्याच्या गोण्या झाडाला लोंबत लावणें त्याला प्राप्त झालें ! रोज चाळीस घुशी मारल्या, तरी त्या आवरेनात. मार्च महिना संपत आला आणि पाऊस पडूं लागेल असें त्याला वाटूं लागलें. तत्रस्थ लोकांनीं त्याला सांगितलें कीं, पाऊस पडला कीं नदीचें खोरें जलमय होऊन जाईल; आणि तुमचा सारा तळ पाण्या-बरोबर वाहून जाईल. त्याच्या जवळच्या माणसांत स्कव्हींचा रोग सुरू झाला; आणि त्यालाही कणकण येऊं लागली. बर्क आणि त्याचे मित्र उत्तरेच्या बाजूनें येतात कां पहावें म्हणून हे दूरवर जाऊन टेहेळणी करून आले; परंतु, त्यांचा मागमूसही दिसेना. शेवटीं वर सांगितल्याप्रमाणें

बर्क व विल्स

घाम्य पुरून ठेवून ब्राहे तळ उपटून दक्षिणेकडे निघाला. तो सकाळीं निघाला आणि दुपारच्या वेळीं हे थकलेले प्रवासी तेथें येऊन पोहोचले.

बर्क, विल्स आणि किंग हे तिघे कसे तरी कोलमडत तळांवर येऊन पोहोचले. त्यांच्यापार्शी आतां सुमारे अच्छेर सुकें मांस शिल्क राहिलें होतें. आतां ब्राहेच्या मागावर जावें काय असें त्यांनं मित्रांना विचारलें. तेव्हां ते म्हणाले, “मुळीच नको.” पुरलेलें अन्न त्यांनीं उकरून काढलें आणि त्यांच्या हातांपायांत जरा जोर आला. अजून त्यांच्यापार्शी दोन उंट होते; आतां अडेलेडकडे जावें म्हणून ते एका आडवाटेनें निघाले. पण दिवसाच्या काठीं पांच मैलांपेक्षां जास्त प्रवास त्यांच्यानें होईना. वाटेंत कांहीं रानटी लोक भेटले. त्यांना काढ्याची पेटी आणि इतर कांहीं चिजा दिल्यावर त्यांनीं थोडी मासोळी आणून दिली. पुढें जातां जातां २८ एप्रिलला त्यांतला एक उंट चिखलांत रुतला. तो बाहेर निघेना. शेवटीं त्यांनीं तो कापून टाकला आणि त्याचें मांस वाळवून बरोबर घेतलें. आतां राजा नांवाचा एकच उंट राहिला होता. त्याच्यावर त्यांनीं बहुतेक सामान लादलें. आणि हातांत लहान सहान बोचकीं घेऊन, हे तिघेजण पुढें निघाले. थोड्याच वेळानें राजाही खंगल्यामुळें खालीं बसला आणि त्याच्या पाठीवरचें सामान तेथेंच काढून टाकावें लागलें. सामान काढल्यावर राजा उठून उभा राहिला; पण पाणी कोठें दिसेना. शेवटीं कूपर्सक्रीकडे—उत्तरेकडे हे सारे परत वळले. राजा लटपटूं लागलेला, अन्न संपत चालेलें आणि कपड्यांच्या चिंध्या झालेल्या. अशा स्थितींत हे कसेबसे चालत राहिले. इतक्यांत राजा भुईवर कोसळला. शेवटीं त्यांनीं त्याला गोळी घातली आणि त्याचें कांहीं मांस बरोबर घेतलें. आतां मात्र त्यांना कसलाही आश्रय उरला नाहीं. थोडेसे रानटी लोक भेटले. त्यांना यांची फार दया आली; आणि त्यांनीं यांना दोन चांगल्या पोसलेल्या घुशी दिल्या. जातां जातां शेवटीं

२० तारखेला विल्स सगळ्यांच्या पुढे गेला आणि ब्राहेच्या त्या शून्य तळावर जाऊन पोहोचला. तत्रस्थ लोक सांगू लागले की, 'तुम्ही येथे राहू नका.' शेवटी या तिघांना कांहीं बी सांपडले. ते त्यांनी कुटले आणि तेवढ्या-वर कांहीं दिवस कसाबसा गुजारा केला. आता त्यांना कळून चुकले की, आपला निभाव फार झाले तर पंधरा दिवस लागेल. डायरी लिहिण्याचे काम मात्र त्यांनी चालू ठेवले.

आता थंडी पडू लागली आणि अंगावरच्या चिंध्यांनी तिचे निवारण होईना. जवळ एक हलकासा तंबू उरला होता. त्यालाही एके दिवशी आग लागली. काय करावे हे त्यांच्या ध्यानात येईना. शेवटी विल्स हा जागेवर राहिला आणि 'कोठे तरी येथल्या रहिवाशांना गांठा आणि कांहीं मिळाले तर खा' असे त्याने त्या दोघांना सांगितले. त्याला सोडून जाणे बर्क आणि किंग यांच्या जिवावर आले. पण विल्स निक्षून बोलला, "माझे काय होईल ते होवो. माझे हे घड्याळ आणि मी देतो हे पत्र तुम्ही माझ्या बापाला द्या." बर्क आणि किंग हे आश्रयासाठी पुढे निघाले. बर्कचे पाय लटपटू लागले. दुसरे दिवशी ते दोन मैल गेले आणि बर्क एकाएकी खाली पडला. किंगने खाकेंत हात घालून तो उठतो का पाहिले, पण त्याला ग्लानी आली. इतक्यांत एक कावळा दिसला. तो त्याने मारला आणि काटक्याकुटक्यांवर भाजून त्यांनी तो खाल्ला. जेवण झाल्यावर बर्क म्हणाला, "माझ्या मित्रा, मी आता चार घटकांचाच ओवती आहे. मी मरू लागलो म्हणजे एवढे कर. तू माझे पिस्तूल उजव्या हातांत ठेव आणि मेल्यावर माझ्या अंगावर माती वितरी लोटू नको. मी असेन तसाच मला ठेव." दुसरे दिवशी सकाळी बर्कची दांतखीळ वसली आणि आठ वाजता त्याने प्राण सोडला.

बर्क व विल्स

आता किंग एकटाच उरला ! काय करावें आणि कोठें जावें हें त्याला कळेना. इकडे तिकडे भटकतां भटकतां तेथल्या रानटी लोकांचा एक धाग्याचा सांठा त्याला सांपडला आणि एक मेलेला कावळा त्याला सापडला. थोडा ताजातवाना झाल्यावर त्याला वाटलें कीं विल्सकडे परत जावें. वाटेनें त्यानें तीन कावळे मारले, पण विल्सकडे जाऊन पाहतो तों तो बापडा मरून पडलेला होता. त्यानें विल्सचें दफन केलें. आतां मात्र किंग हा अगदीं पोरका झाला.

शेवटीं त्या रानटी लोकांना हुडकून काढावयाचें आणि त्यांच्या संगतीत दिवस फंढायचे असें त्यानें ठरविले. हिंडता हिंडता हे लोक त्याला भेटले. त्यांनीं त्याला खाऊं घातलें. दिवसाच्या कांठीं एकादा मासा, एकादें पाखरूं ते त्याला देत. त्यांनीं त्याला कसें बसें जगवून धरलें. किंगला वाटत होतें कीं, केव्हांना केव्हां आपल्या शोघासाठीं कोणी तरी येईल. सप्टेंबर १५ ला ही त्याची आशा सफळ झाली.

होविट हा आपल्या कांहीं मित्रांना बरोबर घेऊन या प्रवाशांच्या शोधार्थ निघाला होता. तो तेथें येऊन पोहोंचला. त्याला पाहतांच किंगला अतिशय हर्ष झाला. होविटपार्शीं पुष्कळ अन्न होतें. खाऊन पिऊन तो चांगला ताजातवाना झाला आणि होविटबरोबर अडेलेडकडे परत आला. एकजण सोडून बाकीचे सारे प्रवासी मरून गेले होते, पण ऑस्ट्रेलियाच्या दक्षिण किनाऱ्यापासून तो उत्तरेकडील कार्पेंटारिया आखातापर्यंतचा हजारों मैलांचा सारा प्रदेश या प्रवाशांच्या डोळ्यांखालून गेला होता; आणि त्याचें सुरस वर्णनही त्यांनीं आपल्या डायरीत केलें होतें.

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

१६६५ मध्ये डच व्यापाऱ्यांनी कोला येथे एक वसाहत स्थापन केली. पुढे १३ वर्षांनी त्यांच्या खलाशांना द्विना नदीच्या मुखात आपली जहाजे नांगरता आली. कोला हे एक लहानसे द्वीपकल्प फिनलंडच्या उत्तरेला असून त्याच्या दक्षिणेला व पूर्वेला श्वेत समुद्र आहे. द्विना नदी ही युरोपातील मध्य रशियातून उगम पावून श्वेत समुद्रातील एका आखातास जाऊन मिळते. इतक्या वर्षापूर्वी डच जहाजे या नदीच्या आर्कॅजल मुखापर्यंत गेली हेही विशेषच आहे. नॉर्वे, स्वीडन आणि फिनलंड यांच्या सर्व किनाऱ्यांना वळसा घालून दक्षिणेकडे उतरणे हे तेव्हाच्या दिवसांत पुढां मोठे अवघडच काम होते. द्विना नदीच्या मुखाजवळ या डच व्यापाऱ्यांनी आपली एक वसाहत स्थापन केली आणि या ठिकाणीच पुढे आर्कॅजल नांवाचे शहर व बंदर प्रस्थापित झाले. हा सर्व उद्योग ऑलिव्हर ब्रूनेल या नावाच्याने केला; आणि म्हणून श्वेत समुद्रात डच व्यापाराचा प्रवेश करून देणारा पहिला खलाशी म्हणून त्याला इतिहासात मोठा मान आहे. येथून तो पुढे पायवाटेने पण समुद्राच्या कांठाकांठाने सायबेरियाच्या किनाऱ्यापर्यंत गेला आणि आशिया खंडात शिरून ओब्र नदीच्या तीरापर्यंत आला. आशिया व युरोप यांच्यामध्ये जो उरल पर्वत आहे

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

त्याच्या पूर्वेच्या बाजूस ही ओब नदी वहात असून ती उत्तरेकडील समुद्राला ओब आखातापाशी मिळते. प्रवास करतां करतां, नोव्हाझेम्ला बेटांतील कोस्टीनशार या ठिकाणालाही तो जाऊन आला. या प्रदेशांत हिंडत असतांनाच, इकडच्या बाजूने चीन देशाला जातां येईल अशी कल्पना त्यानें बांधली आणि १५८२ मध्यें आपले जहाज त्यानें आर्कटिक् समुद्रांत हांकारले. ऑलिव्हर ब्रूनेल याला या कामांत यश मिळालें नाहीं. त्यानें या समुद्रांत जाण्याचें धाडस केले हें खरें, परंतु युगर सामुद्रधुनींतून कारा समुद्रांत उतरण्याचा त्याचा प्रयत्न चालू असतां पेचोरा उपसागरांत त्याचें जहाज कोठें तरी आपटून फुटलें. पण ब्रूनेल याला अपयश आलें तरी आर्कटिक् समुद्रांतील संशोधनाची वाट स्वकीयांना दाखवून देणारा हा पहिला डच खलाशी होय.

उत्तरेच्या बाजूनें चीन व हिंदुस्थान इकडे एकादी वाट शोधून काढणें आतां हॉलंडला अगत्याचें झालें होतें; कारण युरोपच्या दक्षिणेकडील वाटांचा मक्ता स्पेन व पोर्तुगाल येथील लोकांनीं आपल्या हातीं ठेवला होता. ब्रूनेलच्या प्रयत्नामुळे उत्तरेकडून वाट काढतां येणें शक्य आहे, असें डच व्यापाऱ्यांना दिसू लागलें. १५८४ नंतर या राष्ट्राचा दक्षिणेकडील व्यापार अगदींच बंद पडला. दहा वर्षांची कुचंबणा संपल्यानंतर १५९४ त अॅमस्टरडॅम् येथील पीटर ब्लॅन्सअस या भूगोलवेद्यानें उत्तरेकडील समुद्रांत चार जहाजे पाठवलीं. यांपैकीं दोन विल्यम वारेंट्स याच्या हातीं होती. पूर्वेकडे जातां जातां जुलै ४ च्या सुमाराला तो नोव्हाझेम्ला बेटाला लागला आणि एक महिनाभर तिकडच्या बाजूला फिरून त्यानें त्या बेटाचा सर्व पश्चिम किनारा शोधून पाहिला. पुढें ऑरेन्ज बेटाचा शोध लावून तो परत फिरला. उरलेलीं दोन जहाजे कॉर्नेलियस ने याच्या हाताखालीं होती. त्यानें युगर सामुद्रधुनीचा शोध लावला

आणि तिच्यांतून तीं जहाजे कारा समुद्रांत शिरलीं. तेथून पुढें याल्मल द्रीपकल्पाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर हीं जहाजे गेलीं. तेथें कॉर्नेलियस ने याला वाटलें कीं हाच चीन आणि जपान यांचा मार्ग असावा. इतका शोध करून तो परत फिरला. उत्तर-यूरोप व ध्रुवप्रदेश यांचा नकाशा वाचकांनीं नीट पहावा.

१५९५ त बॅरेन्ट्स आणि ने या दोघांनीं सात जहाजे बरोबर घेतलीं आणि युगर सामुद्रधुनींतून कारा समुद्रांत शिरण्याचें साहस करून पाहिलें. पण पुन्हां पुन्हां प्रयत्न करूनही प्रतिकूल परिस्थितीमुळें त्यांना या कामांत यश मिळाले नाहीं. १५९६ त हिमशर्क आणि रिप् यांच्या हाताखालीं दोन जहाजे याच कामासाठीं निघालीं. बॅरेन्ट्स याची संशोधनाची ईर्ष्या अजून लोपलेली नव्हती. म्हणून हिमशर्क यांच्या हाताखालीं टेहेळ्याचें काम पत्करून तो याही पर्यटनांत गेला होता. उत्तरेच्या रोखानें जातां जातां जून महिन्यांत बिअर बेटावर ते येऊन पोहोचले. त्याच वाटेनें पुढें जातां जातां ८० अक्षाशांच्या सुमारास बर्फानें अच्छादलेली एक डोंगराळ भूमि त्यांना दिसली. तेथून पुढें मात्र त्यांना बिलकूल जातां येईना, कारण बर्फाचा मोठाच खच तेथें पडला होता. या बेटाला त्यांनीं स्पिट्स्बर्जन असें नांव दिलें. परत फिरून ते जुलै १ ला बेअर बेटावर आले. तेथून रिप् हा परत फिरला व हिमशर्क आणि बॅरेन्ट्स हे दोघे नोव्हाझेभ्लाचें उत्तर टोक वळसून पूर्वेच्या दिशेनें जावें म्हणून त्या मार्गानें निघाले. ऑगस्ट २६ ला आईस हॅवन येथें ते पोहोचले. हवामान बदललें. हिंवाळा येऊन ठेपला. परत फिरणें अशक्य झालें, म्हणून समुद्रावर वहात येणारीं लांकडे त्यांनीं धरलीं आणि कांठावर त्याचें घर-कुल बांधलें. संबंध हिंवाळा येथें घालवून वसंतऋतु आल्याबरोबर त्यांनीं पुन्हां आपल्या नावा बाहेर काढल्या आणि ते लॅपलॅंडच्या किनाऱ्याकडे

उत्तर-ध्रुवाचें संशोधन

निघाले. पण जहाजें तेथें पोहोंचावयाच्या आधींच बॅरॅट्स् हा मरण पावला. उत्तर-ध्रुव प्रदेशांत संघ हिवाळाभर दिवस कंठणारे हे पहिलेच संशोधक होत.

* * *

नोंवें व रशिया यांच्या उत्तरेकडून पूर्वेकडे जातां जातां जवळच कोठें तरी दक्षिणेकडे वळल्यास पॅसिफिक् महासागरांत शिरतां येईल आणि त्यांतून चीन व हिंदुस्थान इकडचा मार्ग सांपडेल, असा एक अंदाज होता; आणि दुसरा असा होता कीं, उत्तर अमेरिकेच्या उत्तरेकडून पश्चिमेकडे जातां जातां अमेरिका खंड कोठें तरी संपेलच आणि त्याला वळसा घालून दक्षिणेकडे उतरलें म्हणजे पॅसिफिकमध्ये शिरतां येईल व त्यांतून चीन व हिंदुस्थान यांची वाट सांपडेल. या दोन्ही वाटा शोधून काढण्याच्या प्रयत्नांच्या बुडाशीं प्रथमतः व्यापारी हेतु होता. हळुहळें यांच्या जोडीला मच्छिमारीचा हेतु येऊन चिटकला. कारण मच्छिमारीची संवय झालेले खलाशी एरवींच्या खलाशापेक्षा अधिक घाडसी असल्यामुळें आणि समुद्राची माहितीही त्यांना जास्त चांगली असल्यामुळें, व्यापारी लोकांनी त्यांनाच हाताशीं धरलें. पण त्यांनीं या व्यापाराला मच्छिमारीचें रूप दिलें. हळुहळें हे दोन्ही हेतु मार्गे पडून शुद्ध संशोधनाचा हेतूच प्रबल होत गेला आणि भौतिक शास्त्राची चांगली माहिती असलेले पंडित या कामांत येऊन दाखल झाले. पूर्वेकडे किंवा पश्चिमेकडे न जातां आइसलंड, ग्रीनलंड, नोव्हाझेग्ला, स्पीटस्वर्जन् इत्यादि बेटांवरून थेट उत्तर-ध्रुवाकडे जावें; ध्रुव प्रदेशाचें संशोधन करावें आणि जमल्यास ध्रुव विंदूवर पोहोंचून तेथें संशोधनाचें निशाण रोवावें, ही उमेद या लोकांच्या मनांत बळावूं लागली. प्रवासाला जो जो संशोधनाचें रूप येऊं लागलें, तो तो व्यापारी लोकांचे हेतू मंदाऊं लागले आणि समुद्र-भ्रमंतीच्या

कामांत मदत करावयास युरोप व अमेरिका यांतील उत्तरेकडील राष्ट्रे मोठ्या ईर्ष्येनें पुढें येऊं लागली. नॉर्वे, स्वीडन, रशिया, डेन्मार्क, जर्मनी, हॉलंड, इंग्लंड, अमेरिका या देशांत एक तऱ्हेची स्पर्धाच उत्पन्न झाली आणि उत्तर ध्रुवाचा शोध कोण आधीं लावतो हाच विषय या देशांच्या दरबारांत खेळूं लागला. प्रत्येक राष्ट्रानें निरनिराळे यत्न करून पाहिले. शेवटीं असें दिसूं लागलें कीं, सर्वांनीं मिळून या कामांत पडावें. एकेकट्याचें हें काम नव्हें. उत्तरध्रुव-समुद्राचें यथायोग्य निरीक्षण केल्याशिवाय ध्रुवाच्या रोखानें धूम ठोकणें घोक्याचें आहे असें सर्वांनाच दिसूं लागलें. परंतु हें सर्वच्या सर्व निरीक्षण एका राष्ट्राच्या हातून होणार नाही, हेंही सर्वांच्या ध्यानीं आलें. हळुहळू सहकार्याची कल्पना बळावत चालली आणि ज्या त्या राष्ट्रानें आपली स्वतंत्र मोहीम ध्रुव-प्रदेशाकडे काढावी आणि केलेल्या निरीक्षणाची तपशीलवार नोंद करावी असें ठरलें. या सर्व नोंदी एकत्र केल्या म्हणजे ध्रुव प्रदेशाचें ज्ञान यथायोग्य होईल आणि मग पुढच्या चढाईचें काम जास्त सुकर होईल, अशी सर्व शास्त्रज्ञांची खात्री होऊन चुकली.

वेप्रेट या संशोधकानें ही कल्पना विशेष आग्रहानें पुढें मांडली. ध्रुव प्रदेशाच्या भोंवतीं संशोधनाची नाकीच घातली पाहिजेत आणि तेथून ध्रुवाकडे उचल केली पाहिजे ही त्याची कल्पना सर्वच राष्ट्रांना पसंत पडली आणि १८७९ सालीं हॅम्बूर्ग येथें डॉ. जार्ज नू बेअर याच्या अध्यक्षतेखालीं एक आंतरराष्ट्रीय ध्रुवपरिषद भरली. काम अपुरें राहिलें म्हणून लगेच पुढल्या वर्षीं स्विट्झर्लंडची राजधानी बर्ग येथें या परिषदेची दुसरी बैठक झाली. युरोपांतील अनेक राष्ट्रांचे प्रतिनिधि या सभेला आलेले होते. तेथें असें ठरलें कीं, प्रत्येक राष्ट्रानें ध्रुवप्रदेशाच्या वाजूनें एक किंवा अनेक ठाणीं घालावीं आणि १८८२ च्या ऑगस्ट महिन्यापासून

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

तो सतत बारा महिनेपर्यंत या ठाणेदारांनी आपली निरीक्षणे नोंदीत रहावे. वर्षाच्या शेवटी या सर्व नोंदींची तुलना व्हावी. हे काम बाराभाईच्या रुपाचे होते; पण ते अगदी खऱ्या अर्थाने यशस्वी झाले.

नॉर्वेजियन लोकांचे ठाणे बॉसेको; स्विडिश लोकांचे स्पिटस्बर्जन; डच लोकांचे सायबेरियातील येनीसे नदीच्या मुखांत; रशियन लोकांचे लेना नदीच्या मुखांत व नोव्हाझेम्ला बेटांत; फिन लोकांचे सोडान्तिला या बंदरांत; अमेरिकनांचे अलास्का द्विपकल्पाच्या पॉईट बॅरोव लेडी फॅकालिन् ब्रे येथे; ब्रिटीश लोकांचे कानडांतील ग्रेट स्लेव्ह लेकच्या कांठी; डेन लोकांचे ग्रीनलंड मधील गोथाब येथे; आणि ऑस्ट्रियन लोकांचे जान मेयन येथे, अशी निरनिराळी ठाणी पडली. यांपैकी डच लोकांच्या टाप्यावरून परिस्थितिविशेषामुळे, विशेषसे काम घडले नाही. परंतु बाकीच्या लोकांनी आपापली कामे उत्तम बजावली आणि या सर्व नोंदींची बेरीज झाल्यानंतर ध्रुव-प्रदेशावर स्वारी करावयाची झाली तर ती कोणीकडून व कशी करावयास हवी याची अनुमाने शास्त्रज्ञांना करता येऊ लागली. अर्थातच या अनुमानांत पुष्कळच अंतर पडले आणि तसे होणे अपरिहार्य होते. पण एकंदरीने पाहता उत्तर ध्रुवाच्या संशोधनांत हा एक फार मोठा टप्पा गाठून झाला हे निःसंशय खरे आहे.

या संशोधनांतील श्रेयाचा फार मोठा वाटा डॉ. नानसेन् याच्याकडे जातो. हा नानसेन् नॉर्वे देशातील एक संशोधक होता. हा शास्त्रज्ञही होता आणि मुत्सद्दीही होता. ख्रिस्तिआनिया या राजधानीच्या जवळच एका गांवी १८६१ ऑक्टोबर १० ला याचा जन्म झाला. पंधरा वर्षांचा झाल्यावर तो राजधानीतील एका शाळेत जाऊ लागला. शालेय शिक्षण संपवून १८८० त ख्रिस्तिआनिया विश्वविद्यालयांत तो दाखल झाला, तेथे

उत्तर-ध्रुवाचें संशोधन

त्यानें प्राणिशास्त्राचा अभ्यास विशेषत्वानें केला. पुढें दोन वर्षांनीं व्हायकिंगं या नांवाच्या एका मच्छिमारी बोटीच्या तांडेलाबरोबर ग्रीनलंडच्या बाजूच्या समुद्रांतून तो फेरी मारून आला. पुढें इटलीतील नेपल्स येथें प्राणिशास्त्र-मंदिरांत अभ्यासासाठीं तो काहीं दिवस राहिला आणि तेथें त्याच विषयावर काहीं पत्रकें त्यानें लिहिलीं. होतां होतां संशोधक विद्वान् म्हणून त्याची ख्याति झाली आणि १८८७त ख्रिस्तआनिया या विश्वविद्यालयानें त्याला 'डॉक्टर' ही पदवी दिली. पण एकीकडे हा शास्त्राभ्यास चालूं असतां नान्सेनचें मन ग्रीनलंडकडे झालेल्या सफरींत वावरत असे आणि शेवटीं भूपृष्ठाचें संशोधन हाच आपला मुख्य जीवितहेतु आहे असें त्यानें ठरविलें.

ग्रीनलंडचा शोध आधींच लागलेला होता व बहुतेक सारे संशोधक त्याच्या दक्षिणभागाच्या कांठाकांठानें हिंडलेले होते. या विशाल बेटाचें सर्व पृष्ठ बर्फानें भरून गेलेलें असें, म्हणून आंत शिरावयास कोणी फारसे धजावत नसे. नानसेननें ठरविलें कीं, पूर्वेकडून या बेटांत शिरावयाचें आणि तें सर्व पायांखालीं घालून त्याच्या पश्चिमेकडील समुद्रतीरावर जाऊन पोहोचावयाचें. ओटोस्वद्रुप, कॅप्टन दित्रिशन् आणि के. के. त्राना या तीन मित्रांना त्यानें बरोबर घेतलें. तसेंच बर्फमय प्रदेशावरील वाट-चालीची माहिती नीट व्हावी म्हणून लॅप्लॅण्ड-बेटावरील दोन माणसेंही त्यानें बरोबर घेतलीं. १८८८ च्या मे महिन्यांत तो स्वदेशांतून निघाला आणि प्रथम आईसलंड बेटांत जाऊन उतरला व तेथून एका मच्छिमारी बोटींत बसून ग्रीनलंडच्या पूर्वकिनार्याकडे निघाला. ऑगस्टच्या १६ तारखेला या बेटावरील बर्फाची चढण सुरू झाली. थंडी मी म्हणत असे. वादळें तर चारी दिशांनीं घोंघावत असत. या विशाल बेटाचें पृष्ठ वरखालीं झालेलें असून कोठें कोठें त्याची उंची आठ आठ हजार फूट सुद्धा आहे.

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

उंच असो अगर सखल असो तें नेहमी बर्फानेंच भरलेलें असतें. चढतां चढतां हे संशोधक सप्टेंबर ५ ला सर्वांत उंच पठारावर जाऊन पोहोचले आणि २८ तारखेला अमेरालिक् आखातापार्शी ते श्रीनलंडच्या पश्चिम किनाऱ्यावर जाऊन पोहोचले !

गोथात्र या ठाण्यावर हिवाळ्याचे दिवस काढणें त्यांना भागच पडलें. तेथें नानसेन् यानें एस्किमो जातीच्या लोकांची चांगली ओळख करून घेतली, आणि या वेळीं जमा केलेल्या माहितीवरच ' एस्किमो लोकांचा जीवनक्रम ' या नांवाचें एक पुस्तक त्यानें लिहिलें. १८८९ च्या मे महिन्यांत ही मंडळी परत नॉर्वेला आली आणि पुढें तीन वर्षांनी या प्रवासांत केलेलीं शास्त्रीय निरीक्षणें नानसेन् यानें शास्त्रीय रूपानें प्रसिद्ध केलीं. आतां त्याची ख्याति विशेषच झाली होती. म्हणून ख्रिस्तिआनिया विश्वविद्यालयांत त्याला एक नोकरीही मिळाली. सर्व स्थिरस्थावर झाल्यावर प्रो. मायकेल सारस याची मुलगी इव्हा हिच्याशी त्यानें लग्न केलें.

श्रीनलंडचें गूढ उकललेलें होतें; म्हणून त्या बेटाच्या संशोधनाची मातन्वरी संपलेली होती. नानसेन्ला वाटू लागलें कीं, या बेटाच्या पूर्वे किनाऱ्यानें वर वर जावें आणि उत्तर-ध्रुवाचा शोध लावावा. मग त्यानें एक योजना तयार केली आणि ती प्रथम स्वदेशातील भूगोल-समितीपुढें त्यानें मांडली. १८९२ त हीच योजना त्यानें लंडन येथील रॉयल जोग्रॅफिकल सोसायटी या संस्थेकडे धाडली. या योजनेवर त्याच्या स्वतःच्या देशांत बरीच प्रतिकूल टीका झाली; पण शेवटीं नॉर्वेच्या लोकसभेनें म्हणजे पार्लमेंटनें त्याला मदत करावयाचें ठरविलें. सरकारनें खर्चाचा ३ भाग पसंत केला आणि उरलेली रक्कम वर्गणीच्या रूपानें जमा करावी असें ठरलें. या वर्गणीदारांत किंग ओस्करपासून अगदी सामान्य माणसापर्यंत सर्व लोक सामिल झाले !

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

एकीकडे या मोहिमेची तयारी चालू असतांना नानसेन् आपल्या कामाचा बारिक बारिक तपशील ठरवीत होता. उत्तर-ध्रुव-समुद्रावरून वाहणारे वारे आणि जलप्रवाह यांचा फार सूक्ष्म अभ्यास त्याने चालू ठेवला होता. या प्रवाहाबरोबर निरनिराळ्या तऱ्हेचीं लाकडे वहात येत असत. ग्रीनलंड आणि स्पिट्सबर्जन् यांच्या आसपासच्या बर्फाने भरलेल्या पाण्याच्या शेजारूनच हे प्रवाह दक्षिणेकडे येतात. अवलोकन करतां करतां नानसेन् याला दिसून आलें की, सर्वच ध्रुव प्रदेशांत हे शीतप्रवाह वहात असावेत; खुद्द ध्रुव-बिंदूवरूनही हे शीत प्रवाह दक्षिणेकडे येत असले पाहिजेत. याच प्रवाहांचा उपयोग करून घेण्याचें नानसेन्ने ठरविलें.

ग्रीनलंड बेट ओलांडून जातांना ठेवलेलें धोरणच त्यानें याही कामाला लागू केलें. तें धोरण असें की, सगळ्यांत अवघड जागेपासून सुरवात करावयाची आणि मग परत म्हणून फिरावयाचें नाहीं. अर्थातच परतीच्या वाटेची तरतूद करणें किंवा मदतीसाठीं एकादें जहाज मागून आणवणें या दोग्ही गोष्टींना त्यानें अगदीं टाळा दिला होता. अतिशय अवघड जागेपासून सुरवात झाल्यामुळें पुढें होणारा प्रवास उत्तरोत्तर कमी अवघड होत जाणार हें उघडच होतें. हीच प्रवासनीति ध्रुवप्रदेशाच्या संशोधनांत सुद्धा नानसेन्ने लागू केली.

‘फ्राम’ नांवाचें एक अतिशय बळकट जहाज त्यानें मुद्दाम बांधविलें. इतकें बळकट की, बर्फाचा दाब किती जरी पडला तरी त्याच्या दोग्ही बाजू मोडूं नयेत. शिवाय त्याची इतर रचना अशी केली होती की, दोग्ही बाजूंनी बर्फ जरी त्याच्या अंगावर लोटत आलें तरी तें त्याच्या कैचीत सांपडण्याच्या ऐवजी वर उचललें जावें; आणि दोग्ही बाजूचें बर्फ त्याच्या खाली यावें. इतर गोष्टीतही ही योजना शास्त्रीय पद्धतीनें तयार केली होती. आतांपर्यंत केवळ अनुमान घकण्यानें घातलेल्या पद्धतीपेक्षा या मोहिमेची पद्धति सर्वांत वेगळी होती.

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

ओटोस्वद्रुप याचे नांव वर आलेलेच आहे. हा फ्राम जहाजाचा तांडेल होता, नानसेन् याने इतर आणखी ११ माणसे बरोबर घेतली, १८९३ च्या उन्हाळ्यात फ्राम जहाज ख्रिस्तआनिया राजधानीतून निघाले. ते नॉर्वेच्या उत्तरेकडे जाऊन थेट कारा समुद्रांत गेले. पूर्वेकडे जाता जाता ते आशियाच्या उत्तर किनाऱ्याने न्यू सायबेरियन आयलंडस येथे सप्टेंबर २० ला जाऊन पोहोचले. तेथे नानसेनने केलेली जहाजाची योजना कसोटीस लागावयाची होती. या ठिकाणी फ्राम जहाज शीत प्रवाहाच्या तडाक्यात सांपडले, अपेक्षा होती त्याप्रमाणे दोन्ही बाजूंनी बर्फाचा दाब पडू लागला आणि बुडाच्या कण्यापासून संध जहाजच्या जहाज पाण्याच्या पृष्ठावर तरंगू लागले.

बर्फाचा प्रवाह वांकडा तिकडा चालला होता. पण एकंदरीने तो वायव्येच्या रेषाने चालला होता. १८९५ नोव्हेंबर १५ ला ८५° अक्षांशाच्या पुष्कळच पुढे हे जहाज गेले. मग प्रवाह थेट पश्चिमेकडे वळला आणि लवकरच तो दक्षिणेकडे वळल्यावर बर्फाची खांडोळी झाली. जुलै १५ पर्यंत 'फ्राम' जहाजाला फारशी प्रगति करता आली नाही. १८९६ ऑगस्ट १३ ला शेवटी बर्फाच्या तावडीतून सुटून हे जहाज स्पिट्सबर्जनच्या उत्तर किनाऱ्याला येऊन लागले. इतक्या उंच अक्षांशापर्यंत पूर्वी कोणाचेही जहाज गेलेले नव्हते आणि तेव्हापासून दुसरे एकादे गेले आहे की काय हे निश्चयाने सांगवत नाही.

शीत प्रवाहाबरोबर 'फ्राम' जहाज वाटेल तिकडे हेलपाटत गेले; पण नवीन जमीन त्याला कोठेही दिसली नाही. नानसेन् याने या प्रवाहाचा आश्रय मुद्दामच घेतला होता. हा शीतप्रवाह जिकडे जिकडे जाईल तिकडे तिकडे 'फ्राम' जहाज गेल्यामुळे ध्रुव समुद्राचा बहुतेक सारा भाग या संशोधकाच्या दृष्टीस पडला. शेवटी त्या प्रवाहाने यांना आतांच

सांगितल्याप्रमाणे स्पिटस्वर्जनच्या उत्तर किनाऱ्याजवळ आणून सोडले. नवी जमीन कोठेच दिसली नाही. पण यांनी ठिकठिकाणी समुद्राची खोली मांत्र मोजून पाहिली. तेव्हा दिसून आले की, ध्रुवसमुद्र अतिशय खोल आहे. कोठे कोठे याची खोली २००० पुरुषांहूनही जास्त भरली. खुद्द ध्रुव बिंदूच्या बाजूला तर ही खोली वाढतच चालली आहे असे दिसले. स्पिटस्वर्जनच्या किनाऱ्याला लागल्यावर नानसेन् याने दुसरा एक मोठा घाडसी प्रयत्न करून पाहिला.

पुन्हा एकदा शीत प्रवाहांत प्रविष्ट व्हावे, तर परिस्थितीची अनुकूलता दिसेना. म्हणून त्याने असे ठरविले की, कुऱ्यांनी ओढावयाच्या सरक गाड्यांवर बसावे आणि त्या बर्फपृष्ठावरून ध्रुवबिंदूकडे जोराने दाड करावी. ही दौड तर अतिशय अवघड होतीच होती; पण ती यशस्वी होऊन आपण भरत आलो तर 'फ्राम' जहाज आपल्याला स्पिटस्वर्जनच्या किनाऱ्याला भेटेलच अशी शाश्वती त्याला वाटत नव्हती आणि परतीचा मार्ग खुंटून जाणार होता. पण हे दुहेरी साहस करावयाचे नानसेनने ठरवले.

१८९५ मार्च १४ ला हा सरकगाडीवरचा प्रवास सुरू झाला आणि एप्रिल ८ ला ते ८६° अक्षांशाच्याही थोडेसे वरच गेले. ध्रुवबिंदूच्या इतके नजीक आतांपर्यंत कोणीही गेले नव्हते. तेथून ते नैर्ऋत्येच्या रोखाने परत वळले. कांहीं कांहीं ठिकाणी सरकगाड्यांवरून त्यांना जाता आले; पण कांहीं कांहीं ठिकाणी बर्फाच्या खडप्यांमध्ये पाण्याच्या ज्या चोळी राहिलेल्या असतात त्यांत, आपल्या अगदी हलक्या नावा सोडून-त्यांना पुढे जावे लागले. बर्फावर अस्वलांचा उपद्रव फार होई; आणि पाण्यांत असतांना वॉलरस प्राणी त्यांना उपद्रव देत असत. पण या सगळ्या संकटांतून बचावून नैर्ऋत्येकडे येतां येतां फ्रांझ जोसेफ लॅन्ड येथे ते सुख-

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

रूप येऊन पोहोचले. या द्वीपसमूहातून ऑगस्ट २८ पर्यंत ते पश्चिम बाजूने वाटचाल करीत राहिले आणि मग जॅक्सन बेटावर त्यांनी एक एक लहानसे दगडी घरकूल केले. जवळ एक हलकासा रेशमी तंबू होता. तो शाकण म्हणून या घरकुलावर त्यांनी घातला. संबंध हिवाळा या ठिकाणी त्यांनी कुडकुडतच घालविला. अस्वल किंवा वॉलरस् मारावा; आणि त्याचे मांस व्हेल माशाच्या चरबीच्या चुलीवर शिजवावे असा क्रम चार महिने चालला होता. आपण एस्किमो आहो असेच त्यांना वाटू लागले !

१८९६ च्या वसंतात ते 'दक्षिणेकडे निघाले. जून १५ ला जॅक्सन याने त्यांच्यासाठी एक जहाज आणलेले होते. ते त्यांना भेटले. त्यात बसून हे संशोधक नॉर्वेला परत गेले. परत आल्यावर मागे सोडलेल्या 'फ्राम' जहाजाचे काय झाले अशी चिंता त्यांना लागून राहिली. पण योगायोगाची गोष्ट अशी की, हे लोक ज्या दिवशी इकडे येऊन पोहोचले त्याच दिवशी स्पिट्सबर्जनच्या किनाऱ्यापासून बऱ्याच अंतरावर बर्फात अडकून पडलेले ते जहाज, समुद्रातील घडामोडीमुळे एकदम मोकळे झाले आणि त्यावरील तेराच्या तेरा लोक ख्रिस्तआनियाला परत आले. विशेष लक्षात घेण्यासारखी गोष्ट म्हणजे एवढ्या बिकट प्रवासात फ्राम जहाजाला कसलेही नुकसान पोहोचले नाही; आणि मोहिमेंतील एकही मनुष्य दगावले नाही; कारण स्वल्प हा मोठा बांका तांडेल होता.

खुद्द नॉर्वेत नानसेन् याचा मोठाच जयजयकार झाला. इंग्लंडच्या लोकांनी १८९७ फेब्रुवारी ८ या दिनांका त्याला आपल्या राजधानीत बोलावून नेले; आणि तेथे अल्बर्ट हॉलमध्ये आपल्या प्रवासाची रोमहर्षण कथा त्याने इंग्रज श्रोत्यांना निवेदन केली.

उत्तरध्रुव-संशोधनाच्या कामात परिपूर्ण यश मिळविणारा शेवटचा संशोधक म्हणजे पीरी हा होय. हा अमेरिकन गृहस्थ १८५६ मे ६ या दिनांका

उत्तर-ध्रुवाचें संशोधन

क्रेसॉन येथें जन्माला आला. १८७७ त पदवीधर झाल्यावर पुढें तीन वर्षांनी अमेरिकेच्या नाविकदलांत लेफ्टनंट म्हणून त्याची नेमणूक झाली. एंजिनीअर या नात्यानें, कालव्यांची पाहणी करण्याच्या कामांत त्याचे बरेच दिवस गेले; आणि १८८६ त ग्रीनलंडच्या पश्चिम किनाऱ्याचा शोध करण्यासाठी तो निघाला. डिस्को उपसागरांत तो काहीं दिवस

फिरत राहिला. उत्तरध्रुव - संशोधनाचें काम या तळावरून सुरू करावें

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

असे त्याच्या मनात होतें. १८९१त फिलॅडेल्फिया ॲकॅडेमी ऑफ नॅचरल सायन्सेस या संस्थेने ध्रुवसंशोधनाच्या मोहिमेचे पुढारीपण त्याला दिलें. या मोहिमेंत एकंदर सात माणसें होती. त्यांतच त्यांची बायकोही होती.

१८९२ च्या वसंतांत एका नॉर्वेजियन मित्राला घेऊन तो ग्रीनलंडच्या ईशान्य किनाऱ्याला गेला. तेव्हां त्याला दिसून आलें कीं, ग्रीनलंड हें एक बेट आहे. नानसेन् यानें ती भूमि ओलांडली होती हें खरें; पण हा त्याचा पराक्रम ग्रीनलंडच्या दक्षिण भागांत झालेला होता. उत्तरेकडे ही भूमि कुठपर्यंत पसरलेली आहे हें कोणालाच कळलेलें नव्हतें. पीरीनें दाखवून दिलें कीं, हें मोठें विशाल खरें, पण एक बेट आहे. या उत्तर टोंकाकडील एस्किमो लोकांच्या जीविताचा नवराबायकोंनी चांगला अभ्यास केला. त्याच्या बायकोनें या मोहिमेच्या वर्णनाचें एक सुरस पुस्तक लिहिलें.

इंग्लंड फिल्ड आखातांत यांनीं आपला तळ केलेला होता. याच ठिकाणीं पीरीबाईना मुलगी झाली. १८९४ त त्यानें या बेटाची पूर्व-पश्चिम अशी एक फेरी केली. तेथील एस्किमो लोक आभाळांतून पडणाऱ्या तुटलेल्या ताऱ्यांच्या पाषाणांचा उपयोग लोखंडाचीं उपकरणें बनवण्याच्या कार्मीं करीत असत. ते पाषाण त्यांना सांपडले. १८९८ त आपल्या या सर्व संशोधनाचा इतिहास पीरीनें लिहून काढला.

याच वर्षीं पीरी आर्कटिक् क्लब आणि मॉरिस् जेसप् यांच्या सहाय्यानें एका नव्या भ्रमंतीचा आरंभ त्यानें केला. ही भ्रमंति चार वर्षेपर्यंत टिकावयाची होती. बरोबरच्या लव्याजग्यांत त्यानें बरेच एस्किमो लोक घेतले होते. लॉर्ड नॉर्थक्लीप यानें विंडवर्ड नावाचें जहाज पीरीच्या हवारीं केले. या जहाजांत बसून स्वित्झ आखातांतून ध्रुवविंदूकडे जाण्याचा मार्ग काढतां येतो का, हें त्यानें पाहिलें. १८९८-९९ च्या हिवाळ्यांत

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

सरकगाड्यांतून त्याने प्रदीर्घ प्रवास केला. पण या प्रवासात त्याच्या दोन्ही पायांना क्षतें पडलीं आणि पायांचीं आठ बोटे अजिवात नाहीशी झालीं. १८९९ ते १९०० पर्यंत तो एस्किमो लोकांच्या संगतीतच राहिला. पुढील वसंतांत ग्रीनलंडच्या उत्तरेकडे पुष्कळच दूरपर्यंत तो गेला आणि जातां जातां ८३° अक्षांशाच्या पलीकडे जाऊन पोहोचला. पुन्हा हिवाळा आला आणि हा हिवाळाही त्याने एस्किमो लोकांच्या संगतीत घालविला. पुढील वसंतांत ८४° अक्षांशाच्याही पुष्कळ पुढें तो गेला. मग मात्र पुढें जाण्याचा आपला मार्ग अगदीं खुंटला आहे असे त्याला दिसून आलें. चार चार वर्षेपर्यंत या हिम प्रदेशात आजपर्यंत दुसरे कोणीही राहिलेले नव्हतें. अर्थात् तो परत आल्यावर अमेरिकन राष्ट्रांने त्याला मोठी शान्वासकी दिली.

न्यूयॉर्क येथील पीरी आर्कटिक् क्लब या संस्थेने या धाडसी सशोधकाला पुन्हां साहित्य पुरवावयाचें ठरविलें; पैशांची जुळवाजुळव केली; आणि 'रुझवेल्ट' नांवाचे एक जहाज त्याच्या हवाली केलें. जहाजाचा तांडेल कॅप्टन वार्टलेट् हा होता. १९०५ सालच्या उन्हाळ्यांत पीरी या नव्या भ्रमन्तीवर निघाला. तो ग्रँड लॅन्डच्या उत्तरकिनाऱ्यावरिल केप् शेरीडन् येथें जाऊन पोहोचला. येथून सरकगाड्यांतून तो केप् हेकूला येथें गेला. तेथून ध्रुवाच्या रोखानें एक वेगाची दौड मारण्याचें त्याने ठरविलें. त्याच्या बरोबर बरेचसे एस्किमो लोक होते. त्यांची आणि पीरी याची चांगली मैत्री जुळलेली होती. त्यांनाही संशोधनाच्या कामांतले आडाखे माहीत झालेले होते. दुसरे कांहीं गोरे लोकही त्याच्या बरोबर होते. दोघांच्या दोन टोळ्या करून १९०६ फेब्रुआरीच्या शेवटीं शेवटीं तो निघाला.

८४° अक्षांशाच्या पुष्कळ पुढें गेल्यावर पाण्याचा एक विशाल टक्का त्यांना लागला. परंतु छोट्या, हलक्या बोटी जवळ नसल्यामुळे

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

यांतून पुढे जावयास त्यांना बराच त्रास पडला. दुर्दैवाने बर्फाची आणि पाण्याची ओढ पूर्व दिशेला जोराने चाळू होती. ती धार तोडून उत्तरेकडे जाणे दिवसेंदिवस कठीण जाऊ लागले. पण पीरीने दम सोडला नाही. सगळे बळ एकवटून तो तसाच पुढे जात राहिला; आणि १९०६ एप्रिल २१ ला ८७° अक्षांशाच्याही तो पुढे गेला. ध्रुवबिंदूच्या इतक्या जवळ आतांपर्यंत कोणीही गेलेले नव्हते.

येथून पुढचा प्रवास अशक्य आहे हे पाहून पीरी परत फिरला. परतीच्या प्रवासांत या मंडळींच्यावर गुदरलेलीं संकटे एवढीं मोठीं होती कीं, केवळ दैवयोगानेच ते परत आले असे म्हटले पाहिजे. बर्फावरून सरकगाढ्या जात असत; पण बर्फाला मधून मधून खांडोळीं पडून, पाण्याचे टक्के लागत. त्यांतून पुढे जाणे फार कष्टाचे आणि धोक्याचे बने. कांहीं कांहीं वेळां पायाखालच्या बर्फाचा थर इतका पातळ असे कीं, यांच्या वजनाने तो लपू लागे. जवळचीं खाद्यपेये संपून गेलीं. शेवटीं जवळचीं कुत्री मारून खाणे त्यांना भाग पडले. तथापि ग्रीनलंडच्या उत्तर किनाऱ्यावरील केप नुमायर येथे ते कसेबसे येऊन पोहोचले.

पण पीरीला आतां नवे अवसान चढले ! ध्रुव-समुद्रांतील वाटांची त्याला आतां चांगली माहिती झाली होती; आणि ध्रुवबिंदु गाठण्याचे श्रेय आपण मिळवूंच अशी जबरदस्त आशा त्याला वाटू लागली होती. तेच जहाज, तोच कप्तान, पण कांहीं थोडे नवे एस्किमो लोक; असा सरंजाम बरोबर घेऊन पीरी हा १९०८ च्या जुलै महिन्यात न्यूर्यॉर्कहून निघाला. केप झेरिडन येथे तो ५ सप्टेंबरला आला. हिवाळ्याच्या दिवसांत बरोबरच्या अत्राचे साठे ग्रॅटलंडच्या किनाऱ्यावरील केप कोलंबिया येथे त्याने पाठवून दिले; आणि तेथूनच आर्कटिक् दिवसाला सुरवात झाली - इकडील प्रदेशांत सहा महिने दिवस व सहा महिने रात्र

उत्तर-ध्रुवाचें संशोधन

असते - म्हणजे निघावयाचें असें ठरलें. सात संशोधकांची तुकडी येथून निघाली. बरोबर सतरा वाकबगार' एस्किमो होते. ग्रीनलंडमधील अस्सल जातीचे १३३ कुत्रे होते आणि दहा सरकगाड्या हेत्या.

या वेळची आंखणी पीरीनें कांहींशी निराळी केली होती. थोडेसें सामानसुमान जवळ असलेली एक तुकडी पुढें जावयाची; तिनें मार्गाची निश्चिती करावयाची; वाटेंत अडथळा करणारें बर्फ याच तुकडीनें बाजूला ढकलावयाचें; हिच्या मागून चौघा जणांची एक अशा तुकड्यांची सांखळी जावयाची; प्रथेक तुकडीपार्शी सरकगाड्या असावयाच्या; यांत अवश्य तें सामानसुमान भरलेलें असावयाचें; आघाडीची तुकडी आणि ही मंडळी यांच्यांत एका दिवसाचे अंतर असावयाचें; अशी ही योजना होती.

आतां प्रवास सुरू झाला; हे संशोधक ८४° अक्षांशावर पोहोचले आणि १९०९ मार्च ५ ला त्यांना तेथें सूर्यदर्शन झालें. या ठिकाणी समुद्राची खोली ८२५ पुरुष भरली. आणखी ५ दिवसांचा प्रवास झाल्यावर ८५° अक्षांशावरून बरीच मंडळी परत आली आणि शेलके शेलके एस्किमो व कुत्रे तेवढेच संशोधकांच्या जवळ शिल्लक राहिले. येथून पुढचा प्रवास वेळापत्रकाप्रमाणें होऊं लागला. आघाडीचे लोक एका विशिष्ट मर्यादेला गेले म्हणजे तेथें बर्फाचें घरकुल उभें करीत आणि त्यांत निजत. मागून मुख्य मंडळी येऊन दाखल झाली म्हणजे, हे आघाडीचे लोक पुढें चालू लागत आणि ही आलेली मंडळी त्या घरकुलांत निजून रहात. पुढल्या मुक्कामावर आघाडीच्या लोकांनी जावें; बर्फाचें घरकुल बांधावें आणि तेथें पडून रहावें; एक दिवसांची विश्रांति होत आहे तोंच मागल्या मंडळींनी बेऊन दाखल व्हावें आणि यांनी पुढल्या मार्गक्रमणाला लागावें. असें होतां होतां ८६° अक्षांशाच्या पुढें गेल्यावर थकलेले एस्किमो आणि थकलेले कुत्रे घेऊन मार्किटन नांवाचा

उत्तर-ध्रुवाचे संशोधन

संशोधक परत फिरला. तो मागे राहिलेल्या जहाजापर्यंत कसावमा आला, पण तेथेच बुडून मेला. तिकडे उरलेल्या प्रवाशांचे मार्गक्रमण चालूच होते. ८८° अक्षांशावर गेल्यावर एप्रिलच्या १ ल्या तारखेला दोन एस्किमो, एक गाडी आणि अठरा कुत्रे घेऊन बारलेट परत फिरला. आतापर्यंत पीरीने आपली शक्ति फारशी खर्च केली नव्हती. मार्ग शोधून काढणे, शास्त्रीय निरीक्षणं करणे ही कामे आपल्या दुय्यमांवर सोपवून धुवविदूपर्यंत टाकावयाच्या शेवटच्या झापेसाठी त्याने आपले सामर्थ्य राखून ठेवले होते.

आता येथून ध्रुवविंदु १४० मैल दूर राहिलेला होता. हेन्सन हा एक गोरा आणि चार एस्किमो एवढे त्याच्याबरोबर आता राहिलेले होते. बर्फ थोडे सपाट लागू लागले आणि रोज १० तासांच्या चालीने २५ मैल अंतर तोडता येऊ लागले. एप्रिलच्या ६ तारखेला यंत्राने मोजून पाहिले तेव्हा ८९° अक्षांशाच्या पुष्कळच पुढे आपण गेलो आहो, असे त्यांना दिसून आले. या ठिकाणी त्यांनी एक दिवसभर तळ टाकला; आणि निरनिराळ्या तऱ्हेचीं निरीक्षणं केलीं. उजव्या हाताला आणि डाव्या हाताला काही मैलपर्यंत मुद्दामच जाऊन पाहिले, परंतु कोठेही जमीन म्हणून दिसली नाही. बर्फातून गळ टाकून पाहिला. तो १५०० पुरुष खाली गेला, तरी समुद्राचा तळ लागला नाही. उरलेले अंतर त्यांनी हा हा म्हणता तोडले आणि हे संशोधक ध्रुवविंदूवर १९०९ , एप्रिल ६ दिनांकी प्रत्यक्ष जाऊन उभे राहिले ! तेथे त्यांनी अमेरिकेचे निशाण फडकविले; आणि अशा रीतीने संशोधन-युगाचा परमोच्च विंदु पीरीने गाठला.

آخری درج شدہ فارغ التحصیل بریہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائیگا۔

आमचें प्रकाशन

मीठभाकर (काव्य) आवृत्ति दुसरी	ग. ल. ठोकळ	२—८—०
सुगी (काव्य) ,, तिसरी	,,	३—०—०
गांवगुंड (कादंबरी) ,, ,,	,,	३—०—०
कडू साखर (कथा) ,, दुसरी	,,	३—०—०
सुगंध ,, ,,	,,	३—०—०
मोत्यांचा चारा,,	,,	२—४—०
अनामिका (कथा)	श्री. म. माटे	३—०—०
आजकालचे विद्यार्थि (प्रबंध)	,,	२—८—०
साहित्यधारा (,,)	,,	२—८—०
जगाचे प्रवासी : भाग १ (चरित्रें)	,,	१—४—०
,, ,, ,, २ (,,)	,,	१—४—०
,, ,, ,, ३ (,,)	,,	१—४—०
बारा शास्त्रज्ञ (चरित्रें)	,,	३—८—०
पाणकळा (कादंबरी) आवृत्ति दुसरी	र. वा. दिवे	४—८—०
सराई (,,) ,, ,,	,,	५—०—०
आजच्या गोष्टी : भाग १ (बालवाङ्मय) के. नारखेडे		०—८—०
,, ,, ,, २ (,,) ,,		०—८—०
,, ,, ,, ३ (,,) ,,		०—८—०
,, ,, ,, ४ (,,) ,,		०—८—०
कालच्या गोष्टी : भाग १ (,,) ,,		०—१२—०
महात्मा फुले (चरित्र)	आ. अ. मानकर	१—०—०
प्रौढांचें शिक्षण व साक्षरताप्रसार (प्रबंध) ,,	,,	१—८—०
अहल्याबाई होळकर (चरित्र)	वा. दा. गोखले	०—१२—०

श्री लिंग्वन वाचन भांडार,
गणपती चौक, लक्ष्मी रोड, पुणे २.

